Lehahayer
Czasopismo poświęcone dziejom Ormian polskich
2 (2013)

Edward Tryjarski
(Warszawa)

DIALOGI Z PODRĘCZNIKA GRAMATYKI, TEOLOGII, FILOZOFII I SYSTEMATYKI SPISANE PRZEZ AWEDYKA (XVII WIEK)

Kilka uwag natury ogólnej

Rękopis będący przedmiotem niniejszych uwag[*] ma charakter podręcznika i powstał w pierwszej połowie XVII wieku w celu nauczania młodych Ormian prawd wiary chrześcijańskiej, a także wybranych zagadnień z dziedziny etyki, logiki i filozofii starożytnej oraz gramatyki. Ponieważ ten trójjęzyczny — pisany po ormiańsku, kipczacku i po polsku — rękopis służył zapewne do nauki grupowej, pożyteczne wydaje się zamieszczenie kilku uwag wstępnych o formach zbiorowego nauczania w głównych ośrodkach Ormian polskich oraz o stosunkach językowych w nich panujących. O samym autorze rękopisu wiedzieliśmy dotychczas bardzo niewiele[1]. Jak wynika z treści kolofonu zamieszczonego na folio 223r^{o}, był on człowiekiem młodym, synem księdza, miał na imię Awedyk i był (może przekornie?) bardzo niskiego o sobie mniemania.

Szkoły i kolegia

Przedmiotem niniejszych obserwacji jest stan nauczania w głównych gminach Ormian polskich przed 1664 rokiem, tj. przed przełomem edukacyjnym, kiedy to według obcych wzorów, powstało we Lwowie słynne kolegium teatyńskie, które

[*] *Dyrekcji Matenadaranu Instytutu Dawnych Rękopisów im. Mesropa Masztoca w Erywaniu wyrażam uprzejme podziękowanie za udostępnienie mi wybranych kart rękopisu nr 3522. Jednocześnie uprzejmie dziękuję pani mgr Piruzie Mnacakanian za życzliwą pomoc w dostarczeniu tychże kart w jesieni 2010 roku oraz objaśnieniu kilku rzadkich terminów ormiańskich.*

[1] Zob. artykuł w tym tomie „Lehahayer": K. Stopka, *Śladami kopisty Awedyka (portret rodzinny Derszymonowiców, czyli mikro-historia przemian kulturowych Ormian polskich w XVII wieku).*

wniosło do systemu nauczania zasadnicze zmiany. Omawiany na tym miejscu podręcznik Awedyka został napisany trzydzieści lat wcześniej.

Mimo bogatej literatury poświęconej dziejom gmin ormiańskich na obszarze dawnej Rzeczypospolitej nasze wiadomości o szkolnictwie ormiańskim, jego bazie materialnej i finansowej, doborze i liczebności uczniów, programach i metodach nauczania są bardzo ubogie[2]. Ogólnie wiadomo, że w okresie przed unią, a zapewne i po niej, ale w jakiejś zreformowanej formie, istniały przy kościołach szkoły, czy raczej szkółki, typu parafialnego. Sadok Barącz ogranicza się w tej sprawie do kilku zaledwie wzmianek: „W roku 1593 Bogdan Donowakowicz i Gabryel Bedrosowicz byli dzierżawcami Czernicy. Mieli też szkołę ormiańską i wieś do kościoła należącą na utrzymanie księży”[3]. O jednym ze źródeł finasowania szkół, jakim były zapisy i darowizny, dowiadujemy się z innej notatki: „Dnia 29 czerwca 1645 r. Anastazja Awedykowiczowa zapisała folwark Bogdanówka [...], żeby jedna część dochodów szła na msze święte, druga na mistrza szkoły ormjańskiej, a trzecia na wiano ubogich panienek”[4].

O kłopotach związanych z zatrudnieniem nauczyciela dowiadujemy się z ostatnio wydanych zapisek Sądu Duchownego we Lwowie pod datą 14 listopada 1627 roku: „[...] pospólstwo uchwaliło razem z Radą Starszych dwa jasaki (daniny) na posiedzenie Sejmu i jeden dla diakona Simona na zapłatę według kontraktu. A samego nauczyciela już więcej nie chcą [skreślono: chyba], ani też więcej jasaku (daniny) składać dla niego nie będą, chyba że zechce zadowolić się, tak jak jego poprzednicy, wzięciem jednego kwartału. Wtedy niech uczy, dopóki nie znajdą innego”[5].

Nuncjusz papieski w Polsce, Antonio Pignatelli (późniejszy papież Innocenty XII), donosił Kongregacji Rozkrzewiania Wiary pod datą 10 października 1662 roku o stanie oświaty w ośrodkach ormiańskich przed powstaniem kolegium teatyńskiego: „ [...] scuole fondate non vi sono, tutta volta a Leopoli, Kamieniec e Zamoscia vi è un maestro armeno per luogo, che insegna a figlioletti la Dottrina Cristiana, leggere et cantare per servitio della Chiesa. Questi saranno sempre sopra 200. [...] Per dare alla gioventù maggiore istruttione non v’è alcun impedimento [...]”[6].

Powołując się na dane ojca Alojzego Marii Pidou, Franciszka Xawerego Zachariasiewicza i Grzegorza Petrowicza, charakter szkół ormiańskich i ich rolę przedstawia nieco szerzej Dmytro Blażejovskyj. Dowiadujemy się z jego uwag,

[2] Zob. K. Stopka, *Nieznane karty z dziejów szkolnictwa Ormian polskich: szkoła kościelna (tybradun) do XVII wieku*, w: *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Julianowi Dybcowi*, red. A. Banach, Kraków 2013, s. 477–498.

[3] S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869, s. 94.

[4] Ibidem, s. 122.

[5] E. Tryjarski, *Zapisy Sądu Duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczackim*, Kraków 2010, s. 185.

[6] G. Petrowicz, *L’unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686)*, Roma 1950, s. 151–152.

że uczono w nich m. in. „mathematics", co w angielskim brzmi imponująco, ale w rzeczywistości sprowadzało się zapewne do polskich elementarnych „rachunków" (podobnie jak „students" należy zredukować do zwykłych „uczniów"): „Schools made a considerable contribution towards keeping alive the Armenian culture and, to a certain extent, the Armenian language. There were no institutions of higher learning for the Armenians before the seminary of Lviv, but there were parish schools. In these schools were taught religion, reading, mathematics and church services. Nuncio Pignatelli mentions that there were only three such schools, in Lviv, Kamjanec and Zamostja, with a total of over two hundred students. Father Pidou mentions that there had been a school in Jazlovec in the monastery taught by monks, but that there were no monks there anymore and the school had been closed, but was reopened by his students from the seminary"[7].

Charakterem szkół ormiańskich przed unią, a w szczególności szkołą lwowską zainteresował się też Krzysztof Stopka: „Znaczniejsze wspólnoty ormiańskie posiadały przy kościołach szkoły uczące czytania i pisania w języku staroormiańskim, rachunków, religii i liturgii kościelnej, przygotowujące kantorów i kandydatów na przyszłych duchownych. We Lwowie kierownictwo tej szkoły (liczącej ponad 80 chłopców) objął w 1624 roku na podstawie umowy z seniorami lwowskimi Ormianin zamojski Symeon Lehaci, znany podróżnik, kopista ksiąg i poeta, otrzymując na mieszkanie kamienicę koło szpitala ormiańskiego"[8].

Powyższe dane warto uzupełnić uwagą, że wszystkie te szkoły obejmowały jedynie chłopców, natomiast dziewczętom aplikowano wychowanie domowe i klasztorne. Czy zajmowały się tym lwowskie siostry benedyktynki obrządku ormiańskiego? Można w to wątpić, zwłaszcza gdy idzie o okres przed unią — zakonnic było niewiele i działały w warunkach bardzo nieprzychylnych[9].

Na koniec warto dodać, że zagadnieniem szkół ormiańskich w dawnej Polsce czynnie interesował się Jarosław Daszkiewicz, ale nic bodaj z tego zakresu nie opublikował. W prywatnym liście z 5 sierpnia 1977 roku pisał: „Mam dziś dość dużo zebranego materiału do historii szkolnictwa ormiańskiego w dawnej Rzeczypospolitej — poza teatynami; można by to przy sposobności spożytkować".

---

[7] D. Blažejovskyj, *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665–1784)*, Rome 1975, s. 91.

[8] K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 37.

[9] „Klasztory żeńskie stanowiły nie tylko artystyczne ośrodki wytworów «malowania igłą», czyli hafciarstwa, ale nieraz i centra, w których istniały pracownie miniatorskie i skryptoria. Były też od czasów średniowiecza jedynymi placówkami edukacyjnymi dla dziewcząt świeckich, poprzez prowadzenie przyklasztornych szkółek, gdzie przekazywano przynajmniej elementarne umiejętności i wiadomości, i ta rola zakonów w czasach nowożytnych tylko wzrosła", K. Targosz, *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002, s. 9. Powstanie konwentu lwowskiego poprzedzają jego pradzieje, sięgające schyłku XVI wieku — już wówczas istniał bowiem we Lwowie „hadżgadar", czyli żeński monaster przy kościele św. Krzyża (ibidem, s. 54).

Szkoła a język

Powyższe uwagi dają jedynie skromne pojęcie o szkolnictwie ormiańskim na ziemiach dawnej Polski, pomijają przy tym m. in. ważną kwestię języków, w których odbywało się nauczanie i w których były pisane teksty, używane przez nauczycieli w izbach lekcyjnych. Nie trudno przypuścić, że nauczanie z reguły miało charakter ustny i pamięciowy, jako że posiadanie przez uczniów jakichś stosownych rękopisów lub druków w charakterze szkolnych pomocy przekraczało możliwości techniczne i finansowe rodziców, że rozpoczynano od czytania i pisania tekstów w alfabecie ormiańskim, że pisano gęsim piórem, a o jakichś tabliczkach czy rysikach nic nie wiemy. Nie wiemy także, w jakim zakresie był w izbach szkolnych używany język kipczacki. Tak więc rzeczywistego stanu rzeczy możemy się tylko domyślać, mimo że ogólnej sytuacji językowej w głównych gminach poświęcono już sporo uwagi[10].

Stosunek chwiejnej równowagi pomiędzy ormiańskim a ormiańsko-kipczackim zmieniał się w zależności od czasu i miejsca. Warto przypomnieć, że liczne były rodziny ormiańskie, w których kipczacki był językiem rodzinnym, językiem codziennej komunikacji. Tak się działo np. w rodzinie rodziców przyszłego biskupa Torosowicza. Ważnym przedmiotem badań mogą i powinny się stać kilkujęzyczne rękopisy, pełniące funkcje podręczników. Można z uzasadnieniem przypuszczać, że właśnie rękopis tutaj omawiany pełnił głównie funkcje dydaktyczne.

Rękopis i jego badacze

Rękopis nr 3522 należy do zbiorów Matenadaranu i został opisany — jak się wydaje — po raz pierwszy w katalogu rękopisów tegoż instytutu w 1965 roku[11]. Na rękopis ten zwrócił szczególną uwagę Aleksandr Harkawec, który wydrukował jego dwa opisy katalogowe oraz fragmenty samego tekstu, a mianowicie odczyt części ormiańskiej i transkrypcję tekstu kipczackiego[12].

O ile w dwóch pierwszych wypadkach Harkawec ograniczył się do (różniącego się w pewnych szczegółach) opisu katalogowego rękopisu, to w trzecim

[10] E. Tryjarski, *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*; 1, *O ogólnej sytuacji językowej w gminach Ormian polskich*; 2, *O nauce języków obcych w Kolegium teatyńskim we Lwowie*; 3, *Katalogi alumnów Kolegium teatyńskiego we Lwowie,* „Rocznik Orientalistyczny" 23, 1960, 2, s. 7–55; 24, 1960, 1, s. 43–87, 88–96.

[11] [Jeganian O., Zejtunian A., Antabian P.], *Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի [Katalog rękopisów Instytutu Masztoca Matenadaranu]. Հատոր Ա, կազմեցին* (wydali) *Օ. Եգանյան,* Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաբյան. ներածությունը՝ Օ. Եգանյանի, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի [Jeganian O., Zejtunian A., Antabian P. i inni], Երևան [Erywań] 1965, kol. 1865-1870.

[12] О. Гаркавець, *Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії. Каталог*, Київ 1993, s. 281–282; А. Н. Гаркавец, *Кыпчакское письменное наследие*, том I: *Каталог и тексти памятников армянским письмом. Русская версия*, Алматы 2002, s. 304; том II: *Памятники духовной культуры*, Алматы 2007, s. 895–901.

podał we własnym wyborze obszerne fragmenty (dialogi) z tekstu ormiańskiego w piśmie ormiańskim w formie standaryzowanej wraz z paralelnymi tekstami ormiańsko-kipczackimi w używanej w poprzednich swych pracach transkrypcji. Interesująca, dotychczas nieprzedstawiana tematyka rękopisu, brak przekładu na jakiś język europejski oraz brak informacji o autorze stały się zachętą do przybliżenia tego rękopisu, a w szczególności jego części ormiańsko-kipczackiej, szerszemu gronu specjalistów — filologów, religioznawców i historyków nauczania. Warto podkreślić, że omawiany rękopis powinien zostać wydany w całości, do czego jednak wydaje się niezbędna bliska współpraca armenistów i turkologów. Obficie występujące w rękopisie nazwy zwierząt, szczególnie interesujące dla turkologów, stały się już przedmiotem odrębnego opracowania[13].

Rękopis, napisany we Lwowie w 1634 roku i stanowiący zapewne unicum, liczy 353 karty o wymiarach 15 x 19 cm. Posiada dwie części — ormiańską i kipczacko-polską. A oto dokładniejszy opis: część ormiańska, k. 1–229: O szarakanach [hymnach] — O stworzeniu świata — Dialogi (np.: Co to jest anioł, co oznacza liczba 10, co to jest człowiek, Duch Święty) — Agaton, Po ostatnich czasach — O siedmiu soborach — Nauka mędrców — Nauka Jana — Nauka Jana Kozerna [Howannesa Taronecego, XI-wiecznego znawcy teorii kalendarza] — Nauka anonima — List Ptolemeusza do Tyberiusza — List Cyryla z Aleksandrii do Nestoriusza i cesarza Teodozjusza — Howannes Jerzynkacy, List przeciw przeciwnikom — Żywot Judasza — Żywot św. Mikołaja — Reguła monastyczna dla kobiet — Wartan wardapet, O wierze, dogmaty wiary — Świadectwa o Chrystusie — O życiu Chrystusa, który jest — Gramatyka języka kipczackiego — Drobiazgi — k. 226–229v spis treści części kolejnej w języku ormiańskim; część kipczacko-ormiańsko-polska, k. 230–351v: słownik trójjęzyczny ormiańsko-kipczacko-polski, ale polskie odpowiedniki znajdują się tylko na początku (k. 230–341v) — paradygmaty (wzory deklinacji i koniugacji kipczackich, przykłady wyrazów ormiańskich z odpowiednikami kipczackimi, zaczerpnięte prawdopodobnie z Biblii, z języka ormiańskiego z dialogowanym podręcznikiem kipczackim do podstaw wiary i kosmografii w pytaniach i odpowiedziach (k. 342–351v)[14].

W części ormiańsko-kipczackiej pod względem treści można z grubsza wyróżnić: glosariusz ormiańsko—ormiańsko-kipczacki, paradygmaty i dialogi. Te ostatnie, nader trafnie wybrane przez Harkawca, stały się podstawą także niniejszego wydania — zostały skonfrontowane z oryginałem, przetranskrybowane według systemu używanego przez niżej podpisanego w ciągu kilkudziesięciu lat i przełożone na język polski. Warto dodać, że kilkanaście pytań i odpowiedzi dialogowych sformułowanych jest dodatkowo w języku polskim pismem or-

[13] E. Tryjarski, *Names of Animals in Armeno-Kipchak: A New List Brought to Light*, w: *Studies on the Turkic World. A Festschrift for Professor Stanisław Stachowski on the Occasion of His 80th Birthday*. Ed. by E. Mańczak-Wohlfeld, B. Podolak, Kraków 2010, s. 157–167.

[14] Dokładniejszy opis katalogowy całego kodeksu pochodzi od pani Piruzy Mnacakanian.

miańskim. Ze względu na staranny zapis, mogą być szczególnie interesujące dla dialektologów słowiańskich.

Treścią dialogów są podstawowe zasady religii chrześcijańskiej oraz kwestie filozoficzne dotyczące istoty i odmian bytu, natury istot i rzeczy oraz ich klasyfikacji, gatunków fauny i flory oraz stworzeń nadprzyrodzonych, właściwości człowieka itd. Bliższe zaznajomienie się z nimi pozwala domyślać się, że pozostają one w bliskim związku z naukami Platona i Arystotelesa, których imiona zostały w rękopisie kilkakrotnie wspomniane. Te odniesienia do najwybitniejszych filozofów starożytności wydają się szczególnie interesujące, bowiem pozostają w związku z uważnie badanymi wątkami recepcji greckiej myśli filozoficznej w kulturze starożytnej Armenii[15], a z biegiem lat także kolonii ormiańskich. Świadczą zarówno o pogłębionym wykształceniu autora rękopisu, jak i o treści nauczania w ośrodkach edukacyjnych ówczesnych Ormian polskich.

Aby sprostać wymaganiom translatorskim, autor, o którym nie wiemy, czy znajomość ormiańsko-kipczckiego wyniósł z domu rodzinnego, stanął przed koniecznością poszerzania niezbędnej bazy terminologicznej — albo w drodze dokonywania pożyczek (z reguły z ormiańskiego) albo tworzenia neologizmów. Do sprawy tej powrócimy.

Cel sporządzenia rękopisu

Biegła znajomość spraw religijnych, ślady lektur autorów starożytnych, wielojęzyczność świadczą o twórcy rękopisu jako o człowieku wykształconym, związanym z kręgiem ormiańskiego duchowieństwa. Jednocześnie prosto i jednoznacznie sformułowane pytania oraz roztropne, prawowierne odpowiedzi świadczą o ideowym stosunku łączącym mistrza i adeptów oraz o pedagogicznym celu całego dialogu. Obecność licznych paradygmatów — wzorów deklinacji i koniugacji kipczackich — wskazują, że autor miał na celu nie tyle przypomnienie sobie zasad gramatycznych, co pogłębione uczenie swych słuchaczy teoretycznych zasad tego języka. Rękopis zawiera także listy wyrazów ormiańskich z odpowiednikami kipczackimi. Wyrazy te zostały niewątpliwie zaczerpnięte z lektur o treści religijnej, prawopodobnie biblijnej. Można przypuszczać, że znajomość ormiańskiego języka klasycznego (grabaru), choćby tylko w elementarnym zakresie (modlitwy), była z reguły podstawą wykształcenia przeciętnego Ormianina. Przeciwko temu zdają się jednakże świadczyć zachowane przekłady podstawowych modlitw na ormiańsko-kipczacki[16].

[15] Na temat recepcji starożytnej myśli filozoficznej u Ormian istnieje bogata literatura: „... the interest in Aristotle and his works can be observed in Armenia very early [...]. The first known translations of his works, namely those made by Jacob from Edessa, appeared in the 7th century. In 10–11th centuries, Gregory Magistros did some translations of Plato's works. Philosophical ideas of both philosophers became an object through ages of scholarly discussions and teaching". E. Tryjarski, *Names* ..., s. 161–162.

[16] W wyznaniu wiary zredagowanym po kipczacku (Biblioteka Mechitarystów, Wiedeń, sygn. 143) czytamy (w przekładzie): „Je crois en l'Esprit Saint dont la descente (mission) du (de la part

Zakres świata religijnego odbity w pytaniach i odpowiedziach sprowadza się do spraw rudymentarnych: Bóg, Jego istnienie i przymioty, Trójca Święta złożona z trzech Osób — Ojca, Syna (Chrystusa) i Ducha Świętego, dusze, dobre i złe duchy, relacje człowieka z bóstwem i inne. Pytania i odpowiedzi w zwięzłej formie nie zawsze dają odpowiedź, co do ich przynależności do wierzeń Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego lub katolickiego. Sam rok powstania rękopisu (1634) nie może być decydujący, jednakże przemawia za pierwszą możliwością. W tym czasie walki frakcyjne w gminach ormiańskich w Polsce pomiędzy przeciwnikami a zwolennikami unii z Kościołem katolickim występowały nadal z pełną gwałtownością, jednakże wprowadzenie nowego obrządku i „oczyszczenie" ksiąg liturgicznych jeszcze nie nastąpiły. Warto wszakże zwrócić uwagę na odpowiedź (f. 343v) dotyczącą stosunków pomiędzy Osobami Trójcy Św.: „Syn swym urodzeniem kroczy na przedzie (wywodzi się) od Ojca, a Duch Św. swym spływaniem znowu od tegoż Ojca"[17].

Osiągnięcia autora-tłumacza

Jakkolwiek niniejsze uwagi obejmują tylko niewielką część rękopisu przypisywanego Awedykowi, a nawet i w niej ustalenie stopnia oryginalności tekstu nie zostało dokonane, możliwa i pożyteczna wydaje się wstępna ocena wysiłków translatorskich autora. Ograniczając się do tekstu ormiańsko-kipczackiego i odnosząc się do szeroko znanych sformułowań filozofii starożytnej, reprezentowanej przez Platona i Arystotelesa, wspomnianych w dialogach, można z uznaniem ocenić osiągnięcia w sporządzeniu wersji kipczackiej.

Na marginesie trzeba wspomnieć, że badane tu fragmenty tekstów, które wyszły zapewne spod pióra samego Awedyka, zawierają pewną liczbę odchyleń ortograficznych od quasi-normy, znanej nam z innych zapisów. Częste są wahania pomiędzy: *-ė* a *-a* (*nėmė* zamiast *nėma*; *-ï-* a *-u-* (*bolïnïr* zamiast *bolunur*); *d-*, *-d-* a *t-*, *-t-*: *daš* (zamiast *taš*); *šaydan* (zamiast *šaytan*); *k'ėnti* (zamiast *k'ėndi*), *g-* a *k-* (*gorunurlar* zamiast *korunurlar*), *-š-* a *-s-* (*ėšli* zamiast *ėsli*). Nie wiadomo, czy odchylenia te wynikają z nieznajomości, niestaranności, czy też mają jakieś zaplecze fonetyczne.

Zakres stawianych pytań i odpowiedzi dotyczy, jak wiemy, trzech rozległych dziedzin — pojęć doktryny chrześcijańskiej, rozważań z zakresu metafizyki, logiki, teorii pojęć i sądów, zasad bytu i działania, formy i materii, teorii przyrody i in., oraz rozważań z zakresu biologii, głównie systematyki świata zwierzęcego. Znalezienie należytych ekwiwalentów dla pojęć i terminów wielce wyspecjalizo-

du) Père est inexprimable [...]". E. Tryjarski, *Une profession de foi des Arméniens de Pologne formulée en arméno-kipchak*, w: *Mélanges offerts à Louis Bazin par ses disciples, collègues et amis*, éd. par J.-L. Bacqué-Grammont et R. Dor avec le concours de F. Hitzel et A. Tibet, Varia Turcica, 19, Paris 1992, s. 61.

[17] O tłumaczach tekstów religijnych na ormiańsko-kipczacki, zob. E. Tryjarski, *Religious Terminology in Armeno-Kipchak*, "Journal of Turkology", 1, 1993, 1, s. 65.

wanych i abstrakcyjnych wymagało od tłumacza nie tylko należytej znajomości obu języków, ale także inwencji i ostrożności.

Gdy idzie o terminologię religijną, to autor-tłumacz miał zapewne mniej lub bardziej szeroki dostęp do osiągnięć swych poprzedników, a dziś wiemy, że działalność w tym zakresie była bardzo rozwinięta[18]. W powszechnym użyciu ludności ormiańskiej mówiącej po kipczacku były terminy takie, jak *t'ėngri* — 'Bóg', *t'ėngrilik'* — 'bóstwo' (ale u Awedyka raczej ze znaczeniem 'Bóg Jedyny'), *at'a* — 'Ojciec', *oγul* — *'*Syn*'*, *ari džan* — 'Duch św', *uçluγ* — 'Trójca św.' (obok ormiańskiego *i̯errörtut'i̯un)*, *frišda* — 'anioł', *šaydan* — 'szatan' (obok *dėv*), *i̯aratuçi* — 'Stwórca', *olumsuz* — 'nieśmiertelny', *tėnsiz* — 'bezcielesny' i in. U Awedyka pojawia się równoległa, także w innych językach tureckich rozpowszechniona postać *t'ėnri,* a *džan* 'duch' występuje w kilku tradycyjnych znaczeniach: 1. 'duch', 2. 'dusza' 3. *ari džan* 'Duch Św.' 4. *džanïm* kolokwialnie: 'duszo moja, duszko'. Gdy idzie o wyjaśnienie stosunków łączących Osoby Trójcy Św. (współistotność), Awedyk ucieka się do przejrzystego konstrukcyjnie, ale chyba gdzieindziej nieużywanego wyrazu *almaχlχ* — 'różnorakie, wzajemne branie od siebie'.

Szczególnie kłopotliwe dla autora musiało być znalezienie odpowiednich równoważników znaczeniowych dla oryginalnych terminów należących do filozofii starożytnej Platona i Arystotelesa, z którymi nosiciele mowy kipczackiej nie wiele mieli do czynienia. Jak zwykle w podobnych wypadkach, tłumacz mógł się uciec albo do pożyczki, albo do neologizmu, często będącego kalką albo półkalką z języka tłumaczonego (ormiańskiego) albo innego. Tak więc przy wyrazach abstrakcyjnych z dawna używanych w podstawowej funkcji pojawiają się nowe specyficzne znaczenia. Tak np. wyraz *sabap* 'powód, przyczyna' nabiera dodatkowego znaczenia filozoficznego 'przyczyna sprawcza, łac. causa (prima, efficiens)', wyraz *zamanlï* — 'w odpowiednim czasie, w porę' służy do oddania filozoficznego pojęcia 'istniejący w czasie', podobnie jak *zamansïz* — 'istniejący poza czasem (o Bogu)'. Należą tu także: *matėrialï* — 'materialny', *matėriasïz* — 'niematerialny', *sozlu* — 'słowny, ustny; związany słowem, umówiony' zyskuje znaczenie 'obdarzony zdolnością mówienia, posiadający mowę (przy klasyfikacji stworzeń)'. Także inne rodzime wyrazy nabierają specyficznych znaczeń, jak *anglovlu* — 'rozumny, mający zdolność rozumowania'.

Jako neologizmy, zapewne w dużej mierze wymyślone przez Awedyka i wytworzone z rodzimych elementów, wypada potraktować takie ważne terminy, jak: *barlχ* — 'byt', *çėk'tir* — 'natura (rzeczy), forma, postać?', *nėmalïχ* — 'rzeczy-

[18] E. Tryjarski, *An Armeno-Kipchak Version of the Lord's Prayer*, w: *Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, "Harvard Ukrainian Studies" 3/4, 1979–1980, 2, s. 896–901; idem, *„Der Englische Gruss" in einer armeno-kiptschakischen Handschrift wiedergefunden*, w: *Religious and Lay Symbolism in the Altaic World and Other Papers. Proceedings of the 27th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Walberberg. Federal Republic of Germany June 12th to 17th 1984*, ed. by K. Sagaster in collaboration with H. Eimer, Wiesbaden 1989, s. 399; idem, *„Une profession de foi..."*, jak w notce 16.

wistość', *atdašlïχ* — 'homonim', *k'onuluk'* — dosłownie 'prawda', który zastąpił arystotelesowski termin 'kategoria'. Z rodzimego materiału powstały ważne w logice terminy: *turgan* — 'twierdzenie' i *algan nėma* — 'założenie, przesłanka' (dosłownie 'coś wzięte'). Właściwego sensu neologizmu *i̯oluχmaχlχ* nie udało się ustalić. Termin *hȯm at* znaczy zapewne 'nowa nazwa, neologizm'. Poprawnie utworzony wyraz *sėzik'lik'* posłużył szczęśliwie do oddania platońskiego terminu 'zmysł' (*bėš sėzik'lik'* 'pięć zmysłów'; w pytaniu użyto wyrazu *d͡žïns* 'rodzaj, gatunek'). Zapożyczone bezpośrednio z grabaru zostały terminy: *ėut'i̯un* 'substancja, esencja', *sdȯrȯkut'i̯un* 'zapis, wyjaśnienie, spis, desygnacja'.

Znalezienie właściwych odpowiedników kipczackich dla licznych terminów biologicznych, głównie z zakresu zoologii (przypomnijmy, że prace Arystotelesa z zakresu botaniki nie dotarły do naszych czasów), nastręczało tłumaczowi również wiele trudności, choć trochę innego rodzaju. Chodziło wszak głównie o nazwy zwierząt pochodzących z różnych stron świata, ich cech zewnętrznych, fizjologii, a to głównie w celach starożytnej, ale zapewne jeszcze w czasach autora obowiązującej systematyki. Zaproponowane przez Awedyka terminy w przeważającej liczbie nie były dotychczas badaczom znane i bardzo wzbogacają zasób leksyki ormiańsko-kipczackiej. Wymienić tu można terminy odwołujące się do ilości nóg i typu paznokci, pazurów, szponów lub kopyt zwierzęcia: *dortayaχlï* — 'czworonogi', *ėk'iayaχlï* — 'dwunożne', *k'opayaχlï* — 'wielonożne', *teriayaχlï* — 'z nogami pokrytymi skórą', *tomruχayaχlï* — 'z nogami jak kloce', *tuvarayaχlï* — 'z nogami bydlęcymi'. Wyraz *tïrnaχ* — 'paznokieć' występuje tu w poszerzonym znaczeniu 'pazura, szponu': *avlaχtïrnaχlï* — 'z dużymi (szerokimi) pazurami', *ċataltrnaχlï* — 'z rozwidlonymi pazurami', *ėgritrnaχlï* — 'z zakrzywionymi pazurami', *ititïrnaχlï* — 'z ostrymi pazurami', *k'ėngtïrnaχlï* — 'z szerokimi pazurami', *toγrutrnaχlï* — 'z prostymi pazurami'.

Przyjmując za kryterium sposób poruszania się zwierzęcia wyróżniono: *ėgri̯i̯urugan* — 'pochyło (krzywo)chodzące', *i̯arïmsurk'ulgan* — 'półpełzające', *i̯uzgan* — 'pływające', *surk'ulgan* — 'pełzające', *toγru̯i̯urugan* — 'prostochodzące', *uċan* — 'latające'.

Do terminów nawiązujących do budowy ciała lub wyglądu zewnętrznego zwierzęcia należały: *i̯ïrtlïχanat'*[*lï* ?] — 'ze złamanym (rozdartym, postrzępionym) skrzydłem', *saċsïz* — 'bezwłosy', *tėrili* — 'ze skórą', *toγruburun* — 'z prostym nosem (dziobem)', *uzunbiċišli* — 'o wydłużonym kształcie'. Przy opisie zwierząt i ich jednostek klasyfikacyjnych używano wyrazów funkcjonujących także w szerszym obiegu: *aγulu* — 'jadowity', *tïnïχsïz* — 'bez tchu, nieoddychający', *tïrmawuċi* — 'drapieżca, drapieżnik'.

Fragmenty rękopisu Awedyka (transkrypcja własna fragmentów wybranych przez A. Garkawca)

[255v] *Nė at'a aytmaχ bila bėlgili dir. K'i oγlu bar.*
[267r] *K'imning nėmasï sėn sėn. Atanïng.*
K'imning nėmasï mėn. Atanïng.
K'imning nėmasï dïr ol. Atanïng.
Kimning nėmasï dïr bu. Atanïng.
Kimning nėmasï dïrlar bular. Atanïng.
K'imlarnïng nėmalarï dïrlar alar. Atanïng.
[274v] *Xayda ėtding sėn. T'ėngrida.*
K'imgay umsandïng sėn. T'ėngriga.
[280r] *K'imning bila i̯ebėrting sėn. T'ėngri bila i̯ebėrdim mėn.*
K'im bila i̯ebėrdi bu. T'ėngri bila i̯ebėrdi bu ol da ol.
K'im bila i̯ebėrdi ol. T'ėngri bila i̯ebėrdi ol da ol.
K'im bila i̯ebėriyirsėn. T'ėngri bila i̯ebėriyirïm mėn i̯a at'a bila.
K'im bila i̯ebėrsarsėn. T'ėngri bila i̯ebėrsarïm mėn.
K'im bila bardïng sėn. T'ėngri bila bardïm mėn.
K'im bila b[a]riyirsėn. T'ėngri bila b[a]riyirmėn.
Kimning bila barsarsėn i̯a k'i̯ėt'sarsėn. T'ėngri bila i̯a at'a bila k'i̯et'sarmėn.
K'im bila ėtding anï. **[280v]** *T'ėngri i̯a oγul bila ėttim bunu.*
K'im bila ėtiyirsėn. T'ėngri bila i̯a Dž̆an bila ėtiyirmėn i̯a aliyirmėn.
ėttidž̆ag[sėn]. T'ėngrilχ bila ėtėdž̆agïmmėn i̯a alsarmėn.
Nėning bila i̯asadïng ol nėmėni i̯a bu nėmėni. Bu nėma bila i̯a ol nėma bila.
[286r] *K'imni χoltug sėn. T'ėngrini χoldum mėn*
Hali k'imni χoliyirmėn mėn. T'ėngrini.
Sòngra k'imni χolsarsïn sėn. T'ėngrini χòlsarmėn.
K'imni izdiyir bu. T'ėngrini izdiyir ošda ol.
K'imni izdiyir ol. T'ėngrini izdiyir ol.
K'imlarni χolarlar bular i̯a alar. T'ėngrini χoliyirlar ošda bular i̯a [a] alar.
[293r] *Ol vaχt k'imdan i̯ėbėrïltïng sėn. T'ėngridan i̯ėbėri[l]dïm mėn.*
Hali k'imdan i̯ėbėrilding sėn χardaš. T'ėngridan i̯ėbėrildim mėn bi[y] aγalarim [bilaγarïm] džanïm.
Xaysindan i̯ėbėrildi̯ng sėn dosdum mėnim. T'ėngridan i̯ėbėrildim mėn sėyiklu at'am mėnim.
K'imdan i̯ėbėrilding ošda ol i̯a ol. T'ėngridan i̯ėbėrildi bu i̯a ol.
Xaydan k'i̯elding sėn i̯a ošda ol i̯a ol i̯a bu. T'ėnridan i̯a at'adan.
[334v] *Išlarsėn. Hėya išlarïm.*
Išlarsėn. Išlamam. K'lamaganlar nėk' išlamazsėn
Iš[d]amam išlamaχ.
Nėk' k'lamasėn. Zėra k'i bolmam.
[335r] *Nėk' k'lamasėn. Zėra k'i bolmam.*

Nė uč̣un bolmassïn. Anïng uč̣un bolmam zėra i̯ok' dïr χuvat'lχïm.
[337r] *K'im i̯aṙattï sėni. T'ėngri.* ***K'tȯ č̣i̯ė stvoril. Bug.***
K'imning i̯aṙatïlganï sėn. T'ėngrining. ***Č̣ïyi̯eš tï stvorėni̯ė. Božė.***
K'imga umsandïng sėn. T'ėngriga. ***F k'ȯgȯ tï ufaš. V Boga.***
K'imning bila χuvat'landïng sėn. T'ėngri bila. ***S k'imėš tï zmȯc̣ni̯al. Z Bogi̯em.***
[337v] *K'imdan i̯ėbėrilding sėn. T'ėngridan.* ***Od gȯgȯš tï poslanï. Od Bȯga.***
[338r] *Kim tȯγdu sėni. At'am mėnim.* ***K'tȯ č̣i̯ė urȯd̆žil. Oc̣i̯eč̣ muy.***
K'imnin tȯγušusu sėn. At'amnïng mėnim. ***Č̣ïyi̯eš rod̆zėni̯ė tï. Oyc̣a mėgȯ.***
K'imning boldu tȯγušung sėning. At'am bila mėnim. ***S k'im bilo rod̆zėni̯ė tvȯyi̯ė. Z oyc̣ėm mȯyim.***
K'imni χolarsėn. At'amnï mėnim. ***K'ogȯ prošil tï. Oyc̣a mėgo.***
K'imdan ki̯elding sėn. At'amdan mėnim. ***Og k'ȯgȯš prišėdl tï. Od Oyc̣a mėgȯ.***
Ėy at'a, išit manga da bėr χȯltχamnï mėnim. ***Ey Oyč̣ė, sluχay mni̯e a day mi prožbė mȯyi̯ė.***
[338v] *Nė tȯγdung sėn. Oγul.* ***Č̣os urȯd̆žil tï. Sïna***
K'imga sėn at'a. Oγluma mėnim. ***K'omuš tï oc̣i̯eč̣. Sïnȯvi mėmu.***
K'imda boldu at'alïχïng sėning. Oγlumda mėnim. ***U k'ogȯ i̯est oyc̣ȯvstvo tvoyi̯ė. U sïna mėgo.***
K'imning bila sėn sėn. Oγlum bila mėnim. ***S k'imės tï i̯est. Z sïnėm moyim.***
K'imdan farahlanïrsėn sėn. Oγlumdan mėnim. ***S k'ogȯ ši̯ė vėsėliš. Z sïna mėgȯ.***
[339v] *Nė bar sėning. D̆žanïm bar mėnim.*
Kimning sėn sėn barïsï. D̆žanïmnïng mėnim barïsï.
K'imda χuvat' oldulandïng sėn. D̆žanïmda
Nė aytarsėn d̆žanïngnï sėning. T'ėnsiz d[ir] d̆žanïm mėnim.
K'imdan i̯ėbėrilding sėn. D̆žandan.
[340r] *K'imlarnïng dïrlar bunlar. D̆žanlarnïng.*
K'imlarga bėrirsėn bunlarnï. D̆žanlarga.
K'imlar bila i̯ėbėriyirsėn bularnï. D̆žanlar bila.
K'imlarni χolarsėn. D̆žanlarnï.
K'imlardan i̯ėbėrilding sėn. D̆žanlardan.
[340v] *K'im ėtti sėni. T'ėngrilχ.*
Kimning ėtilganï sėn? T'ėngrilχnïng.
Kimga išanïyirsėn. T'ėngrilχga.
K'im bila ėtilding sėn. T'ėngrilik' bila.
Kimni bilsïn sėn sanga ėtuč̣i. T'ėngrilik'ni.
Kimdan ėtilding sėn. T'ėngrilik'dan.
[342r] *Nėč̣ik' inanïrsėn sėn T'ėngrini. Uč̣luχ da bir.*
Kimning inanganï[r]sėn sėn. İ̯errȯrtut'iunung.
Kimga inanïrsėn sėn. İ̯errȯrtut'iunga da bir T'ėngriga.
K'im bila dir t'ȯχtalgan inamïng sėning. İ̯errȯrtut'iun bila.
Xaysin tapunïyirsėn. Ari İ̯errȯrtut'iunnu.

K'imdan tȯχtatlandï inamnïng sėning. Ari İ̯errȯrtut'iundan.
[343r] *Nė dïr. T'ėngri dïr.*
Nė dir T'ėngri. Biy dïr.
Nėč̣ik'. K'i i̯aṙatuč̣ï dïr.
Nėdan. Zėra k'i k'ėntining i̯aχšïlχnï ozgalarga k'lavuč̣i dïr.
Nė turlu nėmadan. Zėra t'ėrbiatïndan i̯aχši dïr.
Nė dïr nïšanï T'ėngrining. Nïšansïz dïr.
Nėdan. Zėra k'i ėtilmagan da olumsuz dur.
Nė turlu nėmadan. Zėra k'i i̯ėrišilmagan da tėrgalanmagan dïr.
Anglanmasïz dur T'ėngri ėvėt χuvat'ga k'ora nïšanla[t]tïlar ari at'alar k'i Uč̣luχ da bir dïr.
Nė turlu. Uč̣ boyda bir tarbiyat' dïr.
Nėč̣ik'. At'a da Oγul da Ari D͜žan dïr.
Paylašmaχï nėč̣ik' tir. At'a tȯγuruč̣i da **[343v]** *Oγul tȯγurulgan da D͜žan aχk'an.*
Almaχlïχ k'im k'imdan. Oγul toγmaχ bila ilgari ki̯e[l]ir At'ad͜an da D͜žan aχïnmaχ bila k'ėna ol At'adan.
Nė turlu ol͜č̣ȯv bila. [...] Barabar U[č̣l]uχ dïr. Bar dïr ululuχ da k'ič̣ilχ i̯a ėk'siglïχ. İ̯a nėk' barabar da bildïrlar haybat' bila da ululuχ bila.
O[l]č̣maχlχi nė χadar dïr. Olč̣ȯvsuz da χararsz da sansïz dïr.
Nėga oχšaš dïr T'ėngri. Oχšaššïz dïr.
Nė uč̣un dïr oχšaššïz. Zėra k'i barč̣a barlχlardan daγïn ozdan dïr.
Nėdan dir barč̣a barlχlard[a]n ozdan. Zėra k'i barč̣a barlχlar tur-turlu bolganda tėšk'irilmaχsïz dïr.
Nė uč̣un barč̣a barlχlar turlu-turlulanïr da tėšk'irilir da T'ėngri turlu-turlulanmaz da tėšk'irilmaz. Zėra k'i **[344r]** *barč̣a barlχlar i̯oχdan bolgan dïrlar da T'ėn[g]ri bolmagan barlχ dïr; barč̣a barlχlar bašlangan dïrlar da T'ėngri bašlanmagan dïr barč̣a barlχlarnïng sabap bar da T'ėnri sabapsïz dir; barč̣a barlχ zamanlï dïrlar da T'ënri zamansïz dïr.*
Nė dïr ė[ut'iun]. Hȯm at dïr.
Nė dir atdašlχ. Bir at'lï dïr k'i k'op nėmalarga[n] bir at aytïlïr.
Nėč̣aga bolunur ė[ut'iun]. Dortga
Xaysilar dïrlar. Ilk da awalgi ėut'iun tiri T'ėnri aytïlïr k'i durar ėti da duriyir da dursar. Iki[n]č̣i aytïlïr ėut'iun barč̣a barlχlar k'i i̯oχ ėdilar da boldular. Uč̣unč̣i aytïlïr [ė]ut'iun k'i atï dïr da barlïχï išk'ili dïr nėč̣ik' d͜žinlar da χaršïlïayaχlïlar da i̯olduzsuz kok da ozga bularga oχ͜šašlar. Da d[or]tunč̣i k'i at bar da barlχ tugul dïr nėč̣ik' aralėz da i̯eγčiur ak'aγ da yušga **[344v]** *barik' bularga oχšašlar k'i aṙasbi̯ellar da i̯alγan dïrlar,*
Nė dir barlχ. Hȯm at dïr.
Nėč̣aga bolunur barlχ. Bėšga.

*Xaysilar dïrlar. Ilk'awalgi ėtilmagan barlχ k'i bar ėdi da bar da χalïr mėngilik' k'i dïr T'ėngri k'i dayïn ozdan dïr nė k'i barč[a] barlχlardan da ust tir nė k'i fik'irimzdan da sayïš[larïmïz ?]. Ėk'inči k'i tugal ėdilar, da boldular da χalïrlar mėngilik' olumsuz nėčik' friš[d]alar. Učunči k'i tugul ėdi da zaman-zaman bila tururlar buyruχu bila T'ėnrining da χalïrlar mėngilik' olumsuz nėčik' d̲žanï adamlarnïng. Dort[u]nči k'i tugal ėdi da bolurlar artmaχ bila zaman-zaman bila buyurmaχï bila T'ėnrining ortada bolmaχï bila t[a]rbiyat'nïng da buzulurlar da χaytip i̯ana i̯angilanïyirlar nėčik' olumsuz adamlarnïng t'ėni. Bėšinči k'i tugali [ėdi]lar da bolurlar d̲žïnslanïp art***[345r]****maχï bila da χaytïp buzulurlar da i̯angïlanmazlar olumsuz nėči[k']*
hayvanlar da bitišlar da tėrak'lar.

Nė dïr čėk'tiri barlχnïng, Barlχ ilk' ayrïl[ïr] kėtarmaχ [s]oz bila t'ėnsizga da χoyulmaχ aytuš bila tėn[g]ra.

Nė dïrlar t'ėnsizlar. Anglovlular dïrlar.

Nė turlu nėma dïr anglovlular. Xaysi k'i sėzik'lanmasl[ar] sėzik'[g]a tušmazlar da i̯a χarmalanïrlar t'ėk' fik'irnïng χuvat'ï bila anglanïrlar. Nėčik' anglar fik'ir mat'ėriasïz da kor[u]ms[u]znï čuvdan [da] išitmaχtan i̯a kormaχ bila ėtilganlarnï tėrgamaχ bila an[g]lar i̯a fik'irnïng ėtil[maχ]lχï bila.

Nė dïr čėk'tiri barlχnïng. Barlχ ilk' ayrïlïr kėtarmaχ soz bila.

Xaysilar dïrlar. Ilk' awalgi barlχ bolgan da olum[**345v**]*suz T'ėngri dïr k'i dïr Biy biylarnïng da T'ėngri t'ėngril[a]rn[ï]ng da Padšah padšahlarnïng da ol dïr bar ėtuči barča barlïχlarnï da toldurur barča ėtganl[a]rnï da barča i̯ėrda dïr tėšk'irilmasïz da čovurulmaχsïz dïr da dïr k'ėndi k'ėntida da barčalarnï dutuči da anglanmaz barlïχïna k'ora ėvėt χuvat'ïna k'ora χolunlarnï.*

Xaysilar dïrlar ėk[inči] t'ėnsiz barlχlar. Frišdalar dïrlar.

[N]ė] dir čėk'tiri frišdalarnïng. i̯aratïlganlarï dïrlar T'ėnrining da dïrlar barlχ t'ėnsizlar k'i̯endi tugal olumsuz k'i̯endi ėrk'li boyuna buyruχči tėšk'irilgan da čovralangan da χuluχčilar al[d]rlar T'ėngrining χzmėtk'i̯arlar d̲žanlar dïrlar i̯asaχlïlar d̲žuγap ėtk'anlar da i̯ėbėrïr[a]nïrlar [=i̯ėbėrilirlar] χzmėtk'i̯arlχga da saχlawuči̯l[ar] dïrlar duni̯aga da dïrlar **[346r]** *ot'danl[a]r i̯a i̯arïχd[anla]r. Da alarda dïrlar dėvlar k'i ėdilar frišdalar da budlarlanïlar i̯aman ok'tamlχ bila da tok'undilar da boldular oγul[l]ar χaramγuluχnïng da tasbolmaχnïng da ismi ulusu alardan „bu-barir-anga" k'i atlandχ šaydan da idi „bu-bėrir-T'ėngriga" da boldu χarši T'ėnriga.*

Xaysilar dïrlar učυ[n]či t'ėnsiz barlχlar. Džanlarï adamlarnïn dïrlar.

Nė dïr čėk'tri d̲žanlarnïng adamlarnïng. [Ė]šli da sozlu dïr uč čonstkalï k'i

sayïšlamaχï čusdladï suχlanmaχï da dïr aruv da ǰaltragan χatïlïp baylangan dïr dort matʿèrialï tʿèn bila ortada bolmaχï bila tïnïχnïng da dïr suratʿï TʿènrinIng.

[Xaysilar dïrlar] sèzikʿlangan da tʿènli barlχlar. Ilkʿ [**346v]** *èkʿiga bolunïr sèzikʿlangan barlχlar bu kʿènti tèpranganga da tèpranmaganga da tèpranmaganlarnïn bardïrlar kʿi oz tarbi[y]atʿïndan da bardïrlar kʿi pèšalangan tašlar da tʿopraχlar da bularga oχšašlar da kʾi tèpransalar kʿuč bila da tugul tarbiyatʿ bila.*

Da χaysïlar dïrlar tèšalangan tèpranmagan barlïχlar. Tèmir baχïrlar χòrγašinlar kumušlar da altʿunlar da kʿimlar ayačlardan da ozga matʿèrialardan da ozga bularga oχšašla[r] kʿoplar.

Xaysilar dïrlar tèprangan barlχlar. Èkʿiga bolunïyr bu kʿèn[d]i tirisizlarga da tirilarga.

Xaysïlar dïrlar tirisiz. **[347r]** *Tèpranganlar suvda otʿ [= awtʿ] da ǰèl.*

Xaysïlar dïrlar tiri tèpranganlar. Èkʿiga bolunïyr aysinkʿn bitišganlar da tïnïχlïlarga da tïnïχlï bitišganlarga.

Xaysilar dïrlar tïnïχsz bitišganlar. ǰaš bičanlar da tikʿilanganlar da tèrakʿlar ǰèmiš bèručilar da ozga bu turlular. Xarndagi ǰèrnïn nèčikʿ čèrèpdan tʿèrililar kʿi bar kʿèntilarda 3 χuvatʿï bitišganlarnïng toγmaχnïng artmaχnïng da bèslanmaχnïng da sèzikʿlidan χarmalanmaχnï.

Da χaysilar dïrlar tugal sèzikʿ[l]ilar. Xaysilar dïrlar tugal t[ï]nlχlilar. Tugal sèzikʿ[l]ilar dïrlar tugal tiri **[347v]** *lar da ayrilïrlar ǰugurumga surkʿulganga da dortayaχlïlarga da ǰuzganlarga.*

Xaysilar dïrlar surkʿulganlar. Ilkʿ ǰïlan dïr surkʿulgan ǰer ustuna čèkʿilgan χarnïnïn ustuna surkʿulur da dïr uzunbičišli ǰedi orum alïr surkʿulmaχta da dïr ayulu da sačsïz tʾènli da χlïχï bila tèran bilgan ustat da hill[a]lï da pʿaχil da dïr padšahï ǰïlanlarnïn kʿarp kʿi dïr padšahgina kʾi bar dir hormatʿli bahali daš bašïnda kʾi dïr čïpčïχ ǰumurtasï χadar da alïr nòwirag čičakʿnï kʿozïn [ǰ]a da baχmaχ bila tirilarï oldurur da dïrlar ozga ǰïlanlar turlu-turlu da **[348r]** *adždahalar turlu-turlu da kʿoplar da χurtlar turlu-turlu da hïm̆zitʿ ètkganlar ǰèr usdunda da ozga dayïn kʿopayaχlïlar nèčikʿ χïsχačlar da arχaplar da pawukʿlar χarïndžalar da sa[r]ïnčχalar da ozga bu turlular kʿimsalar bu [tur̆]lular da kʿimsalarï tïrmawučï tïrnaχlï kʿimsalari ǰèrga ǰuruganlar kʿimsalarï suvda ǰurugan da ozgalar hawada učanlar.*

Xaysilar dïr dortayaχlïlar. Čèrayaχlïl[a]r dïrlar da bolunurlar dort-ga aysinkʿn tuvartrnaχlïga atʿ ayaχlïlarga tʿèriayaχlïlarga da ititïrnaχlïlarga.

Xaysilar dïrlar ç̌ataltrnaχlï aysink'n tuvartïrnaχlï. Tuvar oguz k'i bu dur sïyïr da suvsïyïrï da zuřafay da munguzlular da sïrnalar da χoyinlar da ėç̌k'ilar da ozga bu turlular.

[348v] *Xaysilar dïrlar tomruχayaχlïlar. Nėç̌ik' at' da χatïr da ėšak' da ozga bular k'ibik'.*

Xaysilar dïr t'ėriayaχlïlar. Nėç̌ik' fil da dėva da ozga bular k'ibik'.

*Da χaysilar dïrlar ititrnaχlilar. Nėç̌ik' aslan da χap'lan ayuv da bořular da bořu χatïrgïna it' tulk'u ç̌aχal χoyan maçi kodžan, k'irpi da ozga bularga oχšašlar ėvet dïrlar k'imlar χisχaayaχlïlar nėç̌ik' vėvjurk'a, sïç̌χan da k'rėt' da borsuk' bardïrlar dayïn ozga ja[r]ïm surk'u[l]ganlar nėç̌ik' jėr[n]ing as[l]anginasï da jašç̌urk'alar jasç̌ėriça ç̌arawurt sïç̌χangina da ozga bu***[349r]****lar k'ibik'.*

Da χaysilar [dïr]lar juzganlar suvda. Ilk' lòwiat'an dïr k'i ç̌ovurïlgan dir barç̌a bu dunja i vjėlorïblar da zėyrak'lar aysink'n ulu ulu balïχlar da jonuzbalχï jïlanbalïχï χalχanbalïχï χliç̌baligï χizïladžabalχ da sarïkobagbalïχ da usgumrubalχï tėk'irbalχï da ozga balïχlar turlu turlu da sansz surat'lar da suw it'i da tosbayï zurbayï [γurbaγa] da oz džïnsïn-džïnsïn kazank'lar k'i bardrlar suv iç̌inda.

Xaysilar dïrlar ėk'iayaχlïlar. Ėk'iga bolunurlar ėgri juruganlarga jïrt'lïχanat'larga da toγru juruganlarga jayovga,

*Xaysilar dïrlar ėgriyuruganlar ėki***[349v]***ayaχlïlar. Uç̌anlardïrlar k'i dïrlar inç̌k'atrnaχlïlar da ititrnaχlïlar trmawuç̌iayaχlïlar da sïχyumrular da havada juruganlar da dïr padšah alarnïng χaraχuš da ayrïl[ï]lar toγruburunlarga da toγrutrnaχlïlarga da ėgriburunlarga da ėgritrnaχlïlarga.*

Xaysilar dïrlar toγruburnular. P'iunig (p'iwnig) džalam turna t'oχlu laglag indik' pava ordak' χoruz k'ėk'lik' turadž gak'arož salam k'ėk'lig hopal ja hrivaç̌ kugurç̌i χumri bėdana.

Xaysilar dïrlar toγrujurugan ėk'iayaχlilar. K'ėngtïr[n]aχlï dïr.

Xaysï dïrlar avlaχtr[n]aχlïlar. Ėk'iga bolun[n]ur k'ulušmaganga da k'ulušganga.

[350r] *Xaysïlar dïrlar k'ulušmagan k'ėnk't'ïr[n]aχlï. Gabig dïr k'i dïr dortayaχlï.*

Da χaysilar dïrlar k'ulušga[n]. Bolunur inç̌k'atr[n]aχlïga k'i dïr asdirus k'ėngtr[n]aχlï ėk'iayaχlïga k'i dïr adam.

Nė dïr ç̌ėk'tiri adamnïng. Bėlgili k'oruniyir k'i dïr ėk'iayaχlï avlaχtrnaχlï toγrujurugan k'ulušgan jïγlagan t'ėn da džan birlangan olumlu t'ėni bila da olumsuz t'ėni bila zėra olar da t'ėni bozulur donar t'opraχga da χaytip turmaχ bila jangilanïr buzulmaχsz

boyumaχï bila T'ėngrining birlanir džanï bila olumsuz da χalïr mėngi mėngilik' da bar dïr **[350v]** *tȯlȯvu χïlïmga k'ora har biri k'i̯endining.*

Nė turlu bolur barlχïndan t'arbiyat'ïn k'orguzma adamnïng. Adam dïr barlχ t'ėnli tėprangan tiri tïnïχlï sėzik'li iš[l]i sozlu olumlu pėšalarnïng [=pėšalarnï] da tadbirnï i̯opsungan.

Nė dïr turganï Bγadȯnung. Ėyag bolunur barlïχga da i̯oluχganga da barlχ bolunur butunga da č̣onstk'al[ar]ga ol turlu da i̯oluχmaχlχ bol[u]nur butunga da č̣onstk'aga.

*Xaysilar dïrlar bėš džïnslarï Bïγadȯnïng. Ilk' rang da bič̣iš dïr χaysi k'i koz bila korunïyir. Ėk'inč̣i awaz dr χaysi k'i χulaχ bila iši***[351r]***tilir. Uč̣unč̣i sasï dïr χaysi k'i noz[dr]alar bila aysink'n buṙun bila χoχulanïr. Dortunč̣i tahim dïr χaysi k'iy i̯ėmaχlχ bila aysink'n aγïz bila χošlanïr aysink'n tahimlanïr. Bėšïnč̣i aγir da i̯enil isi da sovuχ χaysi k'i χarmalamaχ bila anglanïr. Bu bėš sėzik'lik' bila dïrlar barč̣a sėzilganli ėtilganlarnïng tanamaχlχlarï.*

Xaysilar dïrlar 10 k'onul[u]χlarï Arisdudėlning. Ilgarisi barlχ dïr ėk'inč̣i olč̣ȯv dïr u[n]č̣unč̣i rang dortunč̣i algan nėmasi bėšinč̣i χayda alt'ïnč̣i nė vaχt i̯ėdinč̣i turmaχ sėk'izinč̣i k'i nėmasi bolgan toχuzïnč̣i χïlmaχlχ onunč̣i χlnmaχlχ .

Nė dïr k'onuluk'. Sdȯrȯkut'i̯[un] dïr k'i dugul dïrlar **[351v]** *boš saγïšlamaχlar ėvėt k'onu bardïrlar da dururlar da gorunurlar da bolmaz k'i bulunga[n] ėtilgan barlïχlar č̣χarï 10 sdȯrȯkut'i̯[un]k'lardan bulardan zėra k'i barč̣a k'i nėmalïχda dïr bar dïr da bar olč̣ȯvu γararï da sanï da bar ȯragï aysink'n isi i̯a sovuχ χuru i̯a nam da rang aχ i̯a χara i̯a χïzïl i̯a sarï da ozga χarïšïlganlardan.*

Nė dïr algan nėma. Algan nėma dïr k'i bėlgili ėtar χaršidagi t'aydurgannï k'i̯endining χaysi k'i bar dïr nėč̣ik' at'a aytmaχ bila k'orguzïyir k'i oγlu bar da oγul aytmaχ bila bėlgili ėtar k'i at'asï bar bu turlu da [tu rękopis się urywa].

Przekład części ormiańsko-kipczackiej

[255v] Co wiadomo, gdy mówimy: „ojciec”?
Że ma syna.
[267r] Czyją ty jesteś własnością (rzeczą, dobrem)?
Ojca.
Czyją własnością (rzeczą, dobrem) ja jestem?
Ojca.
Czyją własnością (rzeczą, dobrem) jest on?
Ojca.
Czyją własnością (rzeczą, dobrem) jest ten (oto)?

Ojca.
Czyją własnością (rzeczami, dobrem) są ci?
Ojca.
Czyją własnością (rzeczami, dobrem) są tamci?
Ojca.
[274v] Gdzie ty działałeś?
W Bogu.
Komu zaufałeś?
Bogu.
[280r] Z kim posłałeś?
Posłałem z Bogiem.
Z kim ten posłał?
Ten i tamten posłali z Bogiem.
Z kim posłał tamten?
Tamten posłał z Bogiem.
Z kim ty posyłasz?
Posyłam z Bogiem albo z Ojcem.
Z kim poślesz?
Poślę z Ojcem.
Z kim poszedłeś?
Poszedłem z Bogiem.
Z kim chodzisz?
Chodzę z Bogiem.
Z kim pójdziesz albo odejdziesz?
Odejdę z Bogiem albo z Ojcem.
Z kim to uczyniłeś?
[280v] Uczyniłem to z Ojcem albo z Synem.
Z kim to czynisz? Czynię albo (przedsię)biorę z Bogiem albo z Duchem Świętym
Z kim będziesz czynił?
Uczynię albo (przedsię)wezmę z Bogiem.
Przy pomocy czego budowałeś (urządzałeś) tamto czy to?
Przy pomocy tego albo tamtego.
[286r] Kogo prosiłeś (do kogo się modliłeś)?
Prosiłem (modliłem się do) Boga.
Teraz kogo proszę (do kogo się modlę)?
(Do) Boga.
Potem kogo będziesz prosił (do kogo się modlił)?
Będę prosił (modlił się do) Boga.
Kogo ten szuka?
Ten oto szuka Boga.
Kogo tamten szuka?

Tamten szuka Boga.
Kogo proszą (do kogo się modlą) ci oto albo tamci?
Ci oto albo tamci proszą (modlą się do) Boga.
[293r] Wtedy przez kogo zostałeś posłany?
Zostałem posłany przez Boga.
Teraz przez kogo, bracie, zostałeś posłany?
Przez Boga, mości panowie, mój drogi, zostałem posłany.
Od kogo, mój przyjacielu, zostałeś posłany?
Zostałem przysłany od Boga, mój kochany ojcze.
Przez kogo ten albo tamten zostali posłani?
Ten albo tamten zostali posłani od Boga.
Skąd przychodzisz ty, ten oto albo tamten albo ów?
Od Boga albo od Ojca.
[334v] Czy pracujesz?
O tak, pracuję.
Czy pracujesz?
Nie pracuję.
Dlaczego nie pracujesz (jak ci,) co nie chcą pracować,
Nie pracuję. Praca.
[335r] Dlaczego nie chcesz?
Ponieważ nie mogę.
Dlaczego nie możesz?
Bo brak mi sił.
[337r] Kto ciebie stworzył ?
Bóg. **Kʿtȯ č̣i̯ė stvoril ? Bug.**
Przez kogo zostałeś stworzony?
Przez Boga. **Č̣iyi̯ėš tï stvorėni̯ė ? Božė.**
W kim złożyłeś nadzieję?
W Bogu. **F kʿȯgȯ tï ufaš ? V Boga.**
Kim się umocniłeś?
Bogiem. **S kʿimėš tï zmȯc̣ni̯al ? Z Bogi̯em.**
[337v] Przez kogo zostałeś posłany?
Przez Boga. **Od gȯgȯš tï poslanï ? Od Bȯga.**
[338r] Kto cię urodził ? **Kʿtȯ č̣i̯ė urȯd͜žil** ?
Mój ojciec. **Oc̣i̯eč̣ muy.**
Czyje jest twoje urodzenie?
Mojego ojca. **Č̣ïyi̯eš rod͜zėni̯ė tï ? Oyc̣a mėgo.**
Komu się przydarzyło urodzenie ciebie?
Mojemu ojcu. **S kʿim bilo rod͜zėni̯ė tvȯyi̯ė ? Z oyc̣ėm mȯyim.**
Kogo ty prosisz (do kogo się modlisz)?
(Do) mojego Ojca. **Kʿogȯ prošil tï ? Oyc̣a mėgo.**
Od kogo przyszedłeś?

Od Ojca mego. **Og kʿȯgȯš prišėdl tï ? Od Oyça mėgȯ.**
Och, Ojcze, usłysz mnie i przyjmij (daj) moją modlitwę. **Ey, Oyčė, sluχay mn̨e a day mi prožbė mȯy̨ė.**

[338v] Kogo (co) urodziłeś?
Syna. **Čos urȯdžil tï ? Sïna.**
Dla kogo jesteś ojcem?
Dla mėgo syna. **Kʿomuš tï oc̨ėč? Sïnȯvi mėmu.**
W kim spełniło się twoje ojcostwo?
W moim synie. **U kʿogȯ i̯est oyc̨ȯvstvo tvoy̨ė ? U sïna mėgȯ.**
Z kim ty jesteś?
Z moim synem. **S kʿimės tï i̯est ? Z sïnėm moyim.**
Kim się cieszysz?
Moim synem. **S kʿogȯ šį̄ė vėsėliš ? Z sïna mėgȯ.**

[339v] Co ty posiadasz?
Posiadam swoją duszę.
Z kim (czym) tworzysz całość (jedność)?
Z moją duszą.
W kim (czym) uśmierciłeś (przemogłeś) siłę?
W mojej duszy.
Co mówisz o swojej duszy?
Moja dusza jest bezcielesna.
Od kogo zostałeś posłany?
Od duszy (Ducha św. ?)

[340r] Czyimi są ci (ludzie)?
Dusz.
Którym (komu) tych dajesz?
Duszom.
Z kim (z którymi) tych posyłasz?
Z duszami.
Kogo (których) prosisz (do których się modlisz)?
Dusze (do dusz).
Przez kogo (których) zostałeś posłany?
Przez dusze.

[340v] Kto ciebie uczynił ?
Bóstwo (Bóg Jedyny).
Przez kogo zostałeś uczyniony (stworzony)?
Przez Bóstwo (Boga Jedynego).
W kim masz nadzieję?
W Bóstwie (Bogu Jedynym).
Za czyją sprawą zostałeś uczyniony?
Za sprawą Bóstwa (Jedności Bożej).
O kim masz wiedzieć, że ciebie uczynił?

O Bóstwie (Bogu Jedynym).
Przez kogo zostałeś uczyniony?
Przez Bóstwo (Boga Jedynego).
[342r] W jakiego Boga wierzysz ?
W Trójcy Jedynego.
Kogo jesteś wyznawcą?
Trójcy Świętej.
W kogo wierzysz?
W Trójcę Świętą i Jedynego Boga.
Przez kogo umacnia się twoja wiara?
Przez Trójcę Świętą.
Kogo uwielbiasz?
Trójcę Świętą.
Dzięki komu umocniła się twoja wiara?
Dzięki Trójcy Świętej.
[343r] Co jest (istnieje)?
Jest (istnieje) Bóg.
Co to jest Bóg?
To jest Pan.
Jak to?
(Tak,) ponieważ jest Stworzycielem.
Dlaczego?
Ponieważ pragnie własnego dobra dla innych.
Z jakiego powodu?
Ponieważ ze swej natury jest dobry.
Jaki jest znak Boga?
Jest bez znaku.
Dlaczego?
Ponieważ nie został uczyniony i jest nieśmiertelny.
Z jakiego powodu?
Ponieważ jest nieosiągalny i nieprzenikniony. Bóg jest Niepojęty. W istocie święci ojcowie wedle [swych] sił ustalili, że jest Potrójny i Jedyny.
Jakim sposobem?
W trzech Osobach jest jedna natura.
Jakie (one są?)
Ojciec i Syn i Duch Święty.
Jaki jest podział (funkcji)?
Bóg — Rodzący, i **[343v]** Syn — Narodzony, i Duch — Spływający.
Różnego rodzaju branie (zależność) — kto od kogo?
Wzajemne branie od siebie. Syn swym urodzeniem kroczy na przedzie (wywodzi się) od Ojca, a Duch św. swym spływaniem znowu od tegoż

Ojca.

W jakiej mierze?

[W takiej, że] razem istnieje Trójca. Jest [w niej] wielkość i małość albo brak (niedostatek). I tak razem głoszą chwałę i wielkość.

Jakie ma rozmiary?

Jest niezmierzony (niezmierzalny), bezkresny i nieprzeliczalny.

Do czego Bóg jest podobny?

Jest niepodobny do nikogo (niczego).

Dlaczego jest do nikogo (niczego) niepodobny?

Ponieważ jest najprawdziwszym ze wszystkich bytów.

Dlaczego jest najprawdziwszym ze wszystkich bytów?

Ponieważ pośród wszystkie bytów w (ich) przeróżnych postaciach istnienia jest niezmiennością.

Dlaczego wszystkie byty bardzo się różnią i zmieniają, a Bóg wcale się nie różnicuje i nie zmienia ?

Ponieważ **[344r]** wszystkie byty powstały z nicości, a Bóg jest bytem niestawającym się. Wszystkie byty mają początek, a Bóg początku nie ma. Wszystkie byty mają (swą) przyczynę, a Bóg jest bez przyczyny. Wszystkie byty mają swój czas, a Bóg jest poza czasem (bezczasowy).

Co to jest: substancja (orm. *ėut'iwn* ‘esencja, natura, byt’)?

To jest nowa nazwa (może: neologizm ? *hȯm at*).

Co to jest homonim (*atdašlχ* dosłownie wspólność nazwy)?

Coś [wyraz] co ma jedną nazwę, a jedną nazwą określa wiele rzeczy.

Ile najwięcej?

Najwięcej cztery.

Jakie to są?

Pierwszą i początkową substancją nazwany jest Bóg żywy, który istniał, istnieje i będzie istniał. Drugą substancją nazwane są wszystkie byty, które nie istniały, a stały się. Trzecią substancją nazwane są te, których nazwa i istnienie są wątpliwe, jak złe duchy i zwierzęta ze skrzyżowanymi nogami i niebo bez gwiazd i inne tym podobne. I czwartą — są te, które mają nazwę, a nie mają bytu, jak *aralėz* [? por. orm. *arakil, kli, klaç* ‘ciconia, ardea, ardeola’ = ‘płaskonos, łyszczak, gatunek czapli’], żarłoczny jednorożec (*jeγčiur*) albo centaury i im podobne, które są bajkami i kłamstwami.

Co to jest byt?

To jest nowa nazwa (neologizm ? *hȯm at*)

Ile istnieje bytów?

Aż pięć.

Jakie to są?

Pierwszy, byt początkowy, nieuczyniony, który istniał, istnieje i pozostaje wiecznie — to Bóg, który jest najprawdziwszym ze wszystkich bytów i

jest powyżej naszych myśli i pojęć. Drugi — to wszystkie byty, których nie było, a które zaistniały i pozostają na wieki nieśmiertelne, jak aniołowie. Trzecie — (to te,) których nie było, a z czasem powstały z rozkazu Boga i pozostają na wieki nieśmiertelne, jak dusze ludzi. Czwarte — (to te,) których nie było, a które zaistniały i zaczęły się z czasem mnożyć; z rozkazu Boga będąc w środku natury ulegają zniszczeniu, powróciwszy znowu się odnawiają, jak nieśmiertelne ciała ludzkie. Piąte — (to te,) których nie było i które zaistniały, rozmnożyły się, zróżnicowały gatunkowo, znowu podlegają zagładzie i wcale się nie odnawiają, tak jak nieśmiertelne — zwierzęta, i rośliny, i drzewa.

Co to jest: natura (*čėk'tir*) bytu?

Byt najpierw się oddziela i mocą słowa odchodzi do (stanu) bezcielesnego i domaga się dojścia do Boga

Co to znaczy: bezcieleśni?

[To znaczy:] są rozumni (rozumiejący)

W jaki sposób są rozumni (rozumiejący)?

Nie pojmują za pomocą zmysłów, nie mają doznań ani nie dotykają, a pojmują jedynie siłą myśli.

Jak rozumieją myśl bez materii i bez formy?

Rozumieją stworzenia bez przekazu (informacji,) słyszenia albo widzenia, dzięki dociekaniu albo wytwarzaniu myśli.

Co to jest natura (*čėk'tir*) bytu?

Byt pierwszy oddziela się mocą słowa, [aby?] się usunąć.

Jakie są [te byty]?

Pierwszym, pierwotnym bytem istniejącym i nieśmiertelnym **[345v]** jest Bóg, który jest Panem panów, Bogiem bogów i Królem królów. Jest On tym, który posiada wszystkie byty, który wypełnia wszystko, co stworzone i w każdym miejscu jest niezmienny i niewytłumaczalny, jest sam w sobie, wszechwładny i co więcej: co do swego bytu niepojęty, natomiast zgodnie ze swą mocą przyjmuje prośby.

Jakie są drugiego rodzaju byty bezcielesne?

To są aniołowie.

Jaka jest natura (*čėk'tir)* aniołów?

Są stworzeniami Boga i bytami bezcielesnymi. Same w sobie doskonałe, nieśmiertelne, rozkazujące sobie zależnie od własnej woli, niezmieniające się i otaczające się [?]. Są sługami Boga, duchami posługującymi, które mają zakazane dawanie odpowiedzi, posyłanymi z posługą i ukrytymi dla świata. Są [**346r]** z ognia i z promieni. A są u nich złe duchy, które były aniołami i zbuntowały się skutkiem złej pychy i upadły i stały się synami ciemności i zatracenia. Nazwa ich krainy „*bu barir anga*" [„ten-idzie-do niego"], pochodzi od szatana. Było: „*bu bėrir Tėngriga*" [„ten-daje-Bogu"], ale ów stanął Bogu naprzeciw.

Jakie są trzecie byty bezcielesne?

To są dusze ludzi.

Jaka jest natura [*čėk'tir*] dusz ludzkich?

Obdarzone rozumem i mową, są złożone z trzech części tak, że ich myślenie przyspieszyło (w rozwoju), ich pragnienia są czyste i błyskotliwe. Są dołączone i powiązane z ciałem za pomocą czterech ciał materialnych znajdujących się wewnątrz. Są tchnieniem i obliczem Boga.

Jakie są byty rozumne i cielesne?

Najpierw **[346v]** idzie o byty świadome (posiadające zmysły) — te samoporuszające się i nieporuszające się. Istnieją [takie], które poruszają się (chodzą) z własnej natury, a są i skamieniałe: obrobione kamienie i grunty i im podobne, które się poruszają z trudem i nie (z własnej) natury.

A jakie są byty skamieniałe, nieporuszające się?

Żelaza-miedzie, ołowie, srebra i złota, niektóre spośród drzew i innych materiałów i liczne im podobne.

Które są byty poruszające się?

Są dwojakie: te (należące) do nieżywych samych z siebie (nieożywionych) i do żyjących (żywych).

Które są nieożywione **[347r]**?

Poruszające się w wodzie, ogień i wiatr.

Które są żywe poruszające się?

Są dwojakie: rosnące jak rośliny, oddychające jak rośliny, posiadające (system) oddychania.

Jakie są rosnące bez oddychania?

Świeże trawy i [rośliny] posadzone, i drzewa dające owoce, i inne tego rodzaju. [Znajdujące się] w łonie ziemi, jak: posiadające skórę jak z czerepu, które mają w sobie trzy moce [organizmów] rosnących: rodzenia, wzrastania (rozmnażania się) i odżywiania się oraz ostrożnego dotykania.

Które mają pełną świadomość? Które są obdarzone pełnym oddechem?

Z pełną świadomością są te w pełni żyjące **[347v],** a dzielą się [według sposobu] chodzenia [na] pełzające, czworonogie i pływające [i] dwunożne.

Które są pełzające?

Pierwszym jest wąż, pełzający po ziemi, ślizgający się na brzuchu. Ma wydłużony kształt, zajmuje dziewiąte miejsce [?] w pełzaniu. Jest jadowity, ciało ma nieowłosione, a pod względem charakteru jest głębokim znawcą, mistrzem podstępnym, zazdrosnym. A królem wężów jest bazyliszek (*k'arp*), który jest małym królem, na głowie ma szlachetny cenny kamień wielkości ptasiego jaja. Bierze (przybiera)

„kwiat legata" [?], a okiem lub spojrzeniem zabija żywe istoty. I są inne węże różnego rodzaju. Także **[348r]** liczne różnego rodzaju smoki oraz różnorakie robaki, i bzykające nad ziemią i inne o wielu nogach, jak raki i kraby (*arkap*) i pająki, mrówki, i szarańcze, i inne tego rodzaju. Niektóre posiadają szpony-pazury, jedne chodzą po ziemi, inne [żyją] chodząc w wodzie, a jeszcze inne latają w powietrzu.

A jakie są czworonogi?

Czworonogi są czterech rodzajów, to jest: z kopytami bydlęcymi, z nogami końskimi, z nogami ze skóry i z ostrymi pazurami.

Które są z rozwidlonymi paznokciami, to znaczy z bydlęcymi kopytami?

Bydło, woły, to jest byki i wodne byki, i żyrafy, i rogate, i sarny, i owce, i kozy i inne im podobne.

[348v] Które są z nogami jak kloce?

Takie, jak koń, i muł, i osioł i inne im podobne.

Które są z nogami ze skóry?

Takie, jak słoń, i wielbłąd, i inne im podobne.

Które są z ostrymi pazurami?

Takie, jak lew, tygrys, niedźwiedź i wilki, (małe) wilkomuły [?], pies, lis, szakal, zając, kot, baran, jeż i inne im podobne. A niektóre są w istocie krótkonożne, jak wiewiórka, mysz (szczur), i kret, i borsuk. Są jeszcze inne półpełzające, jak ziemne lwiątko [?] i jaszczurki, salamandra [?], szybka (polna?) myszka trawożerna [*ęarawurt* ?] i inne podobne.

Które są pływające w wodzie?

Przede wszystkim lewiatan, który opływa (oplata) cały ten świat, wieloryby, inteligentne, ogromne ryby, i ryba Jonasza, ryba-wąż, ryba-tarcza, ryba-miecz, ryba czerwono nakrapiana, ryba-żółty motyl, ryby-skumbrie, koźla ryba i inne różnorodne ryby o niezliczonych kształtach, i duży pies wodny , i żółw, i żaba oraz podobnego rodzaju bestie, które występują w wodzie.

Które są dwunożne?

Wśród dwunożnych są krzywochodzące, z porwanymi (rozdartymi, postrzępionymi) skrzydłami i pieszo prostochodzące.

Jakie są dwunożne krzywochodzące? **[349v]**

Fruwające, które są: z małymi pazurami i z ostrymi pazurami, z nogami-pazurami i suchopierzaste oraz spacerujące w powietrzu. A królem ich jest orzeł. A wydzielają: prostodziobiaste, i z prostymi pazurami, i krzywodziobaste z zakrzywionymi pazurami.

Które są z prostymi dziobami?

Feniks, wrona (strzyżyk?), żóraw, dzięcioł (? *t'oχlu ?*), bocian, indyk, paw, kaczka, kogut, kuropatwa, frankolin [ptak z rodziny kuropatw], kuropatwa (*gak'orož* ?), słoma [może: słomka, słonka?], kuropatwa, *hopal* ['podskakujący'?] albo gołąb grzywacz, turkawka, przepiórka (chruściel).

Które są dwunożne prostochodzące?

Te o szerokich paznokciach.

Jakie są o szerokich paznokciach?

Są dwojakie: nieśmiejące się i śmiejące się.

[350r] Które są nieśmiejące się o szerokich paznokciach?

To małpa, która jest czworonogiem.

Które są śmiejące się?

Zdarzają się z małymi paznokciami, takie jak lew ziemny [?], i z szerokimi paznokciami, dwunożne, takim jest człowiek.

Co to jest (jaka) natura *(ċėktir)* człowieka?

Wiadomo, że jest dwunożny, z szerokimi paznokciami, prostochodzący, śmiejący się, płaczący, z duszą połączoną z ciałem śmiertelnym, a także nieśmiertelnym, ponieważ (człowiek) umiera i jego ciało się psuje, obraca się w proch i znowu powstaje, odnawia się bez zepsucia z rozkazu Boga łączy się z nieśmiertelną duszą i trwa na wieki wieków. I jest zapłata [**350v]** wedle uczynku, każdy za siebie.

Co powstaje (wynika) z ukazania natury człowieka?

Człowiek jest istotą cielesną, poruszającą się, żywą, oddychającą, obdarzoną świadomością, pracującą, mówiącą, śmiertelną, oferującą rzemiosło (sztukę ?) i przewidywalność.

Co to jest twierdzenie (pewnik?) Platona?

Istota Najwyższa (*ėyag*; orm. *ēak* ‘ens supremum, creator, consubstantialis, ens creatum’) pojawia się bytowi i tym, których spotyka; także byt pojawia się całości i części, tak więc wszystkie różnorakie spotkania pojawiają się w całości i części.

Jakich jest pięć zmysłów (rodzajów) u Platona?

Pierwszy to barwa i kształt, które się widzi okiem. Drugim jest głos, który się słyszy uchem **[351r].** Trzecim jest węch, który się wącha nozdrzami, to jest nosem. Czwartym jest smak, którego się doświadcza jedzeniem, to jest mile się doświadcza ustami, czyli smakuje. Piątym jest zmysł [pozwalający rozróżnić:] ciężki i lekki, gorący i zimny, którego się doświadcza dotykiem. Przy pomocy tych pięciu zmysłów [dokonują się] wszystkie [akty] poznania [stworzeń] obdarzonych zmysłami.

Jakich jest dziesięć prawd (kategorii?) Arystotelesa?

Pierwszą jest istnienie (byt), drugą — miara, trzecią — barwa, czwartą — założenie (przesłanka, hipoteza), piątą — gdzie? szóstą — kiedy? siódmą — trwanie (postawa ? idea ?), ósmą — że coś jest, dziewiątą — zrobienie (czegoś, uczynek), dziesiątą — (wszelkie) działanie.

Co to jest prawda (kategoria)?

To jest opis (wyjaśnienie), że nie istnieją [**351v]** puste pojęcia [czyste, ogólne, idee], ale na odwrót: one [są] naprawdę i są dostrzegalne (oczywiste), i nie jest tak, że pojawiają się dla nich stworzone byty, które

muszą się znajdować na zewnątrz, poza tymi dziesięcioma prawdami, ponieważ wszystko co jest, istnieje w rzeczywistości, ma miarę i wymiar, liczbę, przeciwieństwa (znajdujące się po drugiej stronie), tzn. ciepły albo zimny, suchy albo wilgotny, także kolor biały albo czarny albo czerwony, albo żółty i inne przeciwieństwa (antonimy).

Co to jest przesłanka (domniemanie, założenie, supozycja, hipoteza)?

Przesłanka jest (występuje) wtedy, gdy [termin] poprzedzający informuje, że [z pewnością] istnieje [inny] bliski (podobny) [termin], np. powiedzenie „ojciec" pokazuje, że istnieje „syn", a powiedzenie „syn" pokazuje, że istnieje „ojciec". W ten sam sposób ...

[tu rękopis się urywa].

Wyrazy potoczne w wyborze i neologizmy

adždaha smok
aγ͡ač drewno
aγïr ciężki
aγïz usta
aγulu jadowity
ak'aγ nienasycony, żarłok
aχïnmaχ spłynięcie, zesłanie
aχk'an spływajacy, zstępujący
algan nėma(sï) (dosłownie: wzięcie czegoś, rzecz przyjęta) założenie, przesłanka, hipoteza
almaχlχ wzajemne branie, przejmowanie jeden od drugiego
altun złoto
anglan - pojmować, rozumieć
anglanmasïz nie do zrozumienia, niepojęty
anglovlu świadomy, myślący, rozumiejący, rozumny
aralėz? (por. orm. *arakil*, *kli*, *klaç* „cigonia ardea, ardeda, Ioannes Miskgian, *Manuale lexicon armeno-latinum ad usum scholarum*, Romae 1887) 'płaskonos, łyszczak, gatunek czapli'?
arasb̲iel bajka, opowiadanie (dla dzieci)
Ari Džan Duch Święty
Aris͡dudėl Arystoteles
ark'ap krab
artmaχ rozmnażanie się, wzrastanie
aruv czysty, niepokalany
asdirus muł (osm. *ester* z pers. ?)
aslan lew
ata ojciec *Ata* Bóg-Ojciec
atdašlχ (dosł. wspólnota nazwy) homonim neol.
at'ayaχlï mający kopyta końskie

avlaχtrnaχlï z szerokimi paznokciami (pazurami)
awaz głos
awt' zob. *ot'*
aysink'n, aysink' (orm.) to jest, to znaczy
aytmaχ mówienie
aytuš rozmowa, mówienie, domaganie się?
bayïr miedź
baχmaχ spojrzenie
balïχ ryba
barï całość?
barlïχ, *barlχ* byt, istota
bašlangan mający swój początek
bašlanmagan niemający początku, który nie zaistniał
bėdana przepiórka (chruściel)
bėslanmaχ odżywianie się, karmienie
Bγadòn. Bïγadòn Platon
biči̯an trawa; ścięty
biči̯iš kształt, postać
bilgan wiedzący, mędrzec
birlan - łączyć się
bitiš roślina
bitišgan rosnący; wyrosły
biy biylarnïng pan panów
bolun - stawać się; dochodzić do
borsuk' borsuk
bor̀u wilk
bor̀u χatïrgina wilk-mały muł?
boy osoba, ciało
boyunmaχ zamiast *buyurmaχ*?
budlarlan - buntować się
bur̀un nos
butun całość
buzul - być popsutym, zniszczonym, ulegać rozpadowi, zagładzie
čaχal szakal
čarawurt szybka (polna myszka trawożerna) orm.?
čataltrnaχlï mający rozwidlone kopyta
čėk'ilgan ciągnący się
čėk'tir natura (rzeczy), istota (bytu)
čėrayaχlï czworonożny. Półkalka: *čėr* (orm. *č'ors* cztery) + kipcz. *ayaχ* noga + suf. *–lï* mający jakąś cechę
čėrėp czerep
čiči̯ak' kwiat

ç̇ïpç̇ïχ ptak
ç̇onstk'a część
ç̇ovurilgan opływający, oplatający
ç̇ovurulmaχsïz niewytłumaczalny
ç̇usdla - przyspieszać
daš (zwykle: *taš*) kamień
dėv zły duch
dėva wielbłąd
dortayaχlï czworonożny
duṇ̇ia świat
dur - trwać, istnieć
džalam wrona (strzyżyk?)
d͡žan duch; dusza; Duch Święty (też *Ari D͡žan*); *d͡žanim* mój kochany
d͡žin zły duch
d͡žins rodzaj, gatunek; tu: zmysł
d͡žinslan - różnicować się gatunkowo
d͡žuγap (zwykle: *d͡žuvap*) odpowiedź
ėç̇k'i koza
ėgriburun krzywodziobiasty
ėgriṇ̇urugan, ėgriyurugan krzywochodzący
ėgritrnaχlï z zakrzywionymi pazurami
ėk'iayaχlï dwunożny
ėk'šigli niedostatek, brak
ėšak' osioł
ėsli rozumny, myślący
ėtilmagan niestworzony, nieuczyniony
ėtil[maχ]lχ zrobienie, wytworzenie wielu różnych rzeczy
ėut'i̇un (orm.) substancja, esencja, natura, byt
ėyag Istota Najwyższa; (orm. *ēak'* 'ens supremum, creator, consubstantialis, ens creatum', Miskgian)
farahlan - cieszyć się, radować
fik'ir myśl
fil słoń
gabig małpa
gak'arož kuropatwa
γarar wymiar, rozmiar
hawa powietrze
haybat chwała
hayvan zwierzę
hill[a]lï chytry, podstępny
hïmzït'ėt - bzykać

hom at nazwa nowa, zapewne: nowotwór, neologizm (orm. *hum* crudus, acerbus + kipcz. *at* nazwa, imię)
hopal podskakujący?
hormat'li szlachetny, szacowny
hriwač (*kugurči)* grzywacz (gołąb)
inčk'atrnaχlï z małymi pazurkami
indik' indyk
isi gorący
išit - słyszeć
išk'ili wątpliwy
iš[l]i zdolny do pracy, umiejący pracować
it' pies
ititïrnaχlï mający ostre paznokcie (pazury)
išitmaχ słuchanie, słuch
i̯altragan błyszczący, błyskotliwy
i̯angilan - odnawiać się, odradzać się
i̯aratïlgan stworzony
i̯aratučï Stwórca
i̯arïχ promień, światło
i̯a[r]ïm surk'u[l]gan półpełzający
i̯aš młody, zielony
i̯aščėriča salamandra
i̯ašču̯rk'a jaszczurka
i̯ayov(ga) pieszo
i̯eyčiur jednorożec (orm. *elǰewr*)
i̯ėmiš owoc
i̯ėmiš bėručï owocodajny
i̯ėnil lekki
i̯ėrišilmagan nieosiągalny, nie do doścignięcia
i̯errȯrtut'i̯un Trójca Święta; zob też *Ari i̯errortut'i̯un*
i̯ïγlagan mogący płakać
i̯ïlan wąż
i̯ilan balïγi ryba-wąż
i̯ïrt'lïχanat' ze złamanym (rozdartym, postrzępionym) skrzydłem
i̯oχ nicość
i̯oχdan bol - być, powstawać z nicości
i̯olduzsuz niemający gwiazd
i̯oluχ spotkanie
i̯oluχmaχlχ wszystkie różnorakie spotkania
i̯onazbalγï ryba Jonasza
i̯el wiatr
i̯emaχlχ jedzenie, pożywienie

i̯ernin as[l]angina lwiątko ziemne
i̯ugurum chodzenie
i̯umurta jajo
i̯urugan chodzący, kroczący
i̯uzgan pływający
i̯alχanbaliγi ryba-tarcza
k'azank' bestie (kipcz. *kazan* dzikie zwierzę + orm. *-k*, sufiks l.mn.)
k'arp bazyliszek
k'ėk'lik' kuropatwa
k'ėna znowu, znów
k'ėngtir[n]aχlï z szerokimi pazurami
k'ėtarmaχ odejście, usunięcie się
k'iči̯liχ małość
k'irpi jeż
k'la-, kla - chcieć, pragnąć
k'lavuči̯ chcący, pragący
k'odžan baran
kok niebo
k'onu naprawdę
k'onul[u]χ prawda; tu: kategoria
k'opayaχlï wielonożny
korma widzenie, wzrok
k'orumsuz niewidoczny, niewidzialny; nie mający zdolności widzenia; bez formy?
k'oz oko
k'rėt kret
k'uč siła, moc
k'ugurči̯ zob. *hrivač (k'ogurči̯)*
k'ulušgan śmiejący się
k'ulušmagan nieśmiejący się
k'umuš srebro
χaplan tygrys, pantera
χaraχuš orzeł
χaramχulu ciemność
χararsz bez kresu, bezkresny
χarasilgan przeciwieństwo, antonim
χarmalan - dotykać się,
χarmalanmaχ dotykanie się, macanie
χarïnčχa mrówka
χaršïlïayaχli o skrzyżowanych nogach
χarn łono, brzuch
χatïr muł

χïlïm (zam. *χïlïn*?) uczynek, czyn
χïlmaχlχ zrobienie, różne działania
χïsχaǫ̌ rak
χïsχaayaχlï krótkonogi
χïzïlaladžabalχ ryba czerwono nakrapiana
χïlïǫ̌baligi ryba-miecz
χlïχ charakter
χlnmalïχ wszelkie działanie
χoχulan - wąchać
χol - prosić, błagać; modlić się
χoltχa prośba, modlitwa
χolun proszenie, modlitwa
χȯrγašin ołów
χormalamaχ dotykanie, macanie, dotyk
χoruz kogut
χošlan - rozkoszować się; zażywać
χoyan zając
χoyin owca
χulaχ ucho
χuluχči pomocnik, sługa
χumri turkawka
χurt robak, owad
χuvat'lχ wszelka siła, siły, moce
χzmet'iar służba, posługa
laglag bocian
lowiat'an Lewiatan
maǫ̌i kot
matėrial materia
matėriasïz bez materii
mėngilik' wieczność
munguzlu z rogami, rogaty
nėmaliχ rzeczywistość neol.?
nišanla[t] - kazać określić, oznaczyć
nišansïz niemający znaku
nowirag delegat, wysłannik, legat
noz[dr]alar nozdrza
oguz wół
oγul syn; Syn Boży, Chrystus
ok'tam duma, pycha
oχšaššïz nieporównywalny, niemający sobie podobnego
o[l]ǫ̌maχlχ rozmiary, wymiary
olǫ̌ov miara, stopień

olčovsuz bez miary, bezmierny, nie do zmierzenia, niezmierzony
oldulan - zamiast: *oldurlan* - zabijać się?
oldur - zabijać
olumlu podległy śmierci, śmiertelny
olumsuz niepodległy śmierci, nieśmiertelny
ordak' kaczka
ot' (*awt')* ogień
ot' ogień
ozdan szlachetny
padšah padšahlarnïng król królów
padšahgina mały król, królik
p'ahil zazdrosny
pava paw
pawuk' pająk
paylašmaχ dzielenie się; wzajemny podział
pėša rzemiosło, sztuka
pėšalangan wypracowany, obrobiony?
p'iunig (*p'iwnig*) feniks
rang kolor, barwa
sabap przyczyna; pierwsza przyczyna wszechświata (causa prima)
sabapsïz niemający przyczyny, niepochodzący od kogokolwiek lub czegokolwiek
sačsïz bezwłosy, łysy
sayïš myśl; zamysł, pomysł; pojęcie
sayïšlamaχ pojęcie, wyobrażenie; *boš sayïšlamaχlar* puste (czyste) idee
sašlamaχ myślenie
saylawučï ukryty, zakryty, tajemny
salam słonka (słomka)
san liczba
sansïz niezmierzalny, niezmierny
sarïkobagbalïχ ryba żółty motyl
sarïnčχa szarańcza
sasï węch
sdorokut'i[un] opis, wyjaśnienie; orm.
sėyikluχ kochany, drogi (por. osm. *sevgili*)
*sėzik'*zmysł
sėzik'lan - uświadamiać sobie, pojmować
sėzik'lik' zmysł
sėzilgan mający zmysly, rozumny
sïčyan mysz; szczur
sïγïr byk
sïχyumruχ suchopierzaste
sïrna sarna

suvuχ zimny
sozlu mający zdolność mówienia
suχlanmaχ pragnienie
surat' oblicze, twarz
surk'ulgan pełzający
surk'ulmaχ pełzanie
suvsïγïrï byk wodny
suw iti pies morski
šayden szatan
tadbir przewidywanie, przezorność, przewidywalność
tahim smak
tahimlan - smakować
tanamaχlχ akt poznania?
tapun - wyznawać, czcić
tarbiyat, tėrbiyat natura, przyroda; istota czegoś
tasbolmaχ zatracenie
tėk'irbalχï koźla ryba
tėmir żelazo; żelazny
Tėngri, Tėnri Bóg
t'ėngriliχ, t'ėngrilik' Bóstwo, Bóg Jedyny
tėpran - poruszać się
tėprangan poruszający się
tėpranmagan nieporuszający się, nieożywiony
tėrak' drzewo
tėran głęboki; głęboko
tėrbiyat zob. *tarbiyat*
tėrmalanmagan niedający się zbadać, niezgłębiony, niepoznawalny
t'ėriayaχlï z nogami pokrytymi skórą
tėrili ze skórą
tėšalan - zam. *tašalan* - kamienieć, być skamieniałym
tėšk'iril - być zmienionym
tik'ilangan posadzony
tiri żywy, żyjący, ożywiony; *tiri T'ėngri* Bóg Żywy
tirisiz nieżywy, nieożywiony
tïnïχ oddech, tchnienie
tïrmavučï drapieżny; drapieżnik
tïrnaχlï mający paznokcie lub pazury
toγ - rodzić
toγmaχ rodzenie
toγruburun, toγruburnu z prostym nosem
toγruǰurugan prostochodzący
topraχ ziemia, grunt; gruda ziemi

toγrutrnaχlïχ z prostymi pazurami
tȯγuruči rodzący
toγurulgan urodzony, z rodziny
toγušu urodzenie, narodziny
tok'un - być uderzonym, strąconym
t'oχlu dzięcioł
tȯlȯv zapłata
tomruχayaχlï z nogami jak kloce (kłody)
topraχ proch, pył, kurz
tosbaγï żółw
trnawuči ayaχlï z nogami drapieżnymi (szponami)
tulk'u lis
turadž frankolin, ptak z rodziny kuropatw
turgan twierdzenie, pewnik
turlu-turlu różnego rodzaju
turlu-turlan - bardzo się różnicować lub zmieniać
turlu-turlulan - zob. *turlu-turlan-*
turna żóraw
tur-turlu najróżnorodniejszy
tuš - popadać w coś
tuvar bydło
tuvartrnaχlï mający kopyta jak bydło
Učluχ Trójca Święta
ululuχ wielkość
usgumrubalχï skumbria
ustat mistrz
uzunbičišli długokształtny
vėvjurk'a wiewiórka
vjėlorïb wieloryb
yalγan kłamstwo
yušga barïk' ?
zamanlï istniejący w czasie
zamansïz nieistniejący w czasie; istniejący poza czasem
zaman-zaman z czasem
zėyrak' inteligentny
zuŕafay żyrafa
zurbaγï (*yurbaγa*) żaba

Bibliografia:

Barącz S., *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869
Blażejovskyj D., *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665–1784),* Rome 1975

[Garkawec A. N.] Гаркавец А. Н., *Кыпчакское письменное наследие*, том I, *Каталог и тексты памятников армянским письмом. Русская версия*, Алматы 2002, том II, *Памятники духовной культуры*, Алматы 2007

[Harkaweć O.] Гаркавець О., *Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії. Каталог,* Київ 1993

[Jeganian O., Zejtunian A., Antabian P.], *Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի [Katalog rękopisów Instytutu Masztoca Matenadaranu*]. Հատոր Ա, կազմեցին (wydali) Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաբյան. ներածությունը՝ Օ. Եգանյանի, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի [Jeganian O., Zejtunian A., Antabian P. i inni], Երևան [Erywań] 1965

Petrowicz G., *L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686),* Roma 1950

Stopka K., *Nieznane karty z dziejów szkolnictwa Ormian polskich: szkoła kościelna (tybradun) do XVII wieku*, w: *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Julianowi Dybcowi*, red. A. Banach, Kraków 2013, s. 477–498

Stopka K., *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000

Stopka K., *Śladami kopisty Awedyka (portret rodzinny Derszymonowiców, czyli mikro-historia przemian kulturowych Ormian polskich w XVII wieku)*, „Lehahayer", 2, 2013, s. 81–121

Targosz K., *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002

Tryjarski E., *An Armeno-Kipchak Version of the Lord's Prayer*, w: *Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, "Harvard Ukrainian Studies", 3/4, 1979–1980, 2, s. 896–901

Tryjarski E., *„Der Englische Gruss" in einer armeno-kiptschakischen Handschrift wiedergefunden*, w: *Religious and Lay Symbolism in the Altaic World and Other Papers. Proceedings of the 27th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Walberberg Federal Republic of Germany, June 12th to 17th 1984*, Ed. by K. Sagaster in collaboration with H. Eimer, Wiesbaden 1989, s. 399–420

Tryjarski E., *Names of Animals in Armeno-Kipchak. A New List Brought to Light*, w: *Studies on the Turkic World. A Festschrift for Professor Stanisław Stachowski on the Occasion of His 80th Birthday*. Ed. by E. Mańczak-Wohlfeld, B. Podolak, Kraków 2010, s. 157–167

Tryjarski E., *Religious Terminology in Armeno-Kipchak*, "Journal of Turkology", 1, 1993, 1, s. 59–111

Tryjarski E., *Une profession de foi des Arméniens de Pologne formulée en arméno-kipchak*, w: *Mélanges offerts à Louis Bazin par ses disciples, collègues et amis*, éd. par J.-L. Bacqué-Grammont et R. Dor avec le concours de F. Hitzel et A. Tibet, Varia Turcica 19, Paris 1992, s. 57–61

Tryjarski E.*, Zapisy Sądu Duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczackim,* Kraków 2010

Tryjarski E., *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*; 1, *O ogólnej sytuacji językowej w gminach Ormian polskich*; 2, *O nauce języków obcych w Kolegium teatyńskim we Lwowie*; 3, *Katalogi alumnów Kolegium teatyńskiego we Lwowie,* „Rocznik Orientalistyczny" 23, 1960, 2, s. 7–55, 24, 1960, 1, s. 43–87

Էդուարդ Տրիեարսկի, *Երկխոսութիւններ քերականութեան, աստուածաբանութեան, փիլիսոփայութեան եւ սիստեմատիկայի՝ դասակարգման ձեռնարկից ընտօրինակուած Աւետիք (17-րդ դար) գրչի կողմից:*

Հիմնաբառեր՝

ղփչաղերէն լեզու, լեհահայեր, հայկական դպրոցներ, դպրոցական ծրագրեր, հայկական ձեռագրեր, այլագրութիւն (ալլոգրաֆիա), Մատենադարան:

Սեղմագիր

Երեւանի Մատենադարանի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անուան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի Հմր. 3522 ձեռագիրը մի ձեռնարկ է, որը գրուել է 17-րդ դարի առաջին կէսին՝ Լվովի (Լեհական թագաւորութիւն) հայ երիտասարդներին կրթելու նպատակով: Ձեռնարկը քրիստոնէական հաւատքի ճշմարտութեան, բարոյագիտութեան, տրամաբանութեան և քերականութեան բնագաւառի ընտրանի է: Եռալեզու՝ հայերէն, ղփչաղերէն, լեհերէն գրուած այս ձեռնարկը կարեւոր աղբիւր է ծանօթանալու լեհահայոց հոգեւոր դպրոցի դասաւանդման կարգին, ինչպէս նաեւ առկայ լեզուական հարաբերութիւններին: Հայատառ ղփչաղերէն հատուածը, որը սոյն յօդուածում լեզուաբանական վերլուծութեան առարկայ է հանդիսանում, բաղկացած է հայերէն-հայատառ- ղփչաղերէն մեկնաբանական բառարանից, յարացոյցից եւ երկխոսութիւնից: Դրանք էլ հիմք են հանդիսացել սոյն աշխատութեան համար, որոնք համեմատուել են բնօրինակի հետ, տառադարձուել հեղինակի կողմից կիրառուող համակարգի համաձայն, ապա թարգմանուել լեհերէն:

Edward Tryjarski, *The dialogues from the textbook of grammar, theology, philosophy and systematics written down by Avedicus (17th c.).*

Key words:

Kipchak language, Polish-Armenians, Armenian schools, school syllabus, Armenian manuscripts, allography, Matenadaran.

Summary:

The manuscript no. 3522 from the collection in Matenadaran, the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts in Yerevan, was written as a textbook in the first half of the 17th century. It was meant to teach young Ar-

menians living in Lwów (Kingdom of Poland) the tenets of Christian faith, as well as selected issues concerning ethics, logic and grammar. This trilingual book — written in Armenian, Kipchak and Polish — is a valuable source of information about forms of religious education in Polish-Armenian schools and relationships between languages. The Armenian-Kipchak part, being a subject of linguistic analysis, contains a Polish-Armenian-Kipchak glossary, paradigms and dialogues. The latter form the basis for the current edition, being collated with the original text, transcribed basing on a system used by the author and translated into Polish.

Folio 255v

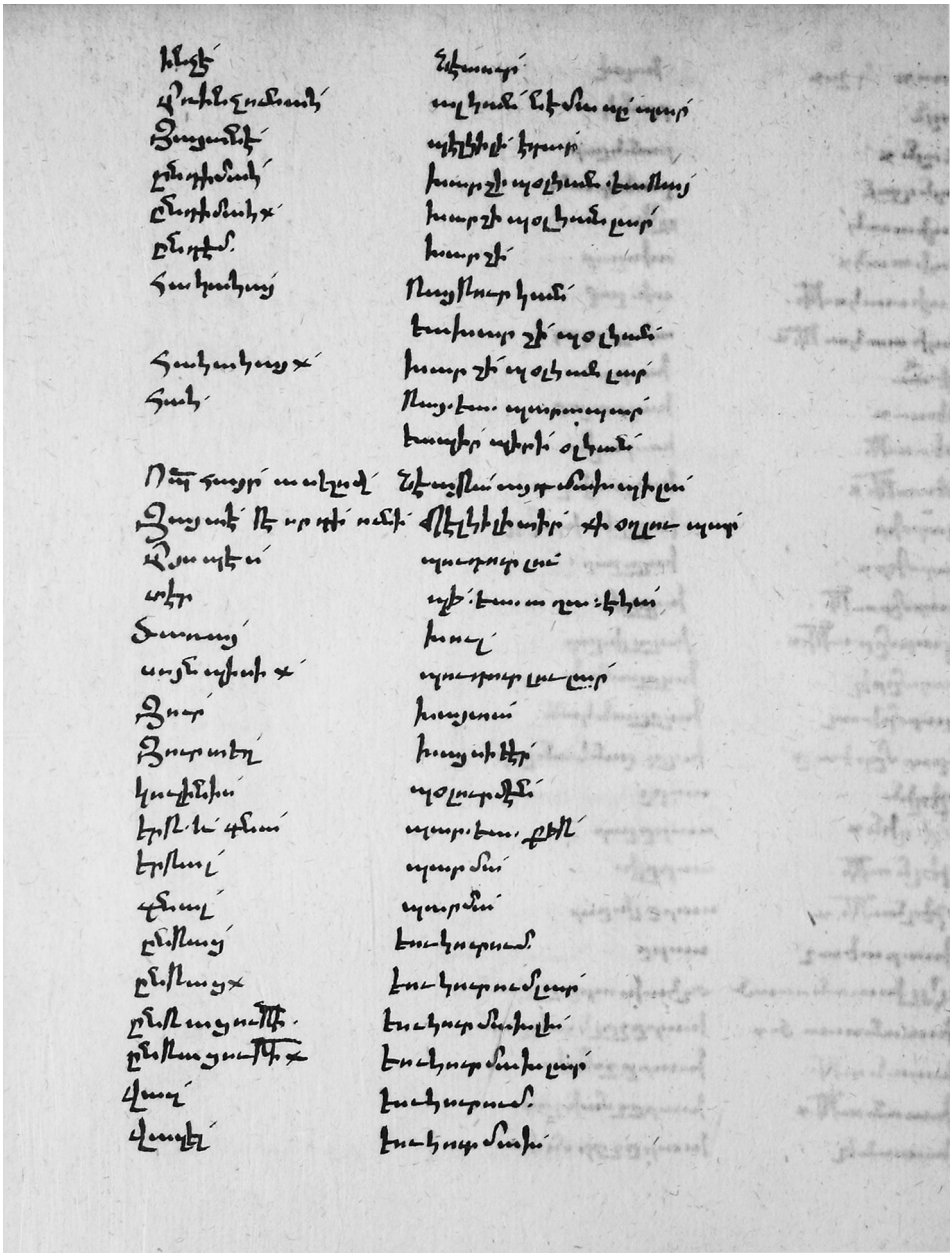

Folio 267r

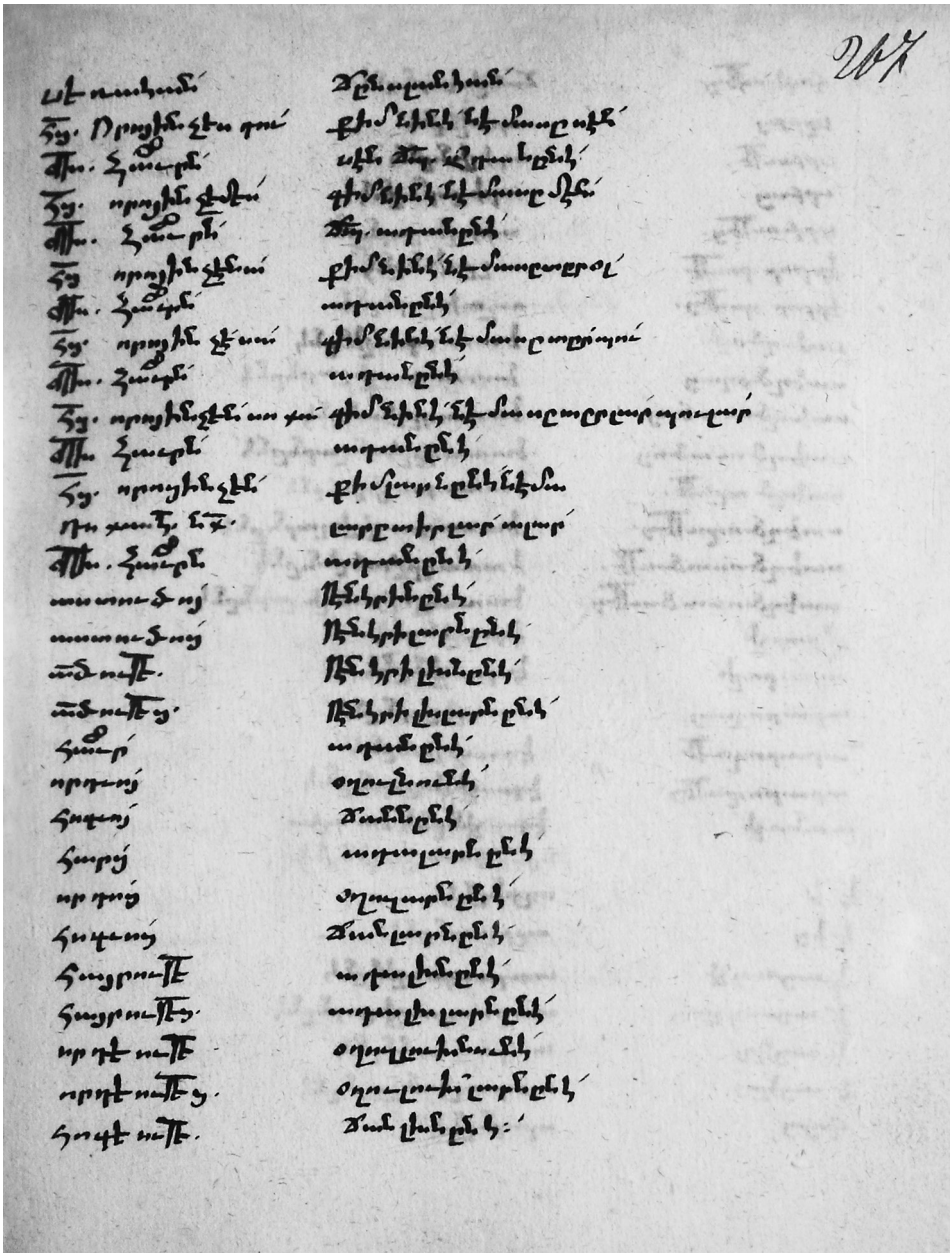

Folio 274v

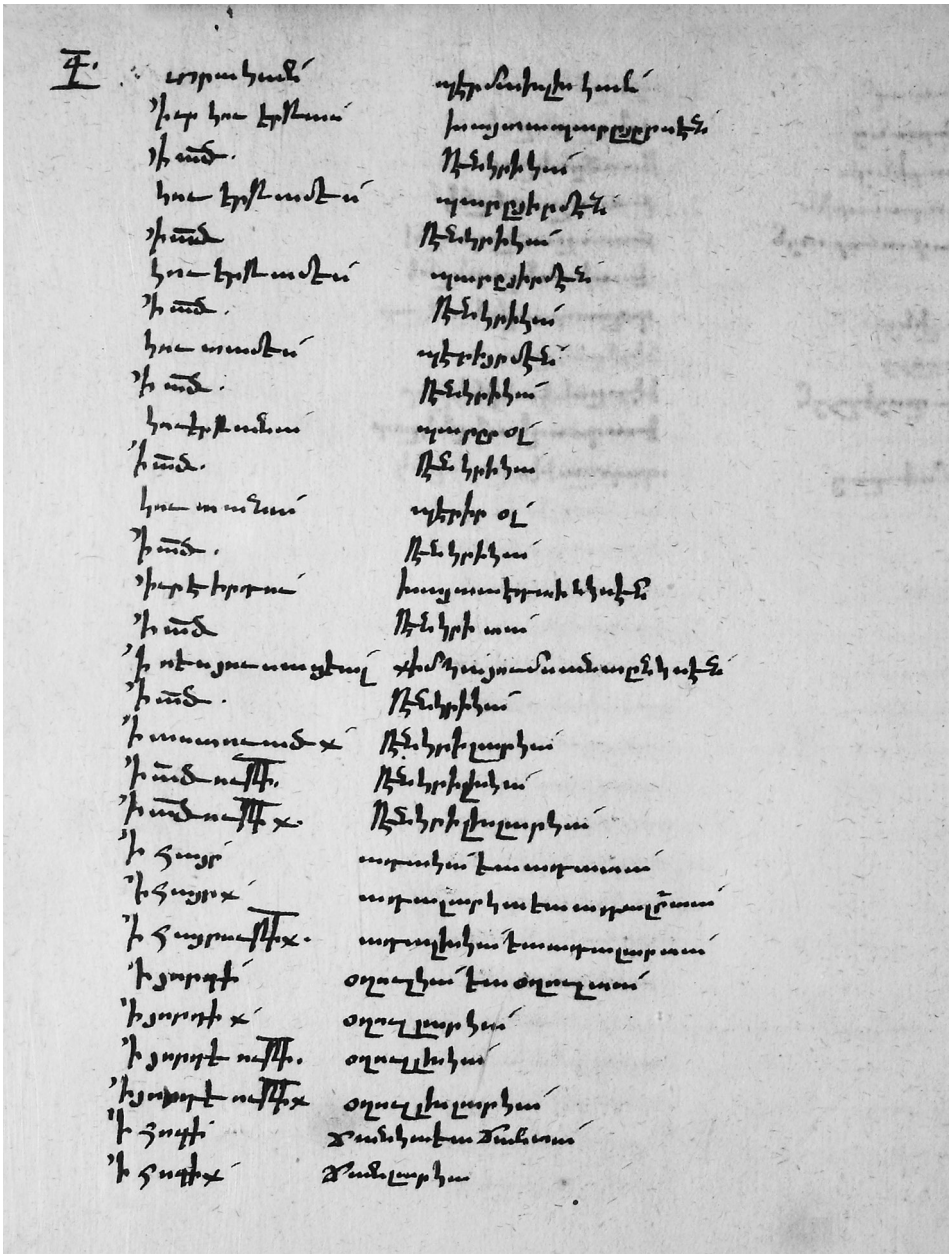

Folio 280r

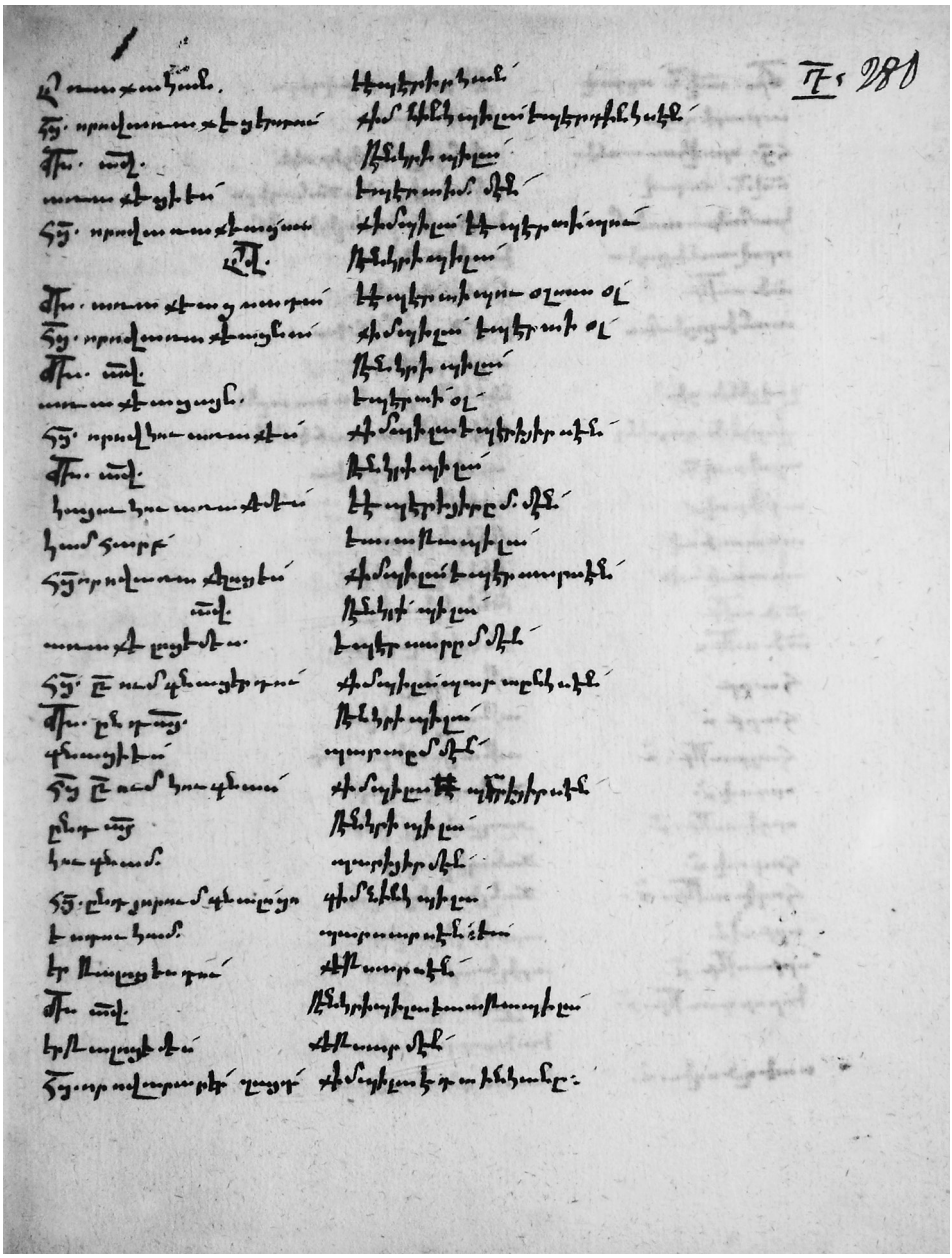

Folio 280v

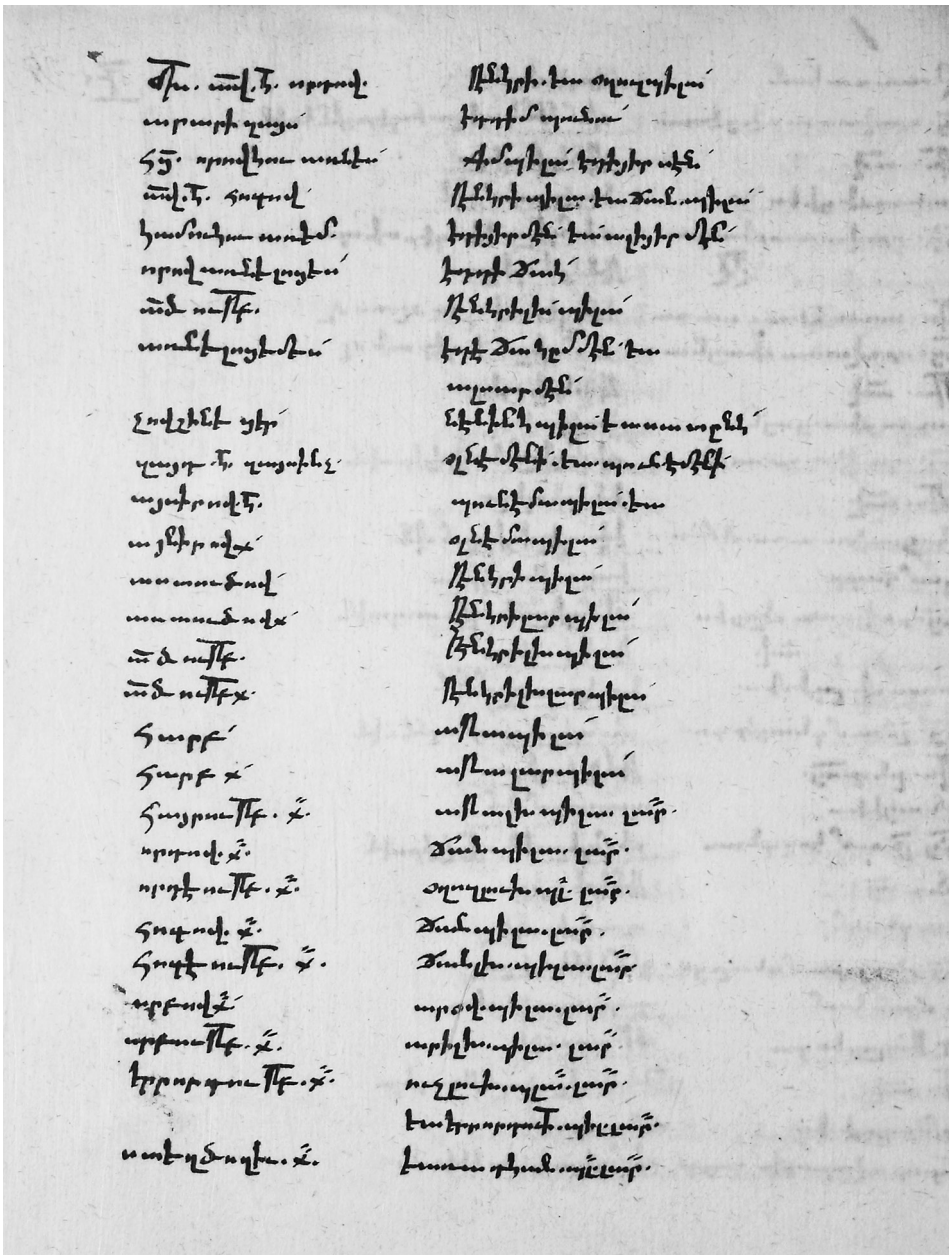

Folio 286r

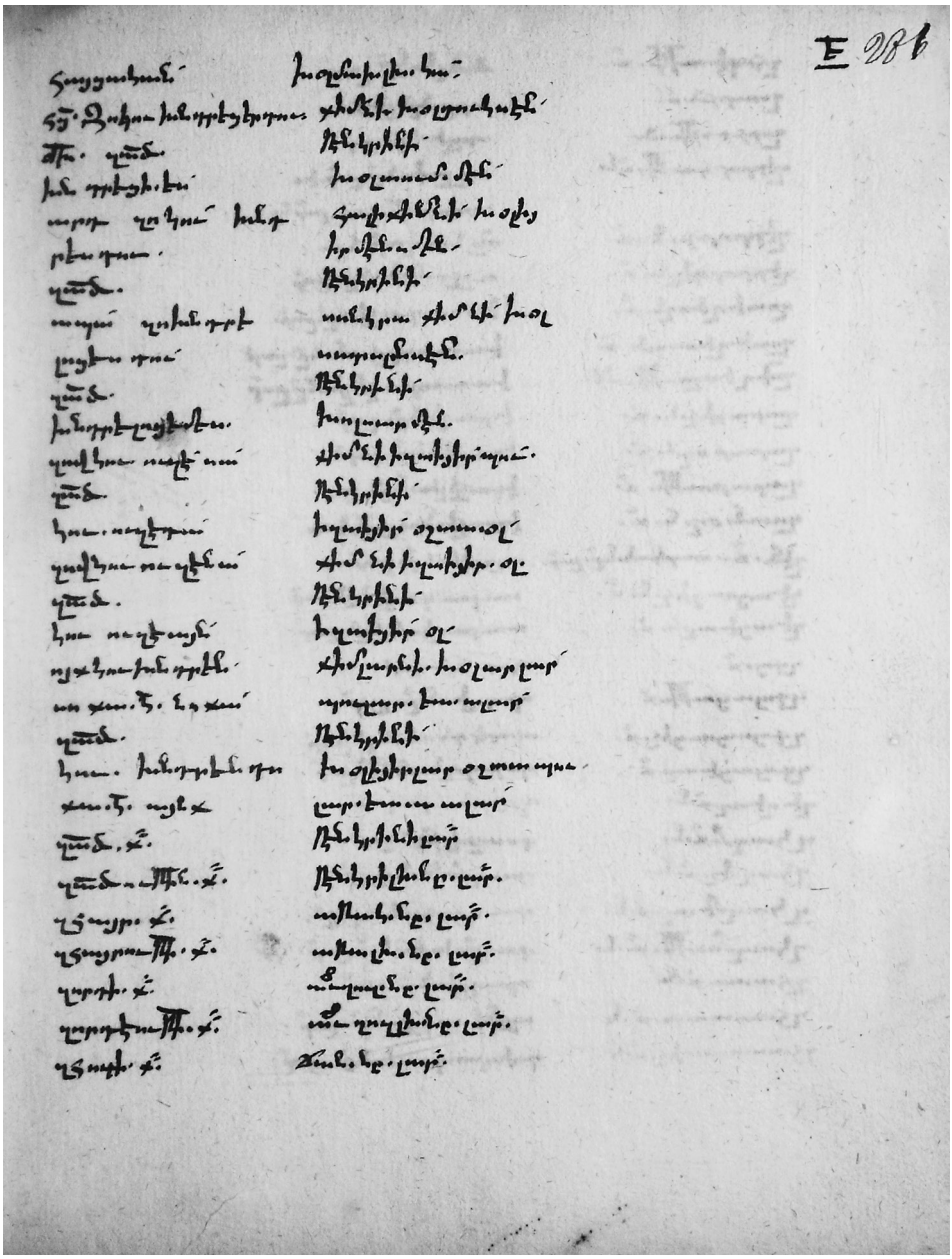

Folio 293r

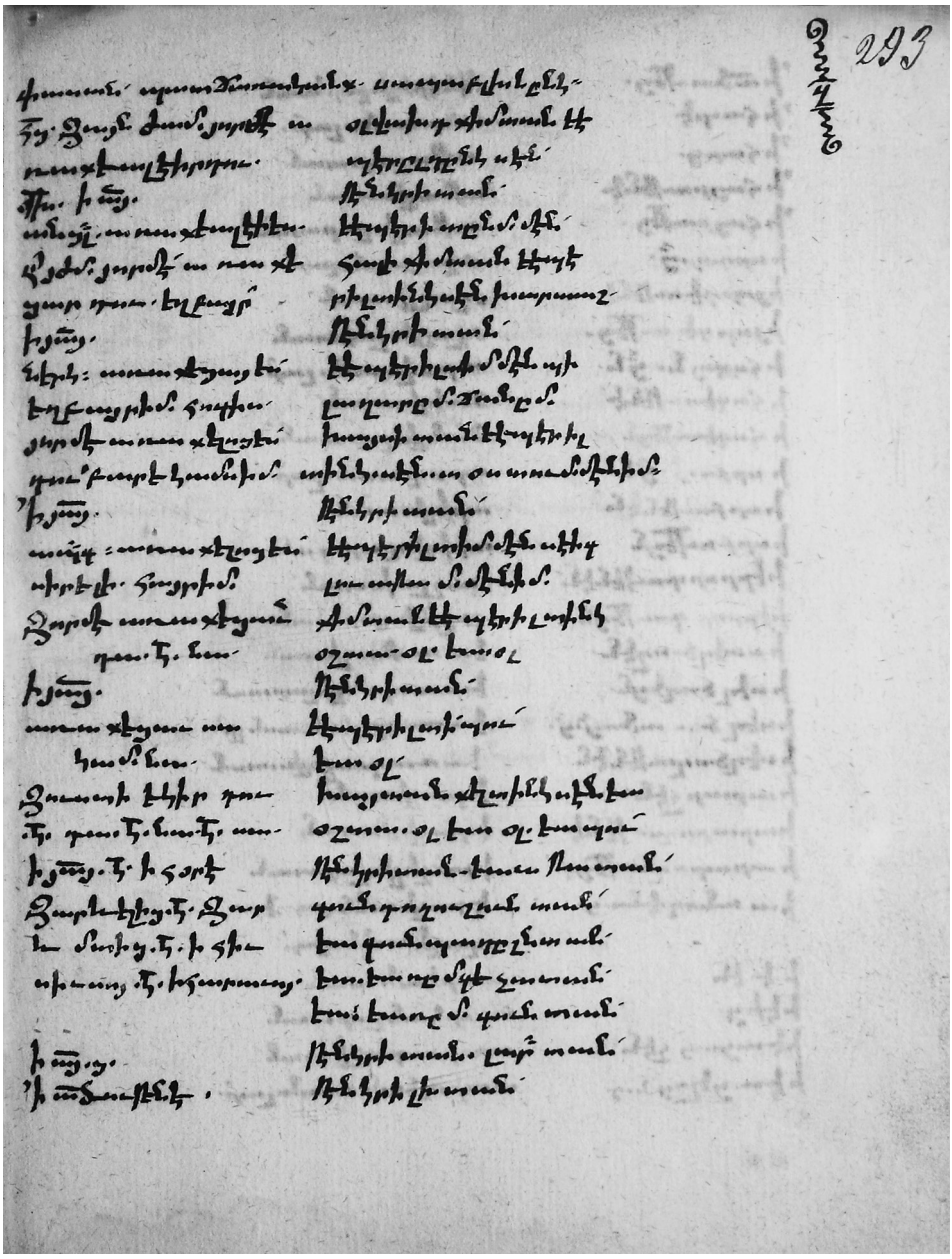

Folio 334v

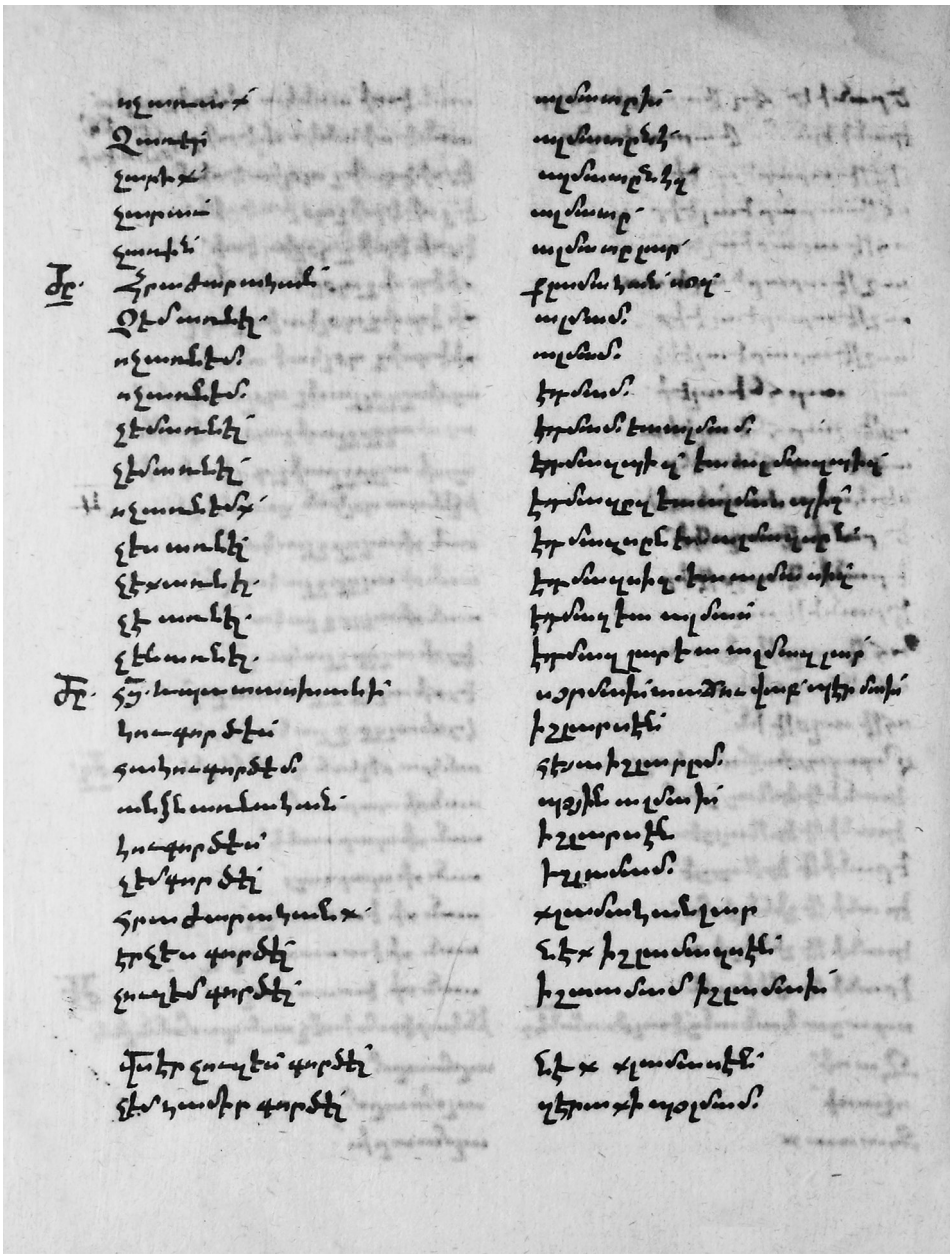

Folio 335r

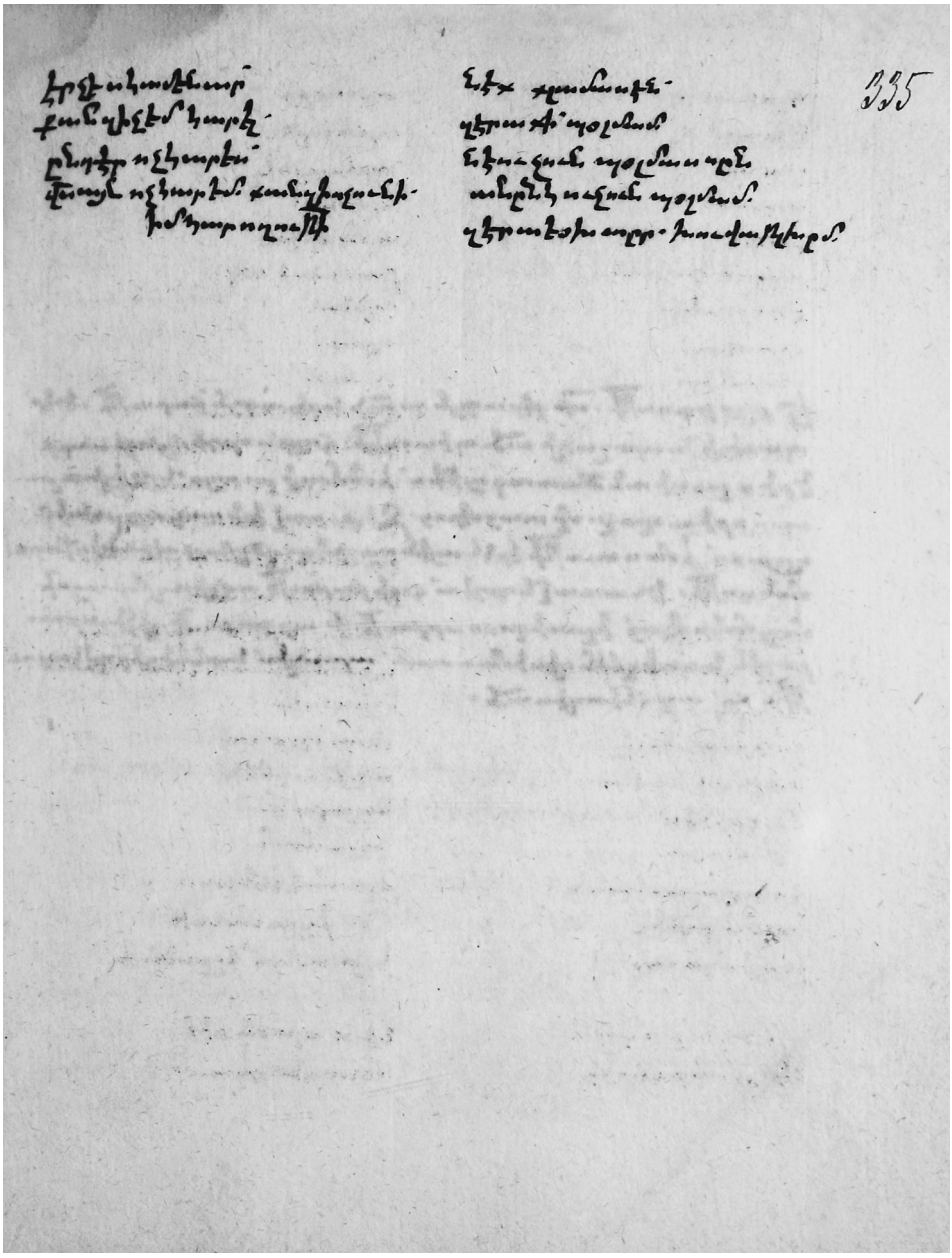

Folio 337r

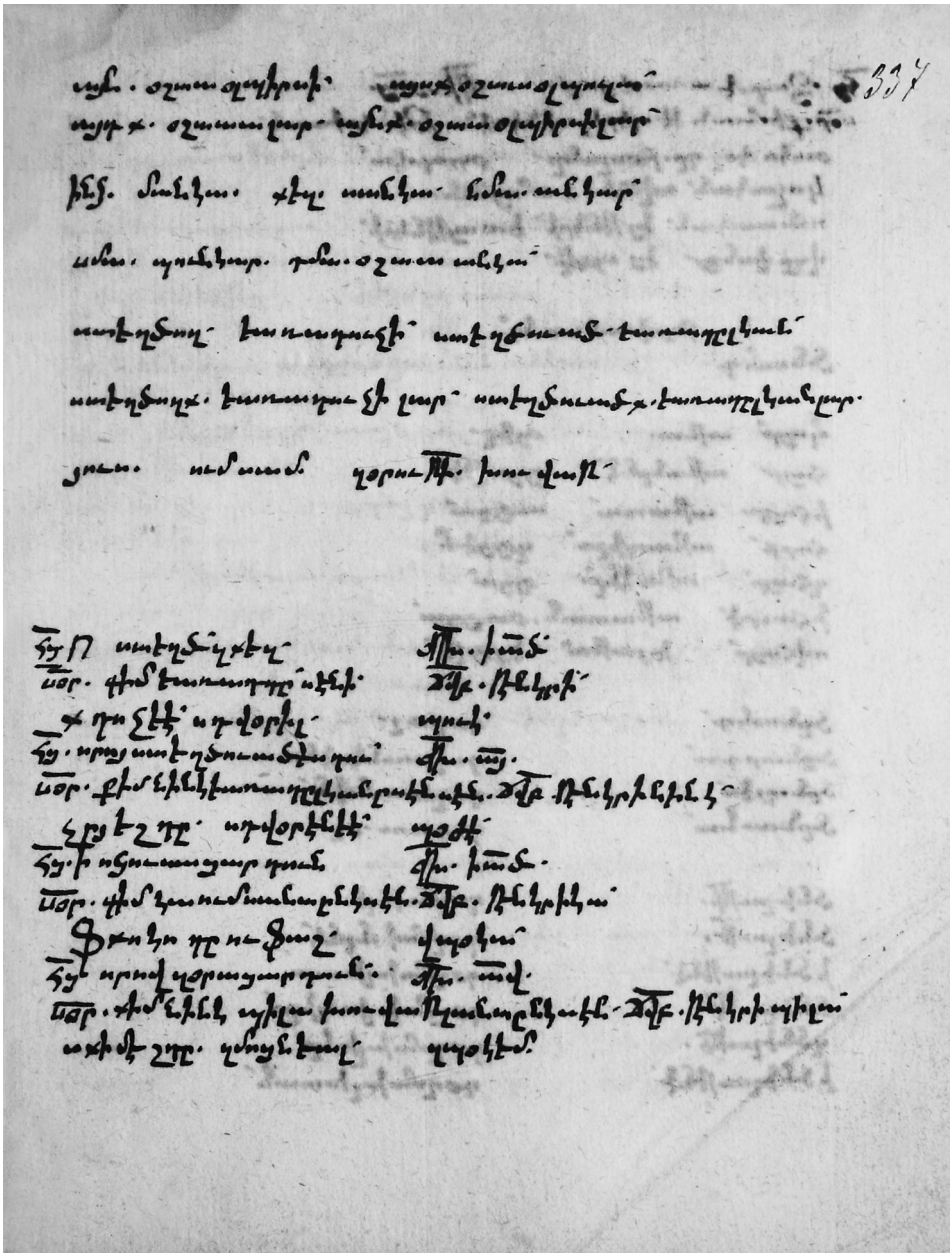

Folio 337v

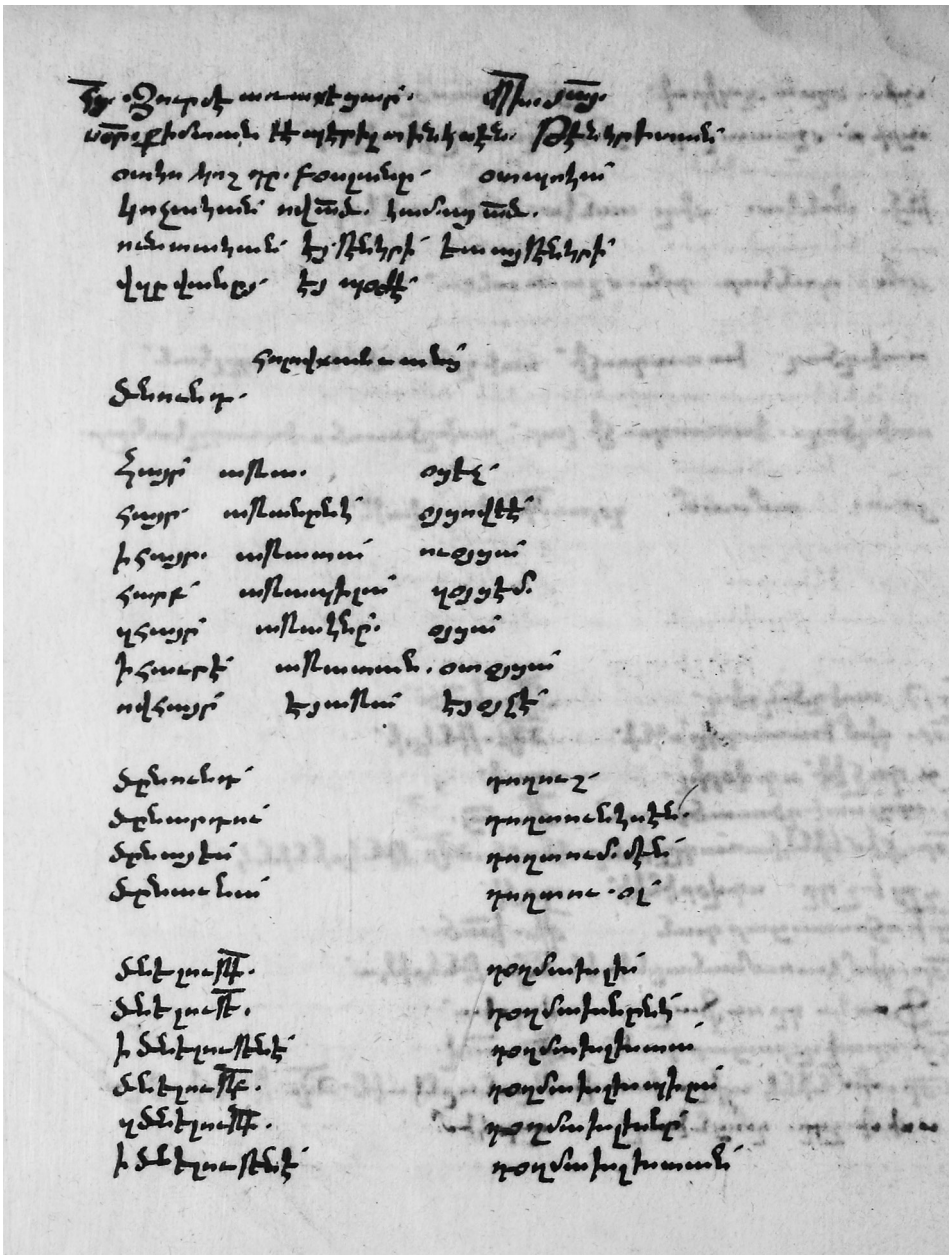

Folio 338r

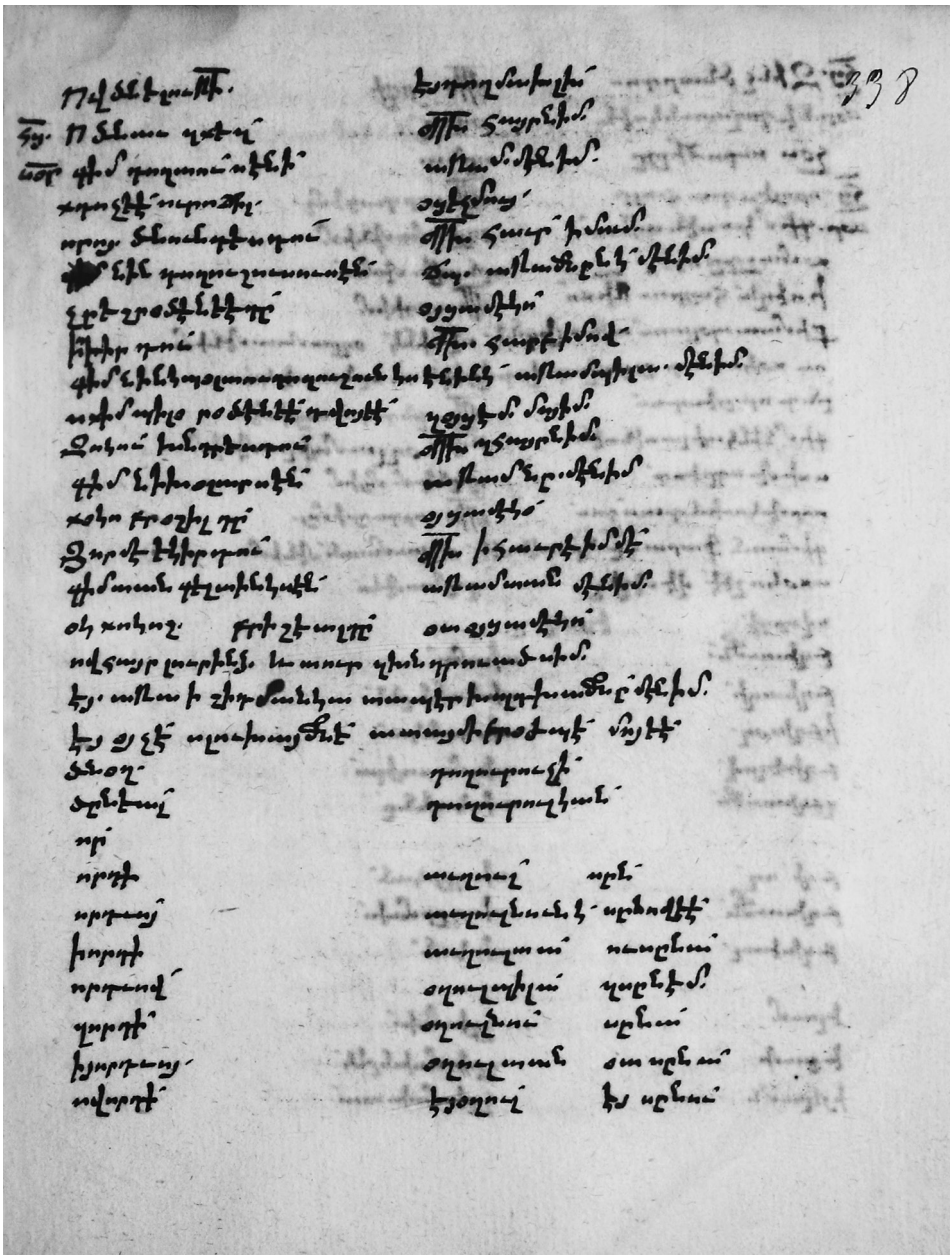

Folio 338v

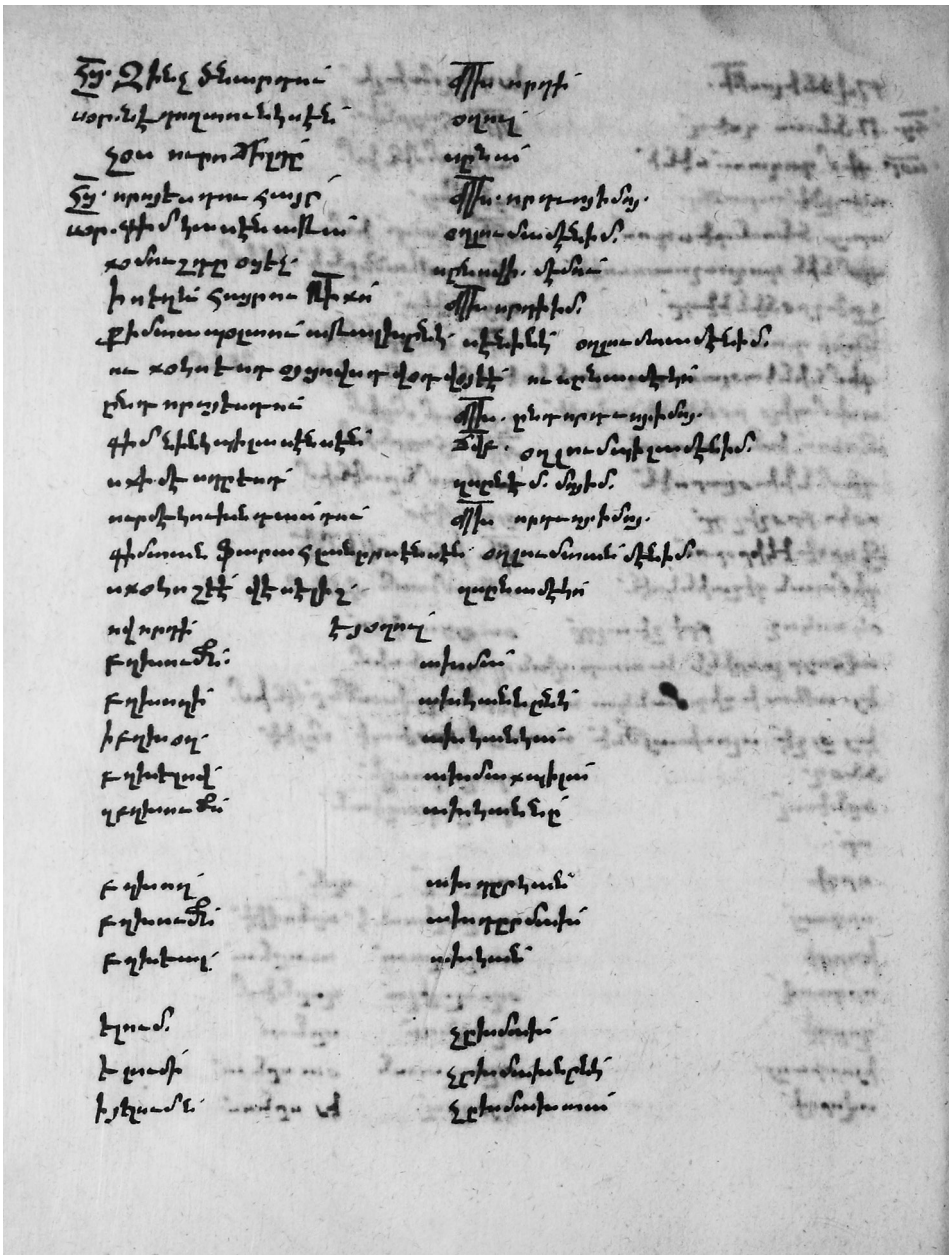

Folio 339v

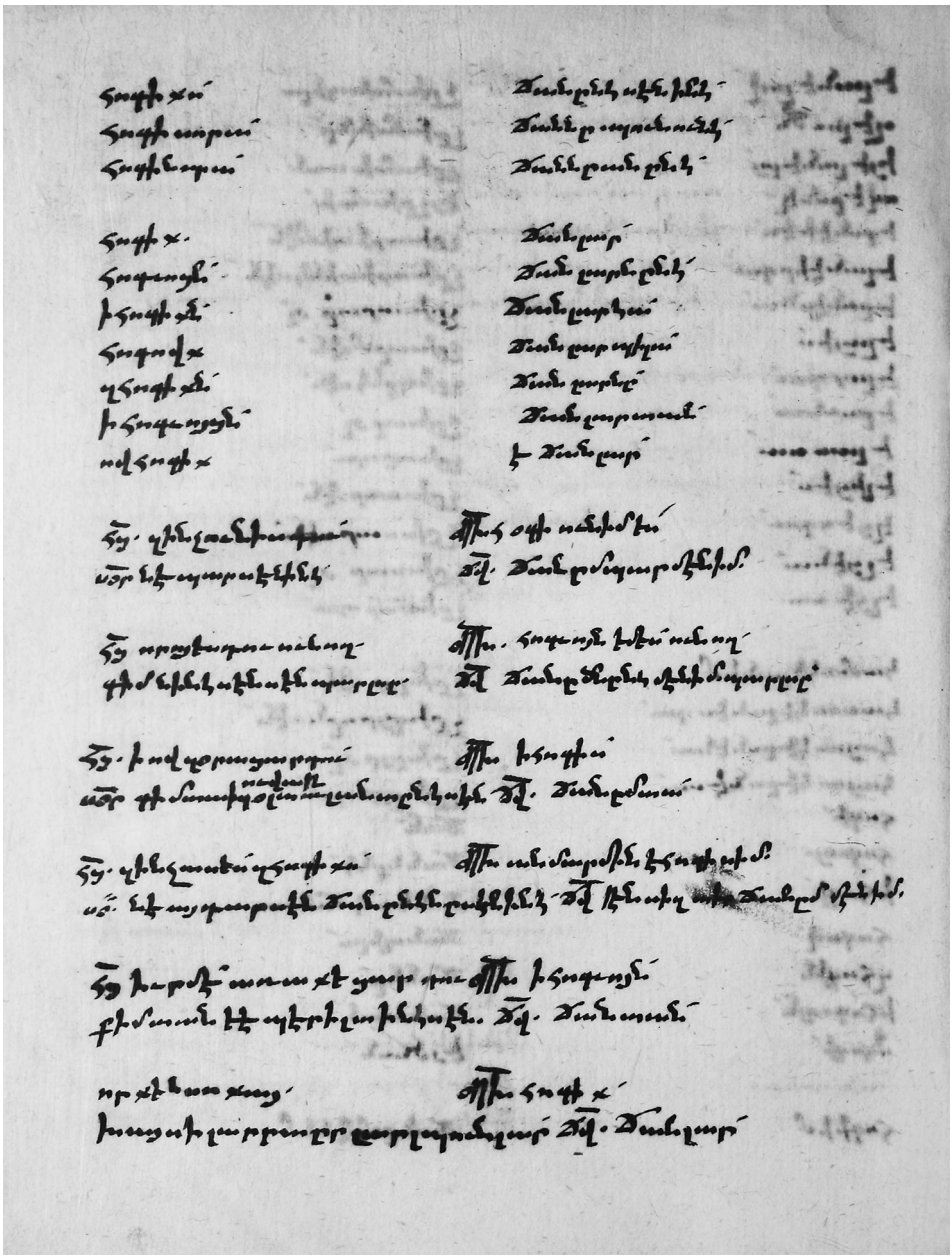

Folio 340r

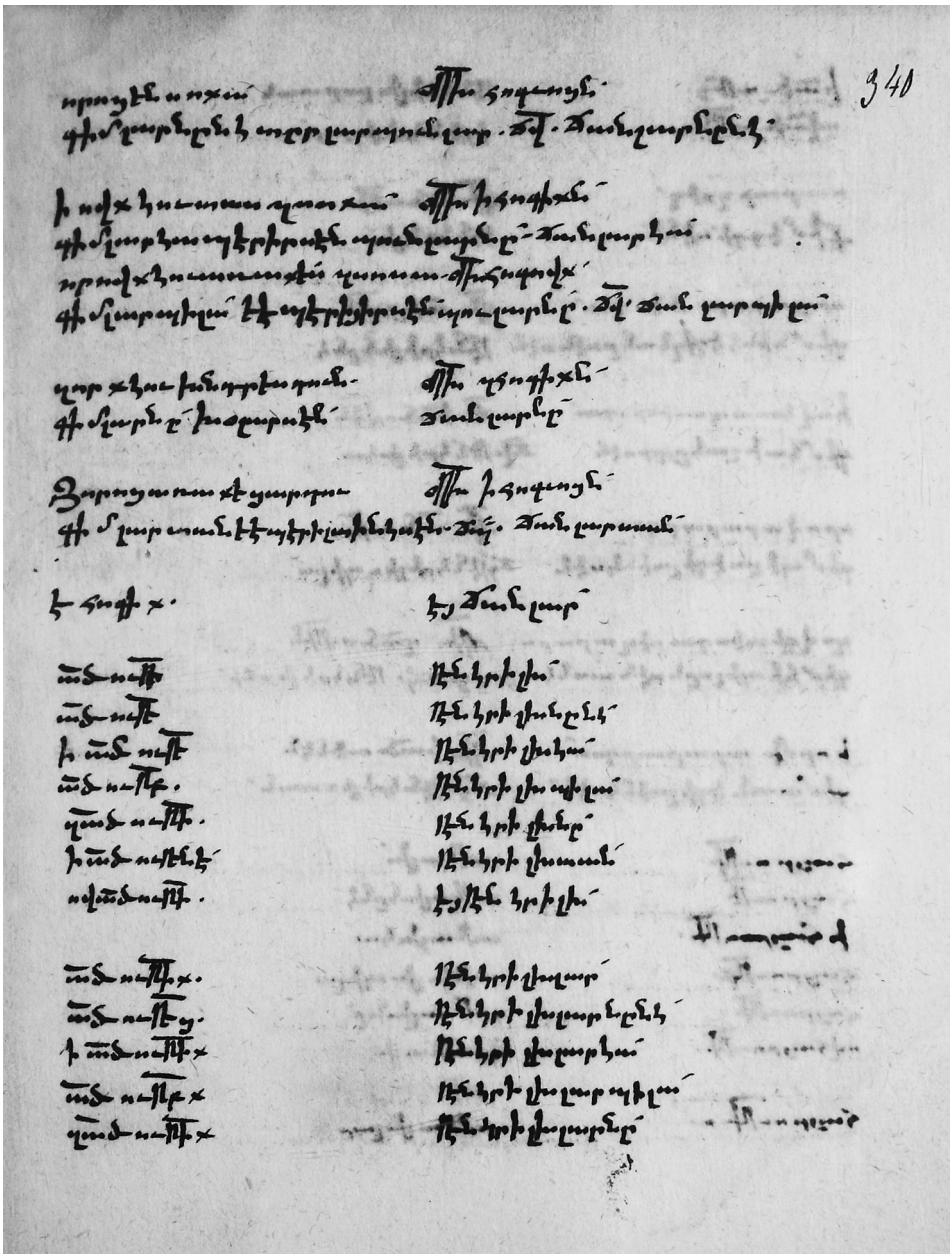

Folio 340v

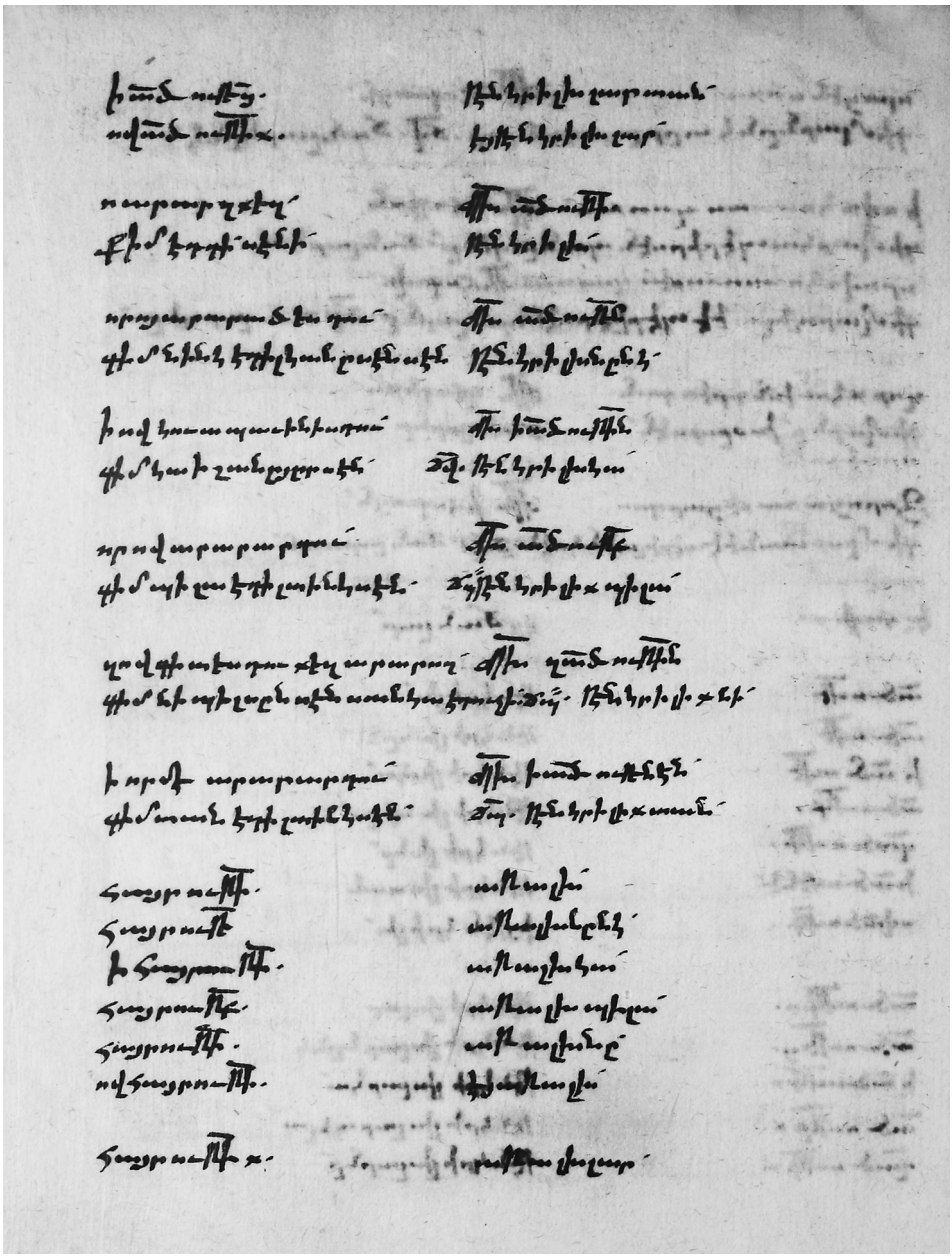

Folio 342r

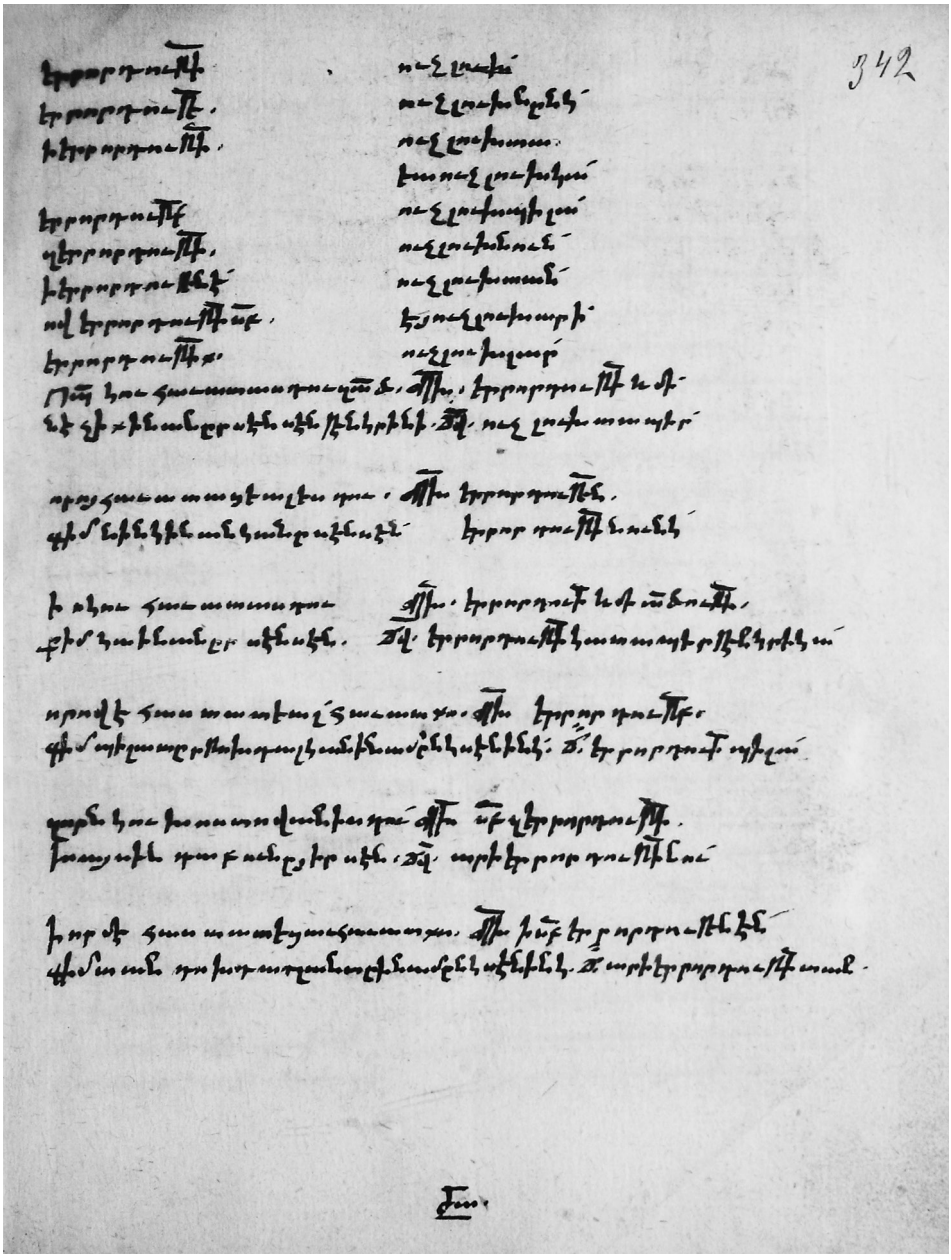

Folio 343r

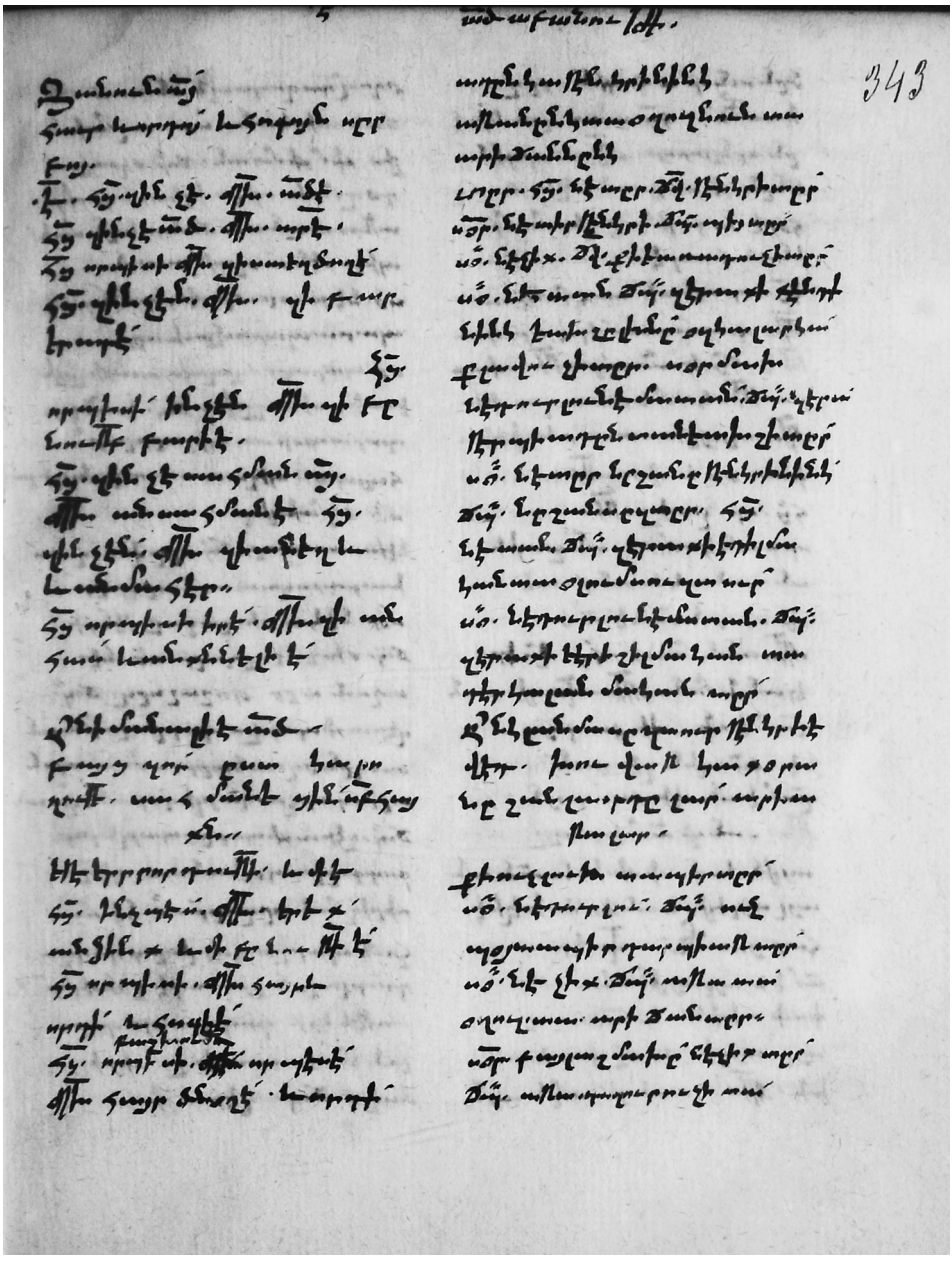

Folio 343v

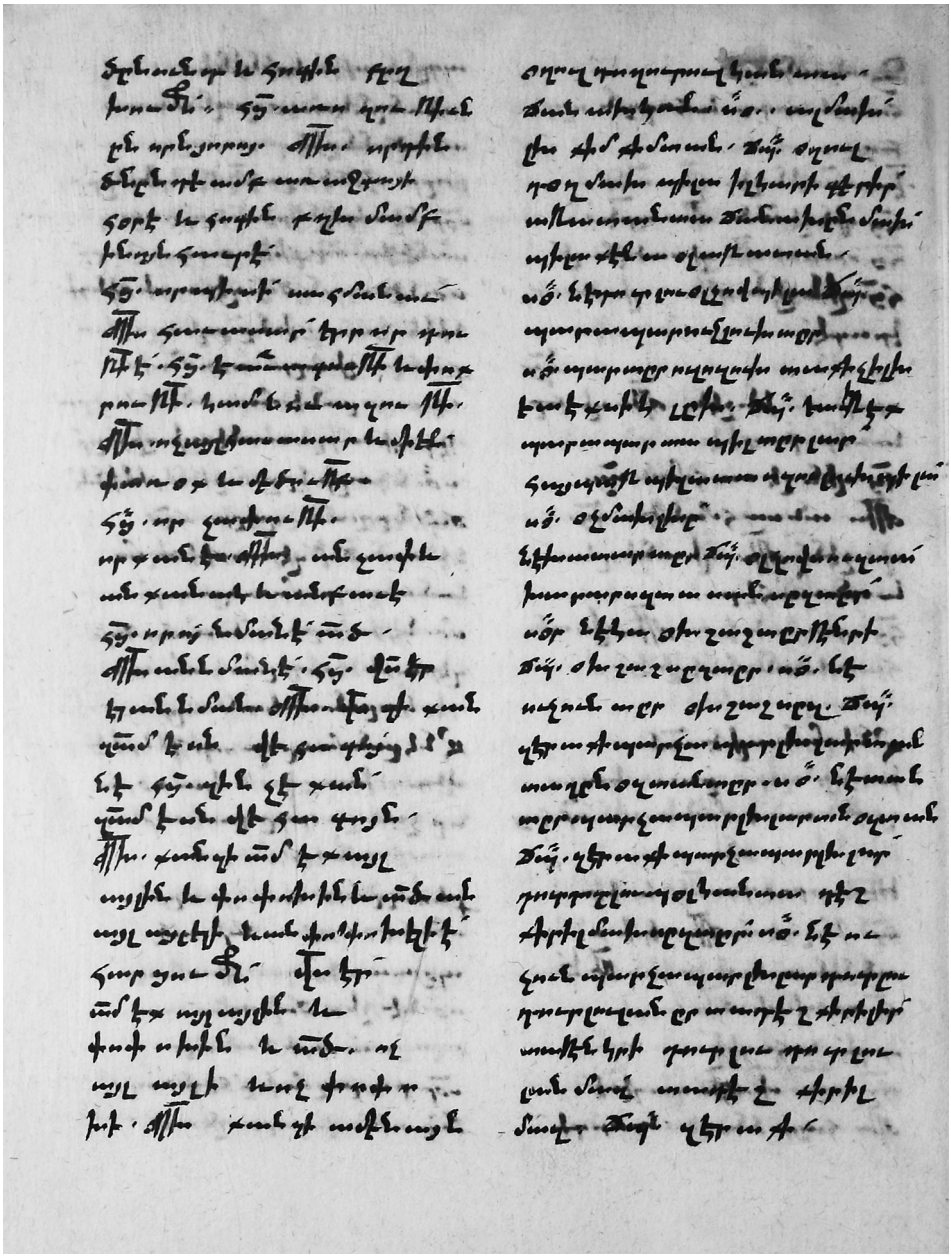

Folio 344r

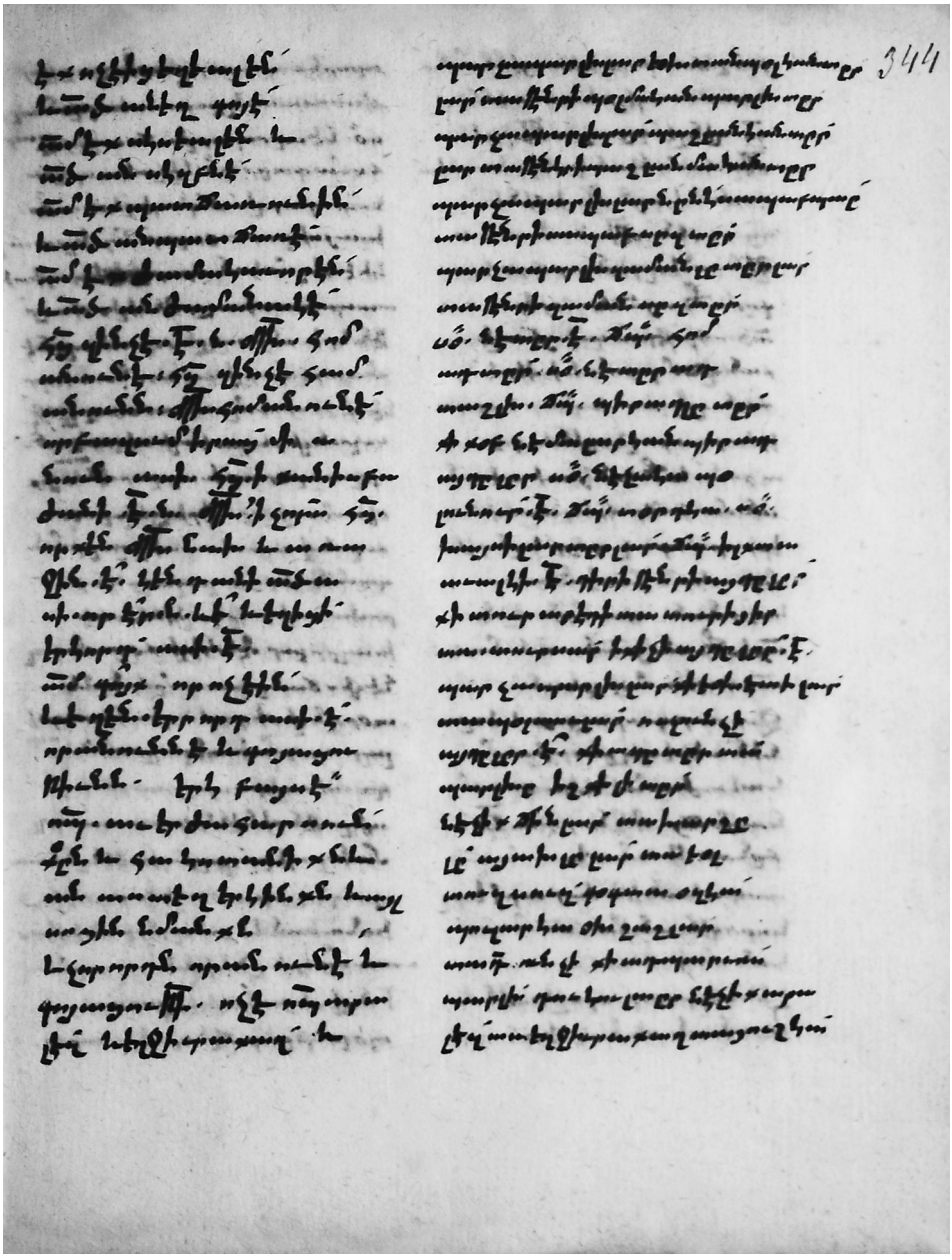

Folio 344v

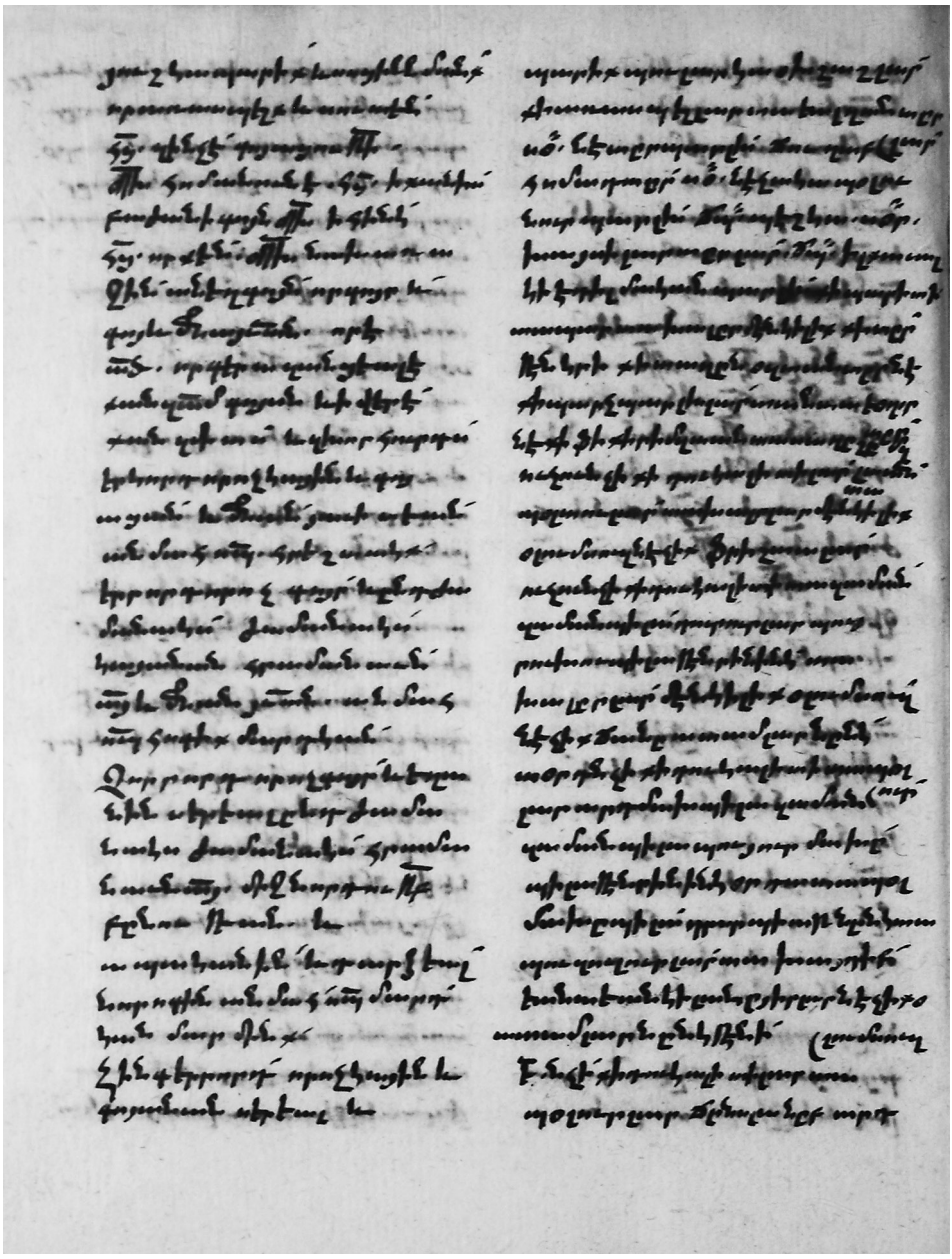

Folio 345r

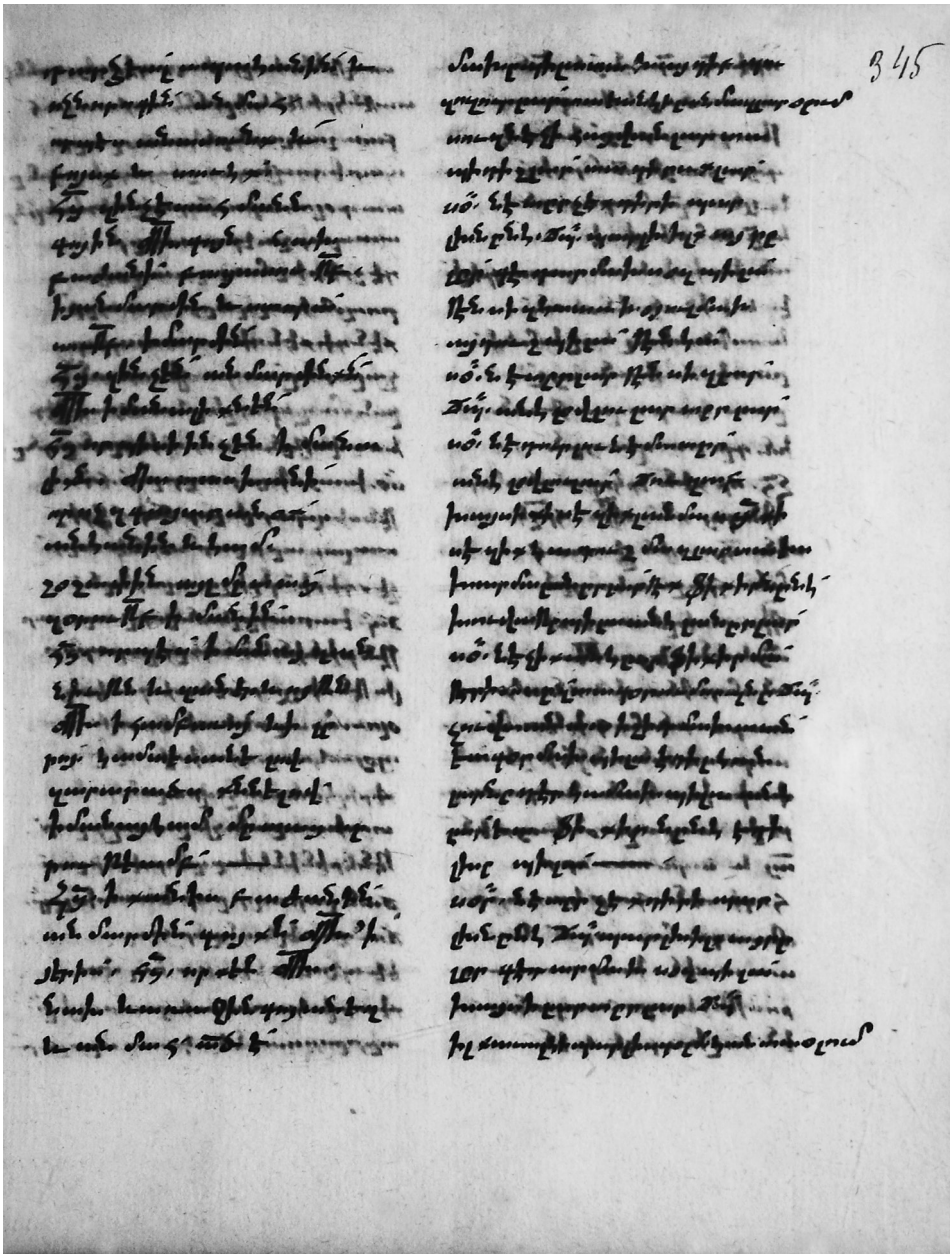

Folio 345v

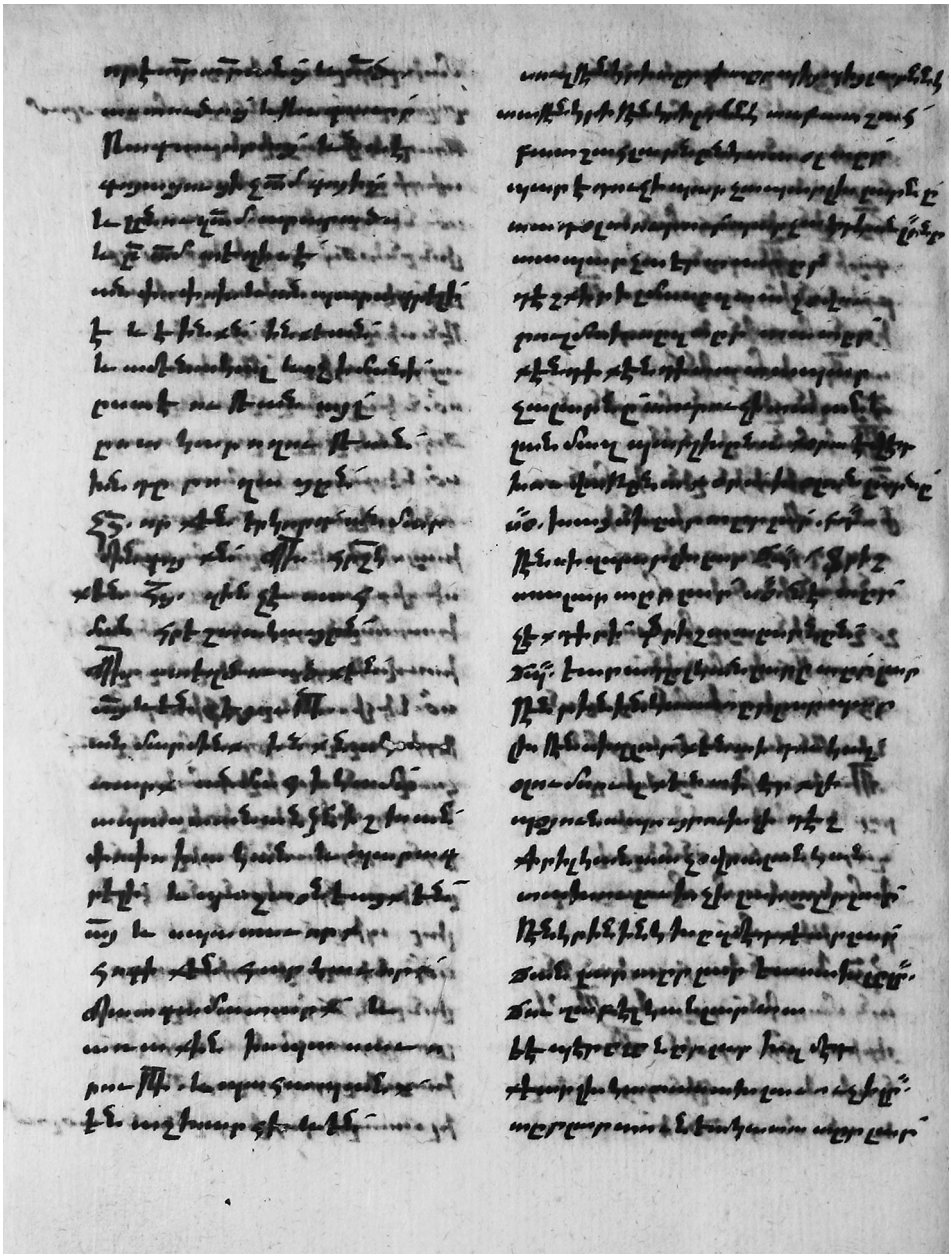

Folio 346r

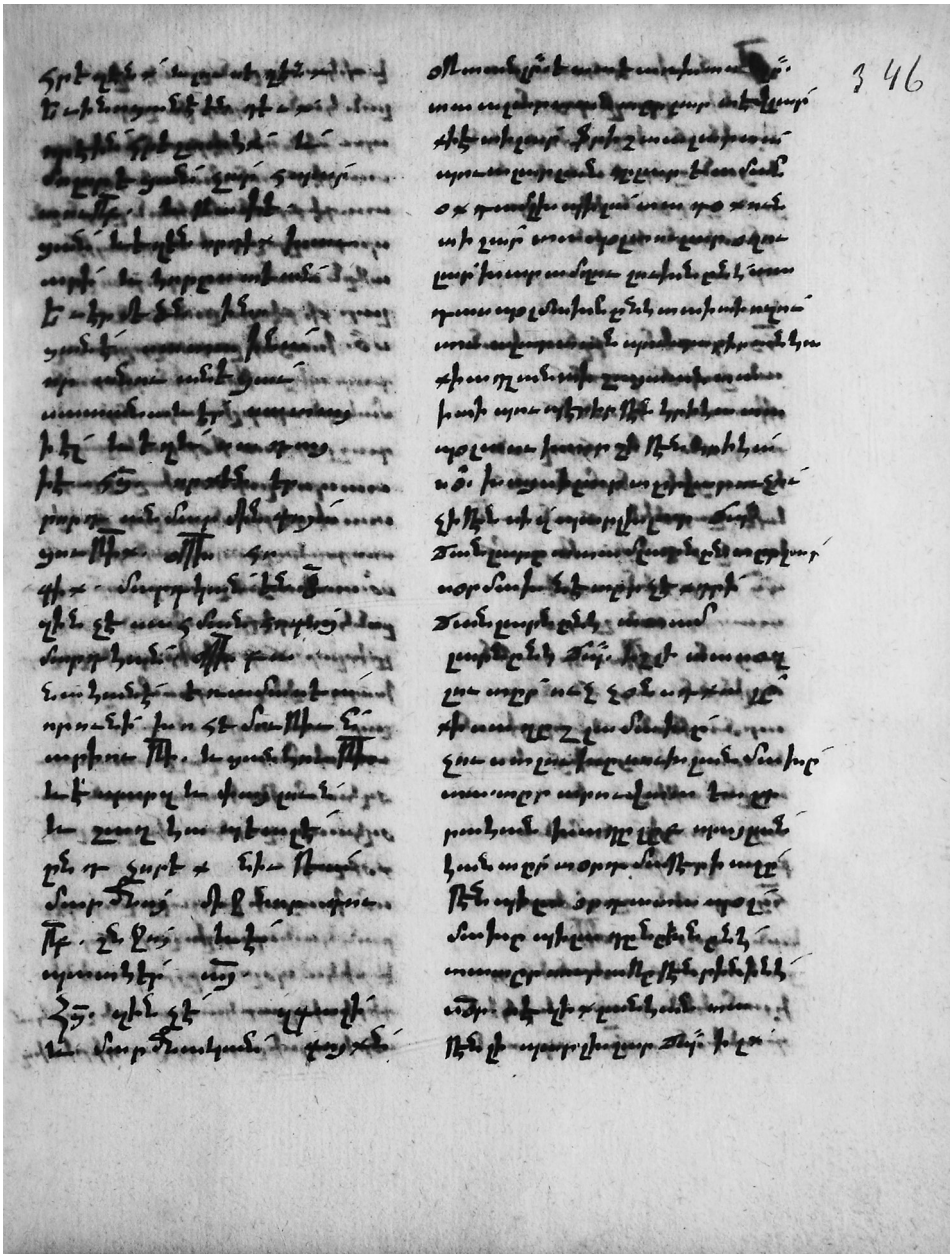

Folio 346v

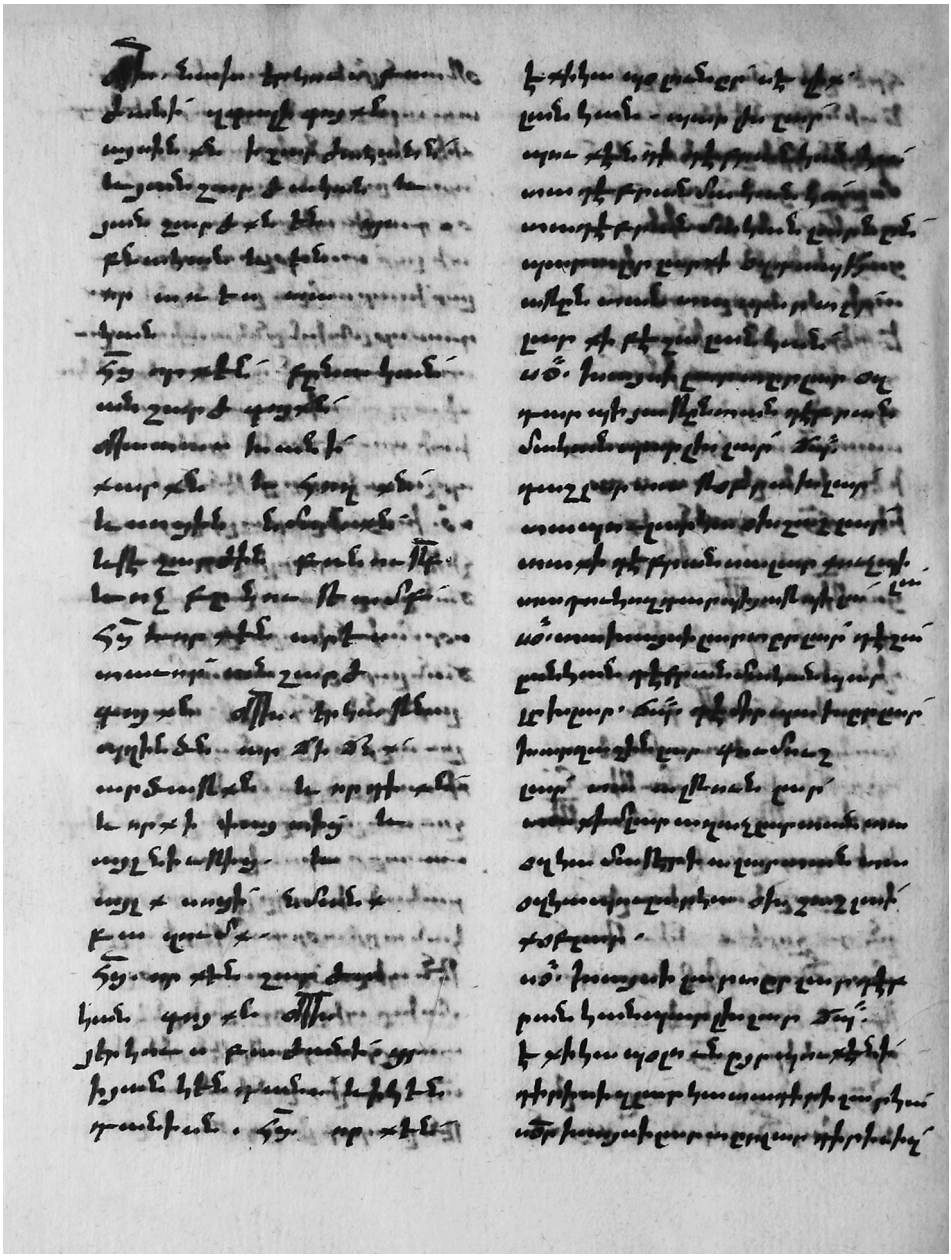

Folio 347r

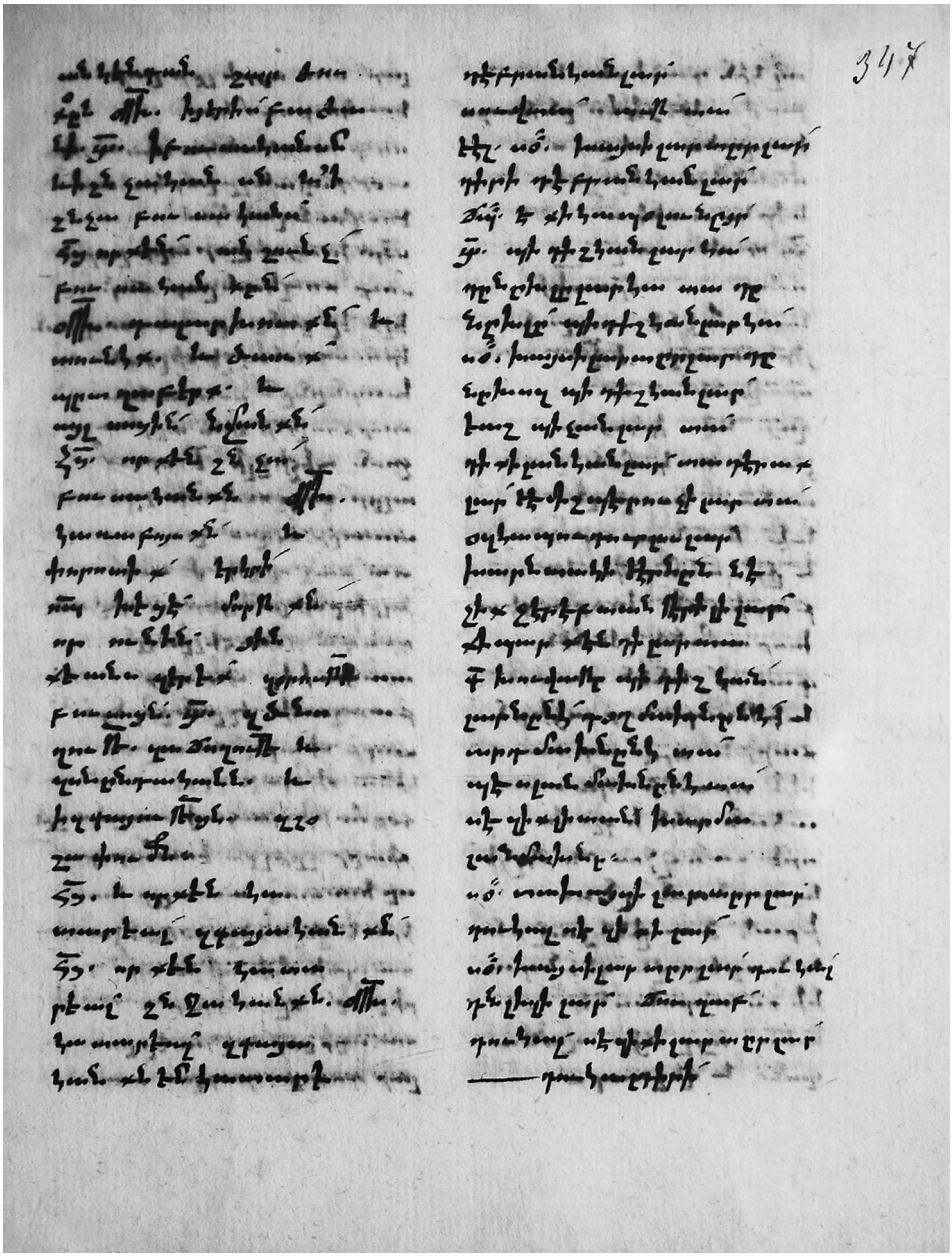

Folio 347v

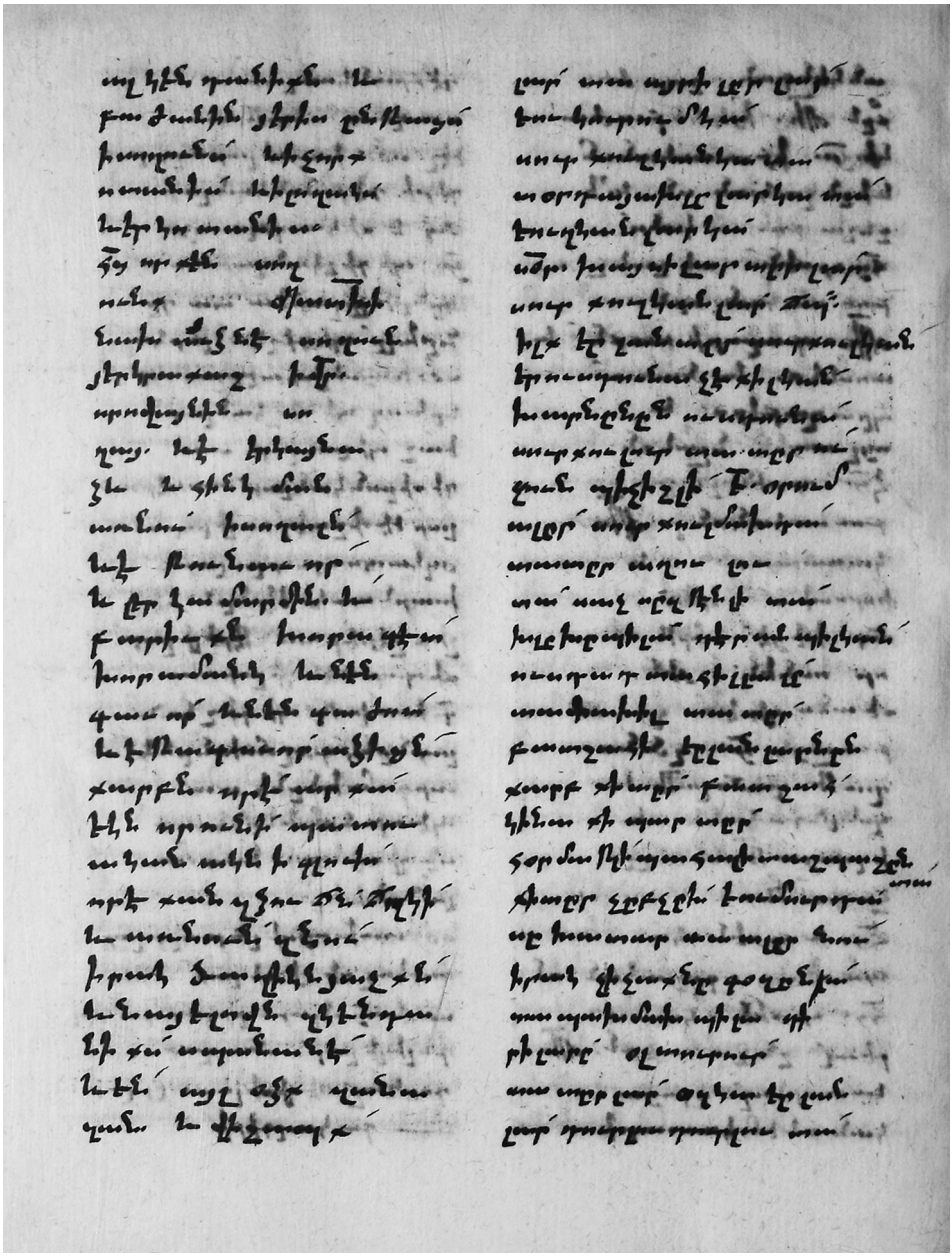

Folio 348r

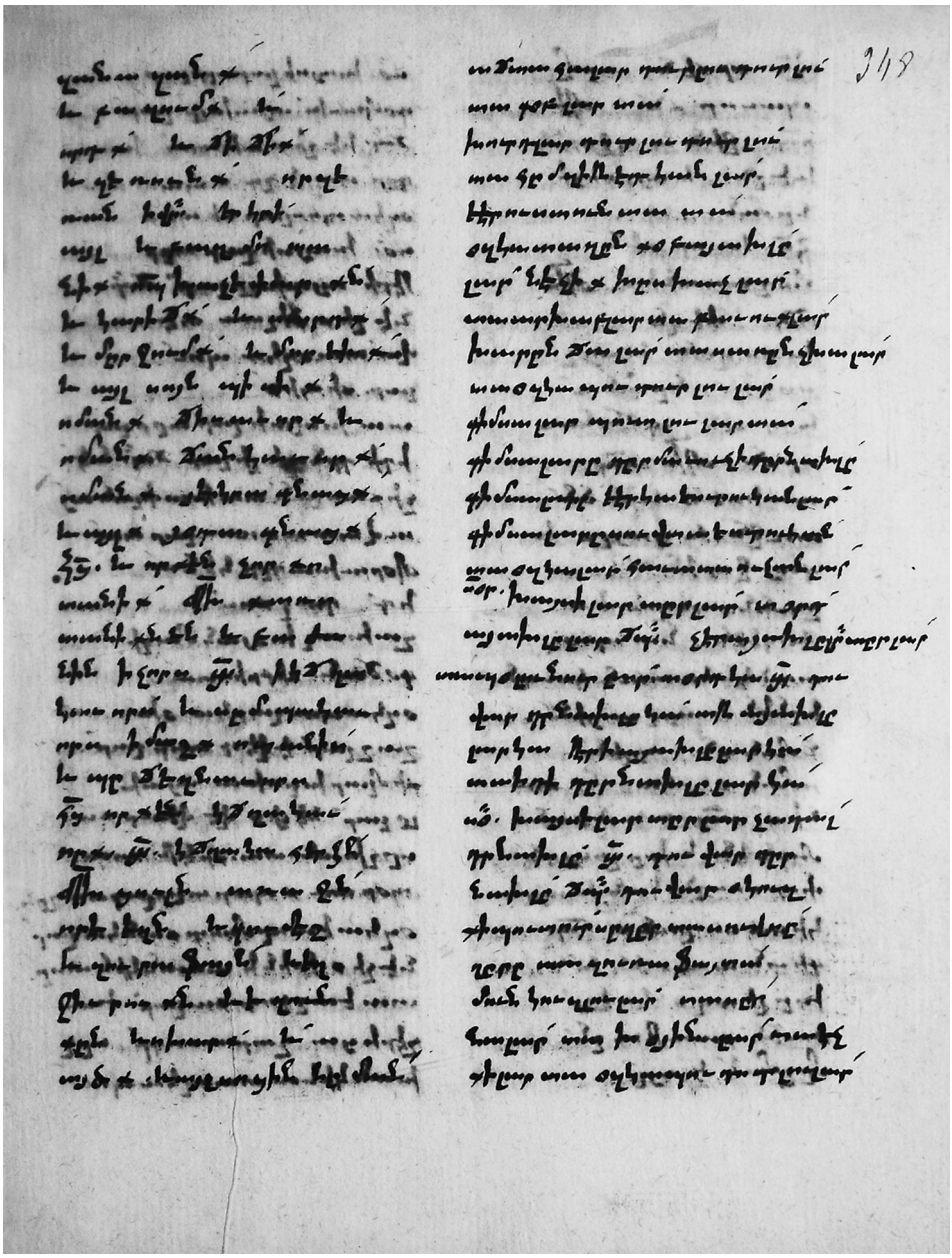

Folio 348v

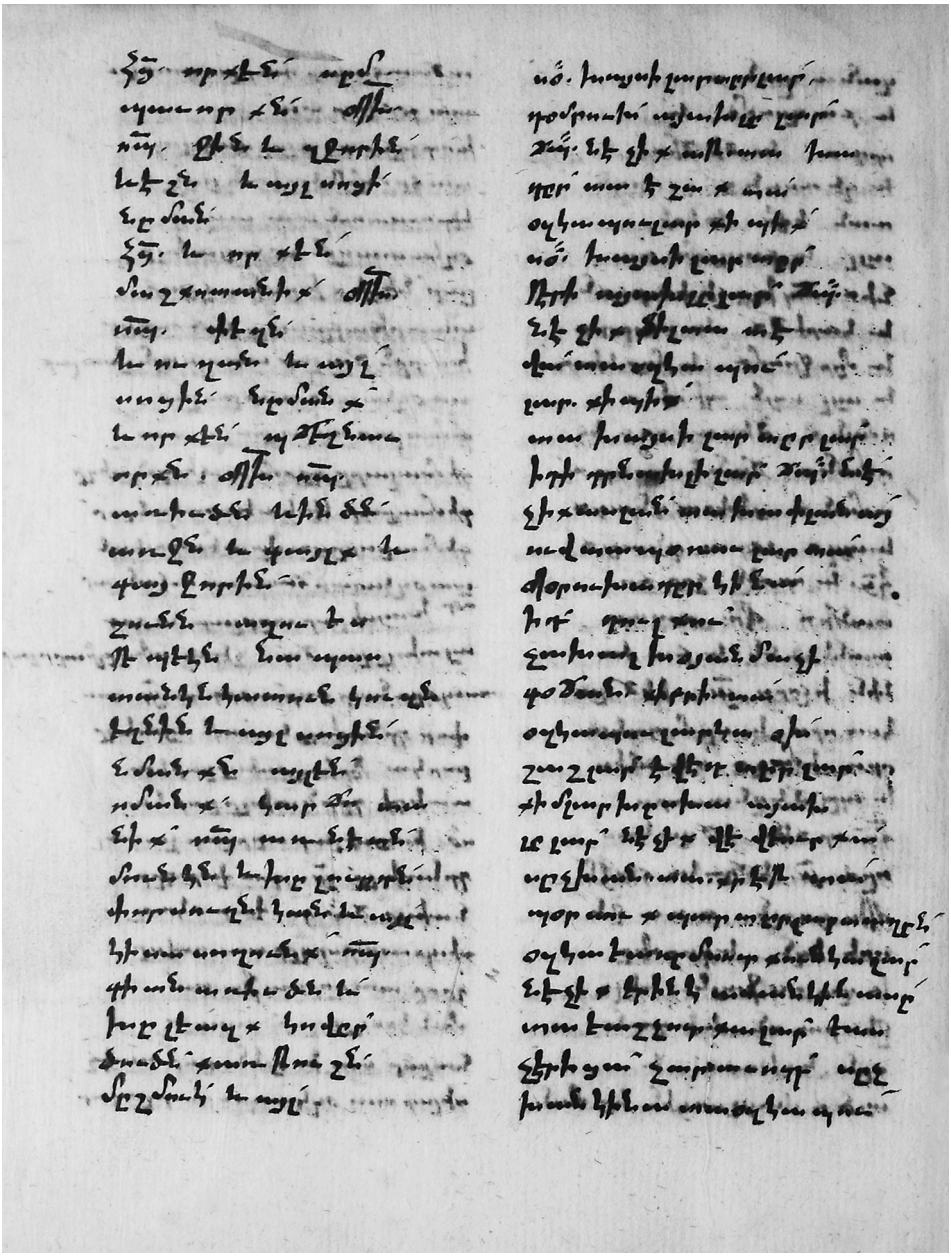

Folio 349r

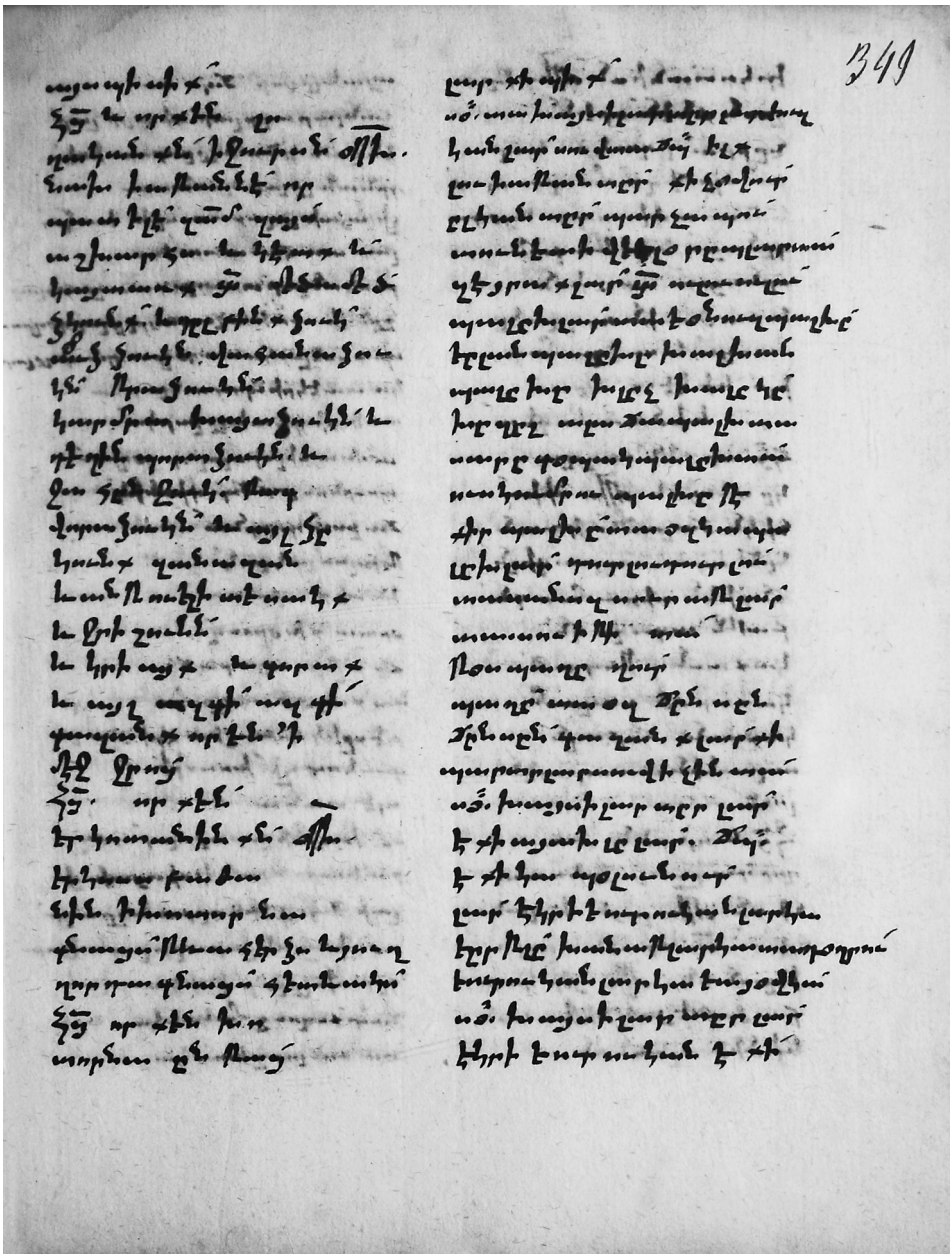

Folio 349v

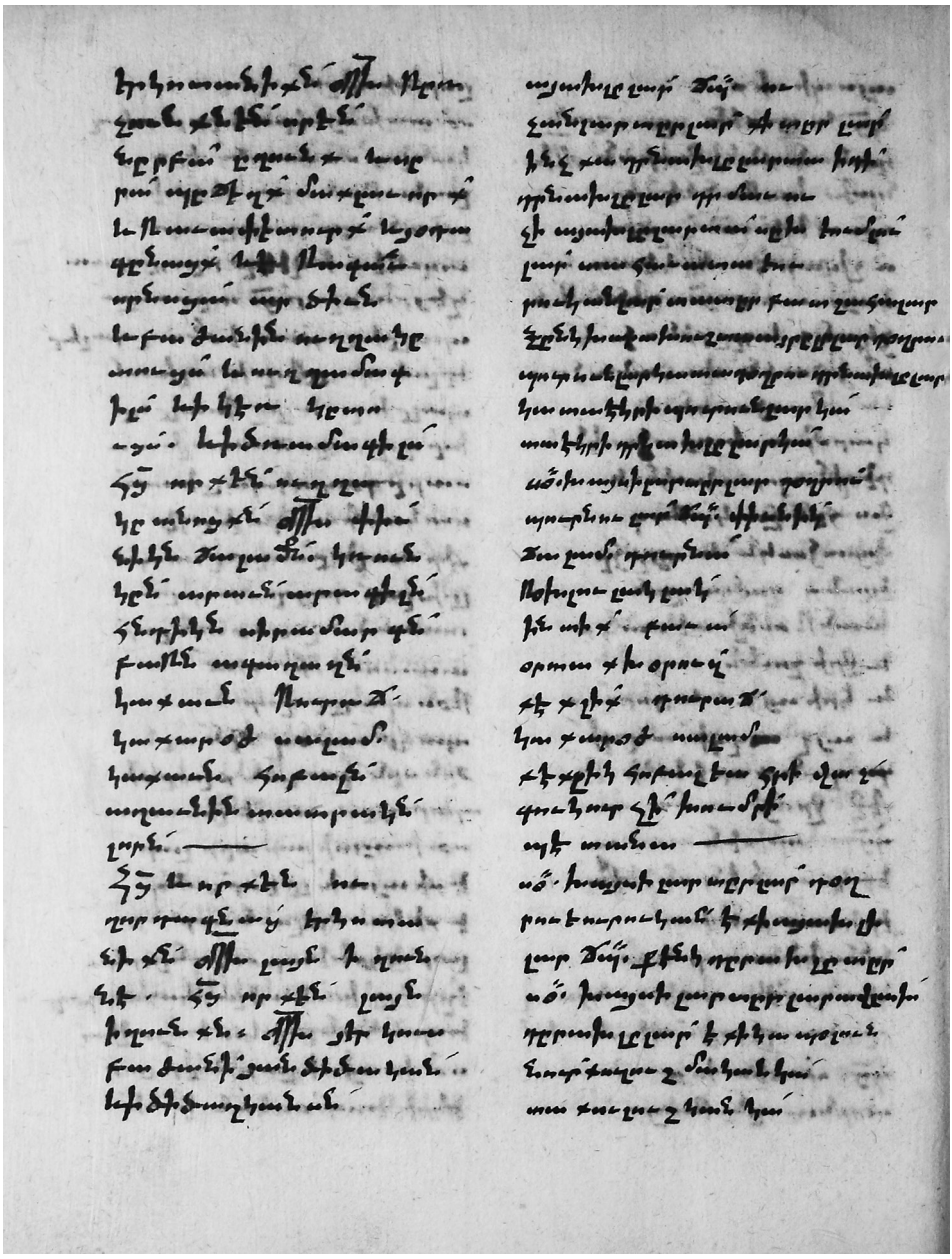

Folio 350r

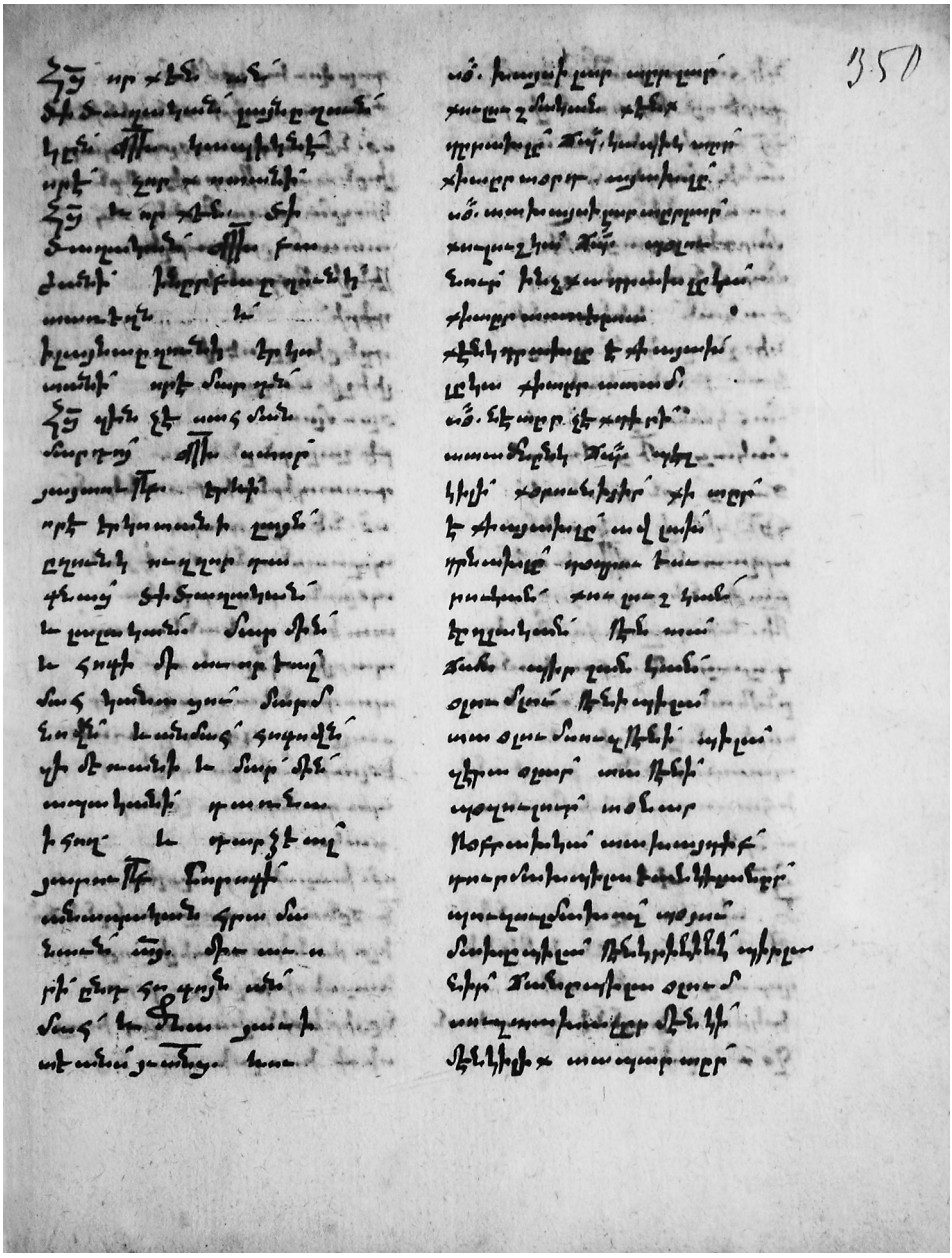

Folio 350v

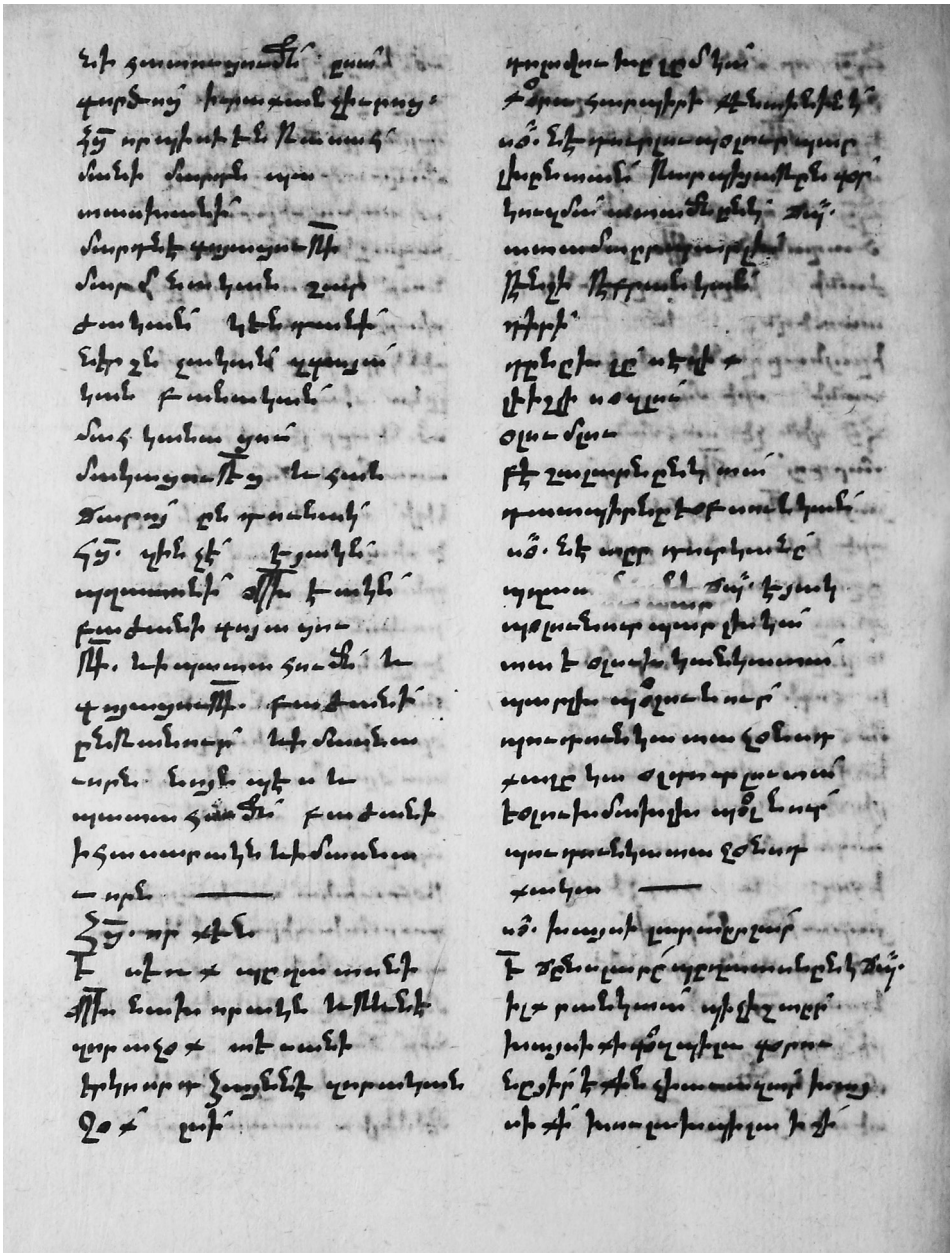

Folio 351r

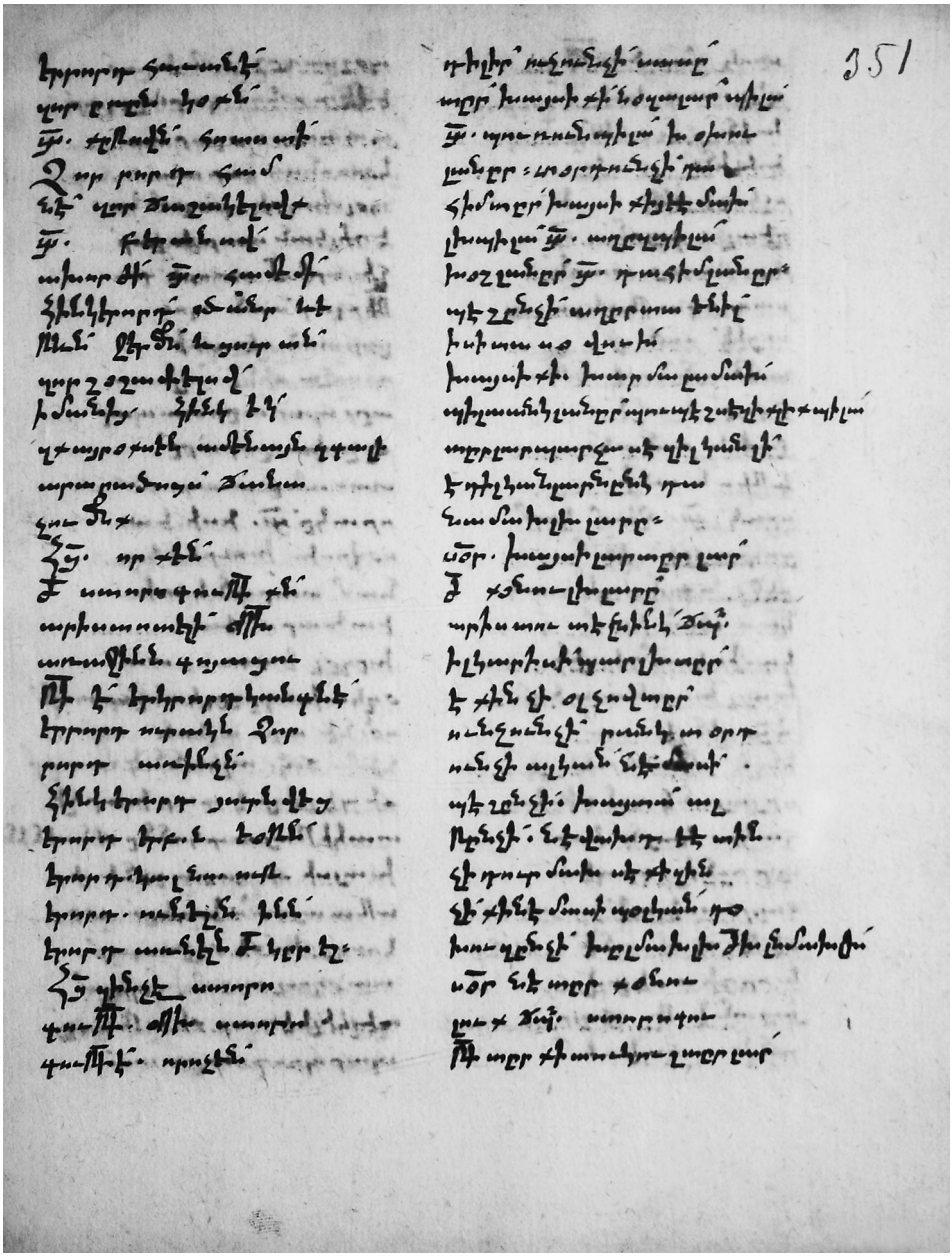
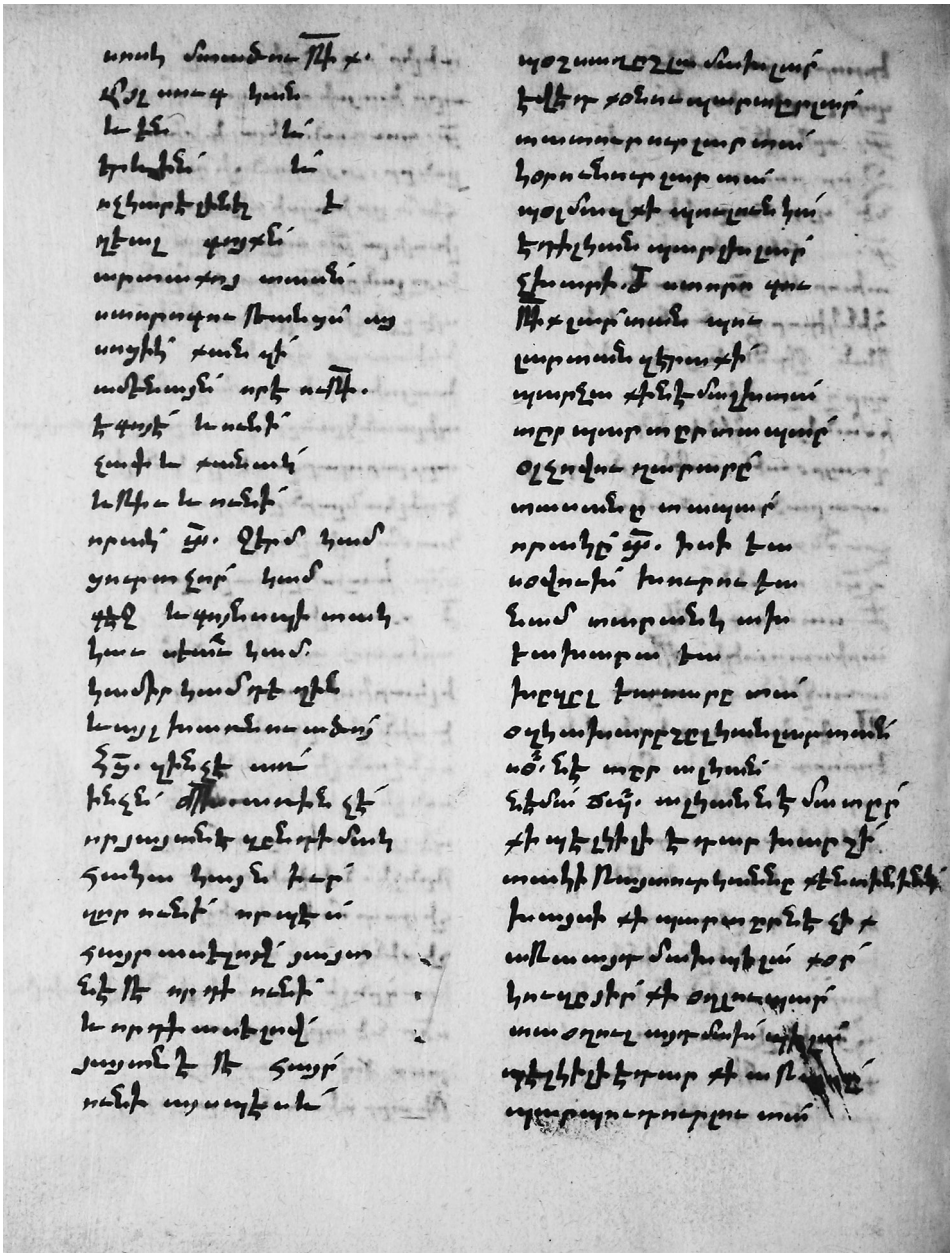
Folio 351v